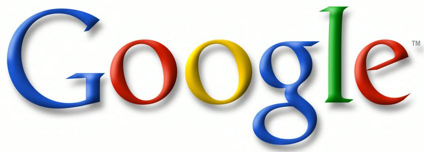
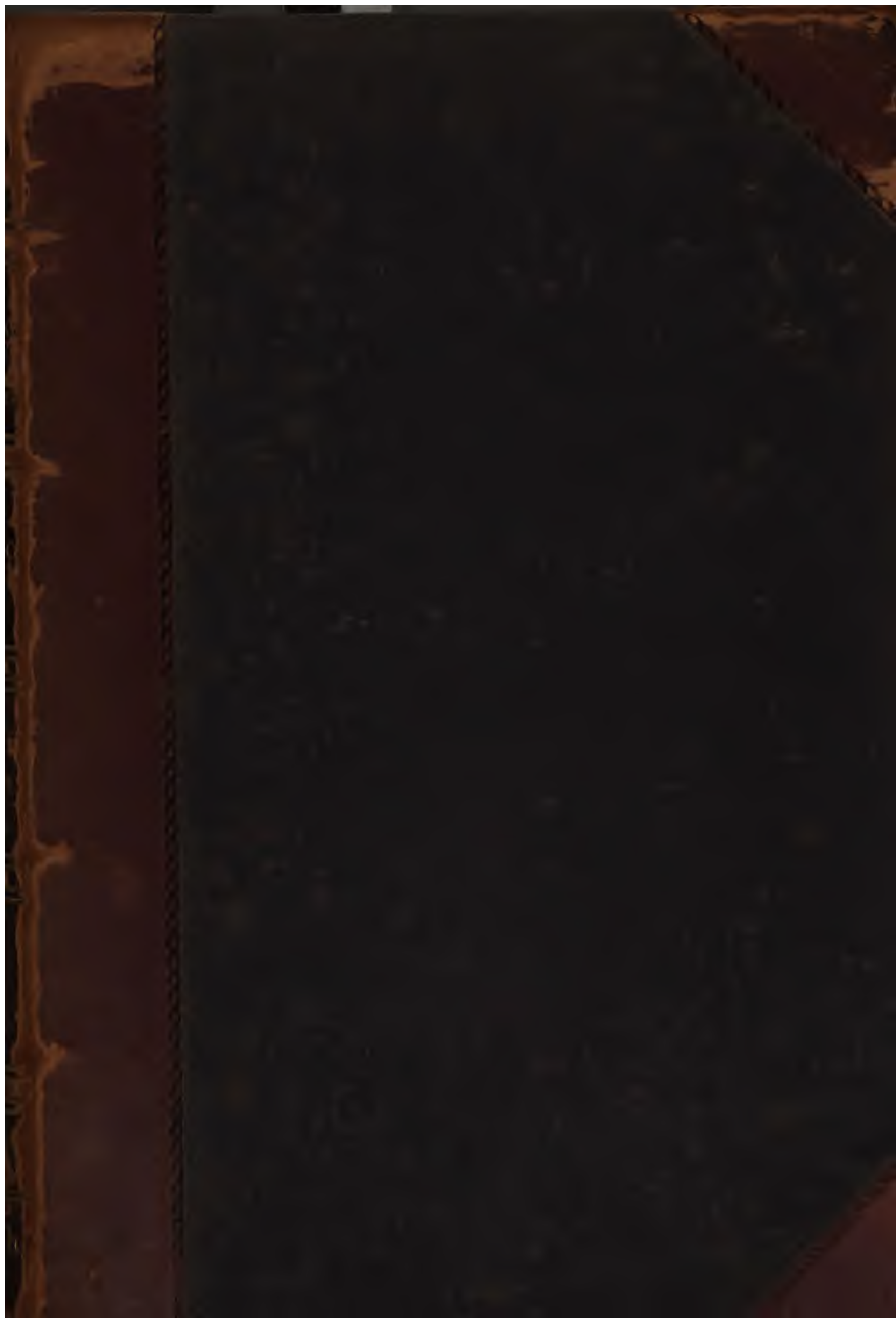

Google

FESTSKRIFTER

UDGIVNE AF

DET PHILOSOPHISKE FAKULTET

VED

KJØBENHAVNS UNIVERSITET

I ANLEDNING AF

UNIVERSITETETS FIREHUNDREDAARSFEST

JUNI 1879.

KJØBENHAVN.
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN).
TRYKT HOS UNIVERSITETSBOGTRYKKER J. H. SCHULTZ.
1879.

Indhold.

LEDØJE KIRKE PAA SJÆLLAND

OG

DE TYSKE DOBBELTKAPELLER.

AF

J. L. USSING.

Landsbyen Ledøje ligger i Smørum Herred omtrent 2½ Mil N. V. for Kjøbenhavn, 2 Mil N. O. for Roskilde og 1 Mil N. for Taastrup Jernbanestation. Syd for Byen ligger i en sumpig Lavning Ledøje Plantage; Byen selv indtager et af de højere Partier i denne frugtbare jævnt bølgende Slette. Dens Navn findes i de ældste Dokumenter skrevet Lethöwæ, d. e. Ledhøje. Den paa Generalstabens Kaart indførte Skrivemaade Ledöv fjerner sig lige saa langt fra Etymologien som fra den virkelige Udtale.

Om Stedets Historie vides saare Lidet. I Slutningen af det 14de Aarhundrede se vi at det var et Riddergods og ejedes af en Ridder ved Navn Henrik Jensen, der paa sine ældre Dage blev Kannik i Roskilde. Men Kannikerne i Roskilde vare sækulære, saa at Nydelsen af et Kannikepræbende der, om det end bragte ham i nøje Forbindelse med Kathedralkirken, dog ikke gjorde noget Skaar i hans fulde Raadighed over sin Ejendom, og han besad flere Ejendomme paa forskjellige Steder. Et Dokument fra 1396 bevidner, at han i dette Aar tilskjødede Biskop Peder sit Gods i Haagendrup ved Ludserød i Strø Herred[1]). Et Dokument fra Aar 1400 melder, at han skjænker en Gaard i Værløse-magle i Smørum Herred til

[1]) De ældste danske Archivregistraturer III, S. 356.

St. Mogens Alter i Roskilde Domkirke[1]). Hans Segl hænger endnu derunder; det viser en Hjortevie. Et andet Alter stiftede han i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvor der senere hvert Aar 24 Marts blev læst Sjælemesser for ham[2]). I 1402 var han død. Hans Ejendomme i Tortorp (d. e. Torup) i Faxe Herred vare ved Arv tilfaldne Ridder Jens Eskildsen til Skovgaard, og denne sælger dem i det angivne Aar til Biskop Peder[3]), som vi ovfr. saa havde kjøbt en anden Ejendom af Henrik Jensen. Dette er den fra Dronning Margrethes Historie bekjendte Bisp, Peder Jensen med Tilnavn Lodehat. Man kan tænke sig, at han har været en Broder til den Afdøde[4]), og at Familieinteresse eller Familiearrangement har været en af Grundene til Kjøbet. Det kan da ogsaa være ham, der har arvet selve

---

[1]) Arnæmagn. Diplom. XLII Nr. 8: *Omnibus præsens scriptum cernentibus Henricus Johannis canonicus Roskildensis Salutem in domino. Tenore præsentium notum facio universis præsentibus et futuris, quod ex matura deliberatione et mera voluntate unam curiam meam in Wetherlösæ maglæ in Smörumshærrit sitam, in qua quidam Paulus Pætherssön nunc habitat dans unam oram annone pro annua pensione, ad altare sancti Magni martiris gloriosi in ecclesia sancti Lucii papæ et martiris Roskildensi, una cum omnibus et singulis suis attinentiis, scilicet agris pratis paschuis siluis pischaturis, humidis et siccis, nil excepto quocunque nomine censeatur, do et deputo inter uiuos ac in proprietatem et perpetuam possessionem per præsentes scoto realiter et assigno. Ita quod possessor seu uicarius dicti altaris sancti Magni qui pro tempore fuerit in omni septimana unam missam in honorem omnipotentis dei et sanctissime virginis Marie et omnium sanctorum meeque anime ac parentum meorum in remedium singulare perpetuis temporibus celebrabit aut per alium faciat celebrari. Quam quidem curiam cum omnibus suis attinentiis obligo me et heredes meos in hiis scriptis dicto altari et possessori eius liberare et disbrigare ab inpetitione quorumcunque, prout exigunt leges terre. In cuius rei testimonium sigillum meum cum sigillis virorum nobilium, scilicet dominorum Nicolai Avessøn de Drotningholm, Bertoldi wan Ost militum, Petri Steen, Alvonis Steegh, Petri Martinisøn armigherorum, Johannis Nielssøn et Jacobi Pætherssøn civium Roskildensium, præsentibus est appensum. Datum anno domini millesimo quadringensimo octava epiphanie Domini.*

[2]) Kjøbenhavns Diplomatarium ved Dr. O. Nielsen, II, p. 9: *De anniversario domini Henrici Johannis de Lethowæ militis, postea cannonici Roskildensis, quod tenetur facere possessor altaris, quod fundavit in ecclesia beatæ Virginis de duobus solidis grossorum.*

[3]) Dansk Magazin IV S. 360.

[4]) Denne Formodning er mig velvillig meddelt af Professor C. Paludan Müller.

Ledøje, og som har lagt det til Roskilde Bispestols Gods, hvoraf vi vide at det senere var en Del. Men i 1522 disponerede Biskop Lage Urne derover til Fordel for Kjøbenhavns Universitet. Han stiftede et nyt Kannikepræbende i Kjøbenhavn, hvortil han lagde Kirkerne Smørum og Ledøje[1]). Dets Besidder skulde have en akademisk Grad i Theologien eller i det Ringeste i Kirkeretten og holde offentlige Forelæsninger ved Universitetet og undertiden prædike for Almuen. Som Indehaver af dette Kannikedømme finde vi Mathis Pedersen, den ivrige Katholik, som maatte modtage Bugenhagen i sit Hus, da denne 1537 kom til Kjøbenhavn, men haardnakket modstod alle den udmærkede Reformators Forsøg paa at omvende ham, og endnu sex Aar senere kun nødtvungen underskrev de evangeliske Læresætninger[2]). Ved hans Død (Sept. 1543) tilfaldt de tvende Kirker Universitetet ifølge Bestemmelsen i Universitetsfundatsen af 1539 for at hjælpe til Underholdning af fattige Studerende[3]). Bestyrelsen af Jordegodset var i den ældre Tid overdraget en af Universitetets Professorer og har da udgjort en Del af hans Lønning (corpus). Det bestyredes saaledes i 1558 af den bekjendte Jurist Albret Knoppert, som i det Aar fik Tilladelse til at lade opføre en Vejrmølle paa Ledøje Præstegaards Grund[4]). Ordene i dette Dokument vise ogsaa, at Ledøje nu er bleven Hovedsognet og Præstegaarden flyttet derhen. Naar dette er sket, vides ikke; den i Kirken ophængte Fortegnelse over Præsterne efter Reformationen indeholder ingen Oplysning i denne Henseende. I Aarene 1717—31 var Kaldet af Kong Frederik IV beneficeret til den theologiske Professor Dr. Hans Bartholin, der lod Embedet besørge ved Kapellaner; ellers, baade før og senere, har det altid havt virkelige Sognepræster. Blandt disse fortjener særlig at nævnes Jens Bindesbøll (1797—1830), hvis tvende Sønner hver paa sin

[1]) *"parocchialem ecclesiam Smørumme et eius annexam Ledøffue"*, s. Werlauff: Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse til Reformationen, S. 88.

[2]) H. Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Historie I, S. 151 f.

[3]) H. Rørdam anf. St. S. 91.

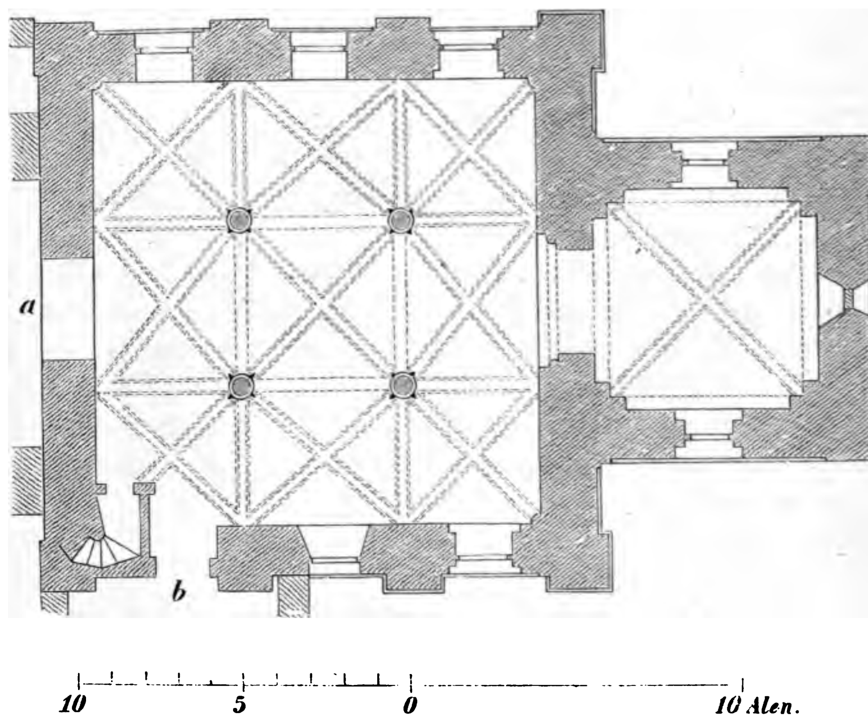
[4]) H. Rørdam anf. St. I, S. 625. IV, S. 97.

Maade, den ene som Bygmester, den anden som Præst og Biskop, paa en saa værdig Maade have indskrevet deres Navne i Danmarks Aarbøger. Ledøje vil nævnes som deres Fødested.

Den ridderlige Gaard Ledøje er forsvunden. I Landsbyen selv er intet Spor af nogen saadan, men en Fjerdingvej nordvestligere, paa Vejen til Hovedgaarden Edelgave, ligger en lille Lund, der bærer Navnet Slottet. Den gror paa en gammel Gaards Grund, thi skjøndt det Allermeste af det gamle Bygningsmateriale er bortført, kan man dog endnu der paa Stedet finde enkelte af de svære middelalderlige Mursten. Dette er dog næppe den egentlige Borg Ledøje; denne har snarere staaet lige ved Kirken; men efter at Borgen er brændt eller nedrevet, har en senere Ejer flyttet Gaarden, der nu kun havde Betydning som Avlsgaard, og med Benyttelse af de gamle Sten opført den der, hvor den nævnte Lund staar. Positivt Bevis for denne Formodning mangler, men den vil formentlig af sig selv opstaa hos Læseren af disse Blade.

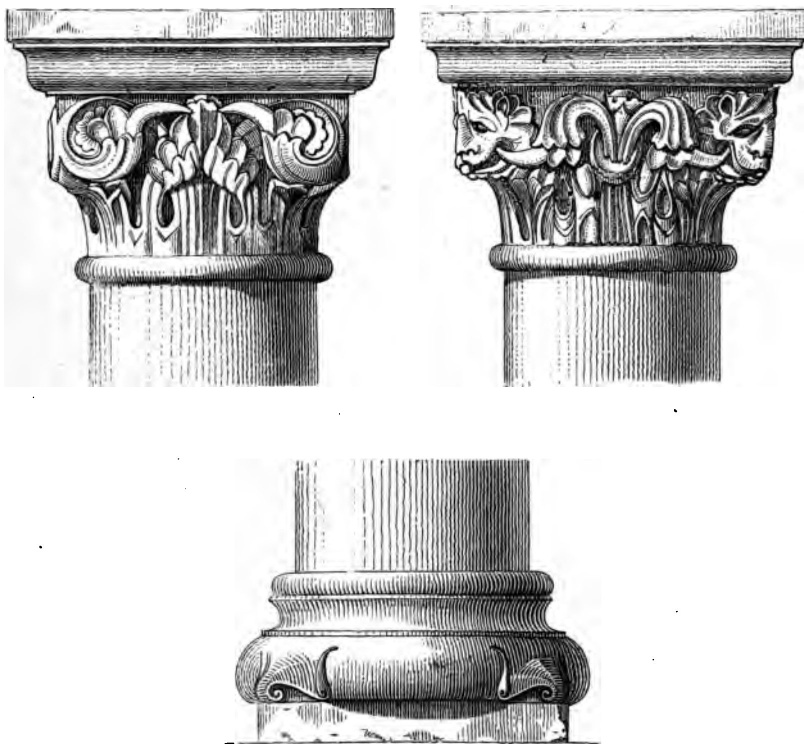
Kirken viser sig udvendig fra omtrent som andre danske Landsbykirker, men kommer man ind i den, føler man sig pludselig hensat i en anden Verden. Selv i sin nuværende omdannede og mishandlede Skikkelse er denne lille Kirke et højst ejendommeligt og interessant Monument og et af de skjønneste Exempler paa romansk Architektur i vort Fædreland. Den er opmaalt og afbildet i „Tegninger af ældre nordisk Architektur, samlede og udgivne af V. Dahlerup, H. J. Holm og H. Storck" 3die Række Tav. 6 og 7; men dette fortjenstfulde Værk er desværre lidet udbredt. Det forekom mig, at Kirken fortjente at kjendes i videre Kredse, og Professor Storck har velvillig tilladt mig i dette Øjemed at benytte hans autograferede Tegninger i det nævnte Værk til Træsnittene i denne Afhandling, og selv tilføjet det restavrerede Gjennemsnit, hvormed den sluttes.

Ser man bort fra de senere Tilbygninger, Taarnet og Vaabenhuset (antydede i hosføjede Plan ved *a* og *b*), bestaar Kirken af et kvadratisk Rum, som jeg vil kalde Skibet, hvis Side maaler 13½ Alen, og et ligeledes kvadratisk Chor, hvis

Sider ere 6½ Alen lange. Skibets hvælvede Loft hviler paa 4 smaa Granitsøjler, Midtkvadratet imellem dem er lidt større end de omgivende Afdelinger; dets Side er 5 Alen, hvorimod Hjørnekvadraternes kun er 4, og den midterste Afdeling paa hver Side bliver lidt aflang (5 $\times$ 4). Ogsaa i Skibets Hjørner sees indmurede Søjler som Bærere for Krydsribberne i Hvælvingerne. Alle Hvælvingsfagene med Undtagelse af det midterste ere rundbuede og temmelig lave; Slutstenen ligger kun 6 Alen over Gulvet. Det midterste Fag er lidt højere og spidsbuet; dette hidrører imidlertid, som vi skulle se, fra en Restavration; oprindelig var Faget enten helt eller for en stor Del aabent. Det første man kommer ind i Kirken, forbavses man over dens Lavhed, men den gjør dog ingenlunde det underjordiske Indtryk som Kryptkirkerne i Viborg og Lund. Enkelthedernes architektoniske Skjønhed lægge strax Beslag paa Besøgerens Op-

mærksomhed. Dette gjælder navnlig om de 4 Granitsøjler. De hvile paa attiske Baser med Hjørneblade. Af Kapitælerne

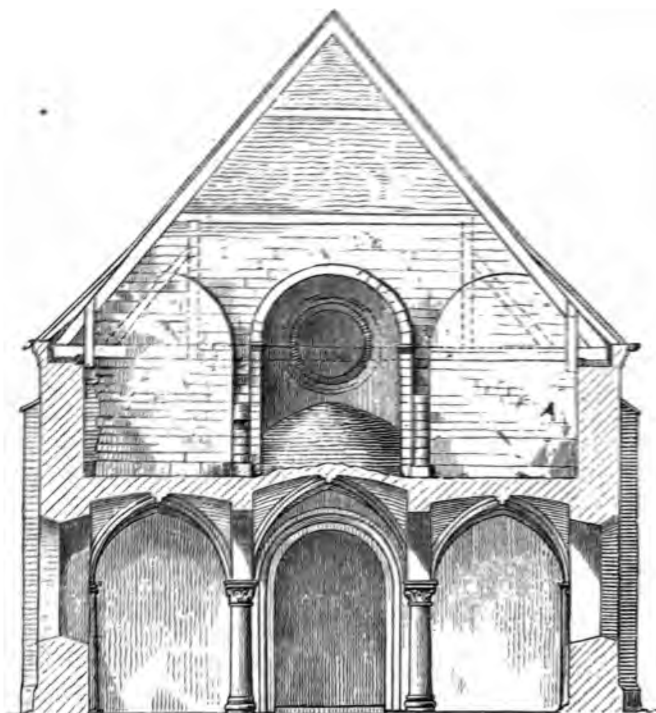
vise de 3 en smagfuld Benyttelse af det korinthiske Mønster, det fjerde har i Stedet for Snirkler paa Hjørnerne Løvehoveder. Til begge Dele kan man finde Analogier i andre romanske Kirker, og man vil navnlig i Tyskland finde dem rigere udførte, men vel at mærke i den bløde Sandsten; den danske Mester har forsøgt at gjøre det Samme i den haarde Granit.

Igjennem den lave Chorbue træder man ind i Choret, som er en Del højere end Skibet (8 Alen) og spidsbuet. Da man i 1847—48 restavrerede Kirken, anvendte man særlig Omhu paa Choret, og det blev overdraget Hilker at male det al fresco. Chorbuen og Ribberne smykkedes med rige Vinløvkranse, og paa Hvælvingskappernes blaa stjernefyldte Grund udførtes 4

Medailloner med de 4 Evangelister. Altertavlen var allerede malet af C. A. Jensen 1837, en korsfæstet Christus, formindsket Kopi efter Rubens. Desværre var der ikke blevet sørget for at holde Kirkens Mure fri for Fugtighed, og Frescomalerierne tabte sig snart. I 1874 blev de restavrerede af Wegener efter at man ved Udgravning og Brolægning omkring Kirken havde sørget for at lægge den tilstrækkelig tør.

Ligeoverfor Choret, i Rummet under Taarnet, er der anbragt et efter Kirkens Størrelse passende Orgel, og foran dette betegner en gammel Døbefont Stedets nuværende Bestemmelse. Men hvor hensigtsmæssigt end Alt er indrettet, og hvor megen Omhu man end i den nyeste Tid har anvendt paa at bevare Kirkens architektoniske Skjønhed og smykke den med Maleri, den kan dog ikke gjøre noget ret harmonisk Indtryk eller vise sig som en Helhed. Det høje Chor, hvis øverste Del er aldeles usynlig fra den lavere Kirke, er en architektonisk Urimelighed, og man aner let, at dette kun kan hidrøre fra en Forkvakling af Bygningen. Visheden faar man, naar man igjennem Taarnet begiver sig op ovenover Hvælvingerne; thi da ser man, som Gjennemsnittet paa omstaaende Side viser, at der ovenover den nuværende Kirke har været en anden af selv samme Udstrækning som den nederste. Man ser Chorets 3 Vægge og Skibets østlige Væg med sine 3 Rundbuer, de to yderste blendede, den midterste aaben ind imod Choret, og dannende en Chorbue ligesom i Kirken nedenfor, men lidt højere. Det søndre og det nordre Vindue i Choret ere tilmurede, men imod Øst aabner sig endnu et rundt Vindue, som navnlig udadtil er smukt profileret i Mursten. Alt hvad man ser heroppe af den oprindelige Kirke er for øvrigt af Kridtsten, medens man udvendig ikke ser andet end brændte Mursten. Har dette oprindelig været saaledes, eller var Kirken maaske fra først af helt bygget af Kridtsten og lignende Materiale, men ved en Ombygning efter en Ildebrand har man anvendt Murstenen til ydre Beklædning af de gamle Kridtstensvægge og til Opførelsen af de Mure, der maatte helt fornyes? Naar vi tidligere omtalte Hvælvingerne over det midterste Fag af Skibet som

yngre end den øvrige Kirke, da viser dette sig ogsaa her strax ved den uordentlige Maade, hvorpaa Murstenene ere hen-

kastede under Støbningen af Hvælvingen. Ved nærmere Undersøgelse af Bygningen finder man endvidere i Skibets sydvestlige Hjørne, lige ved Siden af den nærværende Indgang, en Vindeltrappe, der i gamle Dage har dannet Opgang til den øverste Kirke. Den er nu opfyldt med Murbrokker og tilmuret forneden. Det er saaledes klart, at vi her have en Dobbeltkirke af samme Art som de tyske Slotskapeller og som Helligaandskirken i Visby, en Kirke i tvende Stokværk, der ved en Aabning i Midten ere satte saaledes i Forbindelse med hinanden, at de kunde danne én Kirke, og hvor Messen, der læstes for Alteret i det ene Stokværk (i Almindelighed det øverste), ogsaa kunde bivaanes af Menigheden i det andet.

Vi ville betragte de os bekjendte Kirker af denne Art

lidt nærmere; thi trods Alt hvad tyske Architekter og Kunsthistorikere[1]) have arbejdet, er det endnu langt fra at det sidste Ord er sagt i denne Sag og at den hele Udviklingsgang er tilstrækkelig klar.

Det var en gammel Skik i Christenheden at opføre Kirker over Martyrernes Grave. Altret rejstes over den fromme Mands Hvilested, hvis uforfærdede Bekjendelse af den christne Tro havde kostet ham Livet, og Bekjenderens Grav *(Confessio)* var ofte saaledes indrettet, at man kunde stige ned til den og forrette sin Andagt der. I den senere romanske Bygningskunst udvidedes disse Confessiones til Krypter eller Kjældere under Choret; det blev en ny lille Kirke, der som en egen Afdeling af den hele Kirkebygning ved visse Lejligheder benyttedes til Gudstjeneste eller til Dele af Gudstjenesten. Men selv de største Krypter strække sig kun under en Del af Kirken og der fremkommer ingen fuldstændig Dobbeltkirke. Det ældste Exempel, vi kjende paa en saadan, er Kong Theoderichs Gravkapel i Ravenna[2]). Dette er en svær tikantet Marmorbygning, hvis nederste Stokværk var bestemt til at huse den store Konges Grav, medens det øverste, indvendig cirkelrunde Rum skulde være Kirke. Der er ingen Forbindelse imellem de to Afdelinger; man kan fra den øverste hverken se ned til eller stige ned til den nederste, som til Confessionerne i Martyrkirkerne; men Kongen satte Pris paa at hvile saaledes at der over hans Grav kunde lyde Bønner og Sange for hans evige Fred. Hans Grav har ingen Betydning for Kirken, men denne har Betydning for Graven. Man sér, der var ingen Grund til at efterligne det her givne Exempel i almindelig Kirkebygning. De enkelte Exempler paa lignende Anlæg, vi træffe i de følgende Aarhundreder, hentyde mere eller mindre bestemt paa en lignende Anledning. Saaledes i

---

[1]) Blandt disse bør særlig nævnes F. v. Quast. En populær Fremstilling af Emnet gav denne Frf. 1852 i et Foredrag: Ueber Schlosskapellen als Ausdruck des Einflusses der weltlichen Macht auf die geistliche.

[2]) Dansk Maanedsskrift 1859, S. 369 ff. v. Quast, Ravenna Taf. VII. Rahn i Zahns Jahrbücher f. Kunstwissenschafft 1869.

det 9de Aarh. St. Michael i Fulda, en Rundkirke, hvis Loft bæres af en Krans af 8 Søjler; derunder er en rund Krypta, hvis Hvælving i Midten hviler paa en plump Søjle[1]). Om Kryptens oprindelige Bestemmelse er Intet opbevaret, men det tør formodes, at den har været bestemt til Begravelse. Med Sikkerhed berettes dette om St. Gothards Kapellet i Mainz[2]), en lille firkantet Bygning, der ligger umiddelbart N. for Kathedralen, opført af Erkebiskop Adalbert 1136 til et Huskapel for det ved Siden af Kirken liggende erkebiskoppelige Palæ. Den bestaar af to Stokværk, det underste lavt og trykket, det øverste lettere, hint med fire kvadratiske Piller, dette med fire runde Søjler. Ved disse deles Rummene i tre Skibe, af hvilke det midterste forlænges i et Chor. I det nederste Rum blev Stifteren begravet allerede 1137; det øverste, den egentlige Kirke, blev indviet 1138. Det er sikkert en ugrundet Formodning, at der skulde have været nogen Forbindelsesaabning imellem Kirken og Gravkapellet. Af lignende Art er det erkebiskoppelige Kapel i Rheims[3]), opført i det 13de Aarh. Ogsaa der tyder Underkirkens store Lavhed paa at den oprindelig var bestemt til Begravelse, medens den høje luftige Overkirke var bestemt til Erkebispens private Gudstjeneste. Endelig kunne vi endnu fra det 13de Aarh. nævne to større og højt berømte Kirker, St. Francesco i Assisi og la sainte Chapelle i Paris. Den første af disse er opført 1228—53. Den høje gothiske Overkirke afgiver et pragtfuldt Lokale til den almindelige Gudstjeneste; den ligesaa store, men meget lavere Kirke nedenunder var særlig helliget til Helgenens Minde, og hans Grav stod fra først af der; den endnu dybere liggende Kjælderkirke, hvor Graven nu staar, er af senere Oprindelse. Slotskapellet i Paris opførte Ludvig den Hellige 1245—48 for at gjøre Ære af en sjelden Relikvie, han var kommen i Besiddelse af, et Stykke af Christi Kors. Her synes ikke at have været nogen Tanke om at be-

[1]) Kugler, Geschichte d. Baukunst I, S. 410.
[2]) Otte, Geschichte der romanischen Baukunst in Deutschland, S. 329 f.
[3]) Gailhabaud, Monumens de l'architecture du XIII au XVI siècle.

nytte Kirken til Begravelse; men ved Siden af det kongelige Slot, det nuværende Palais de iustice, stod et lille Kapel for St. Nicolai og et Oratorium for Vor Frue. Der opførtes den nye Kirke i to Stokværk, saaledes at det nederste ligesom før blev helliget til Jesu Moder, det øverste, Hellig Kors Kapellet, i Flugt med Slottets Beboelsesværelser, blev det egentlige Slotskapel, denne høje og lyse Kirke, som nu i sin restavrerede Skikkelse frembyder et saa glimrende Exempel paa Gothikens Skjønhed. Endnu fra det 14de Aarhundrede kunne vi anføre et Slotskapel bestaaende af to Kirker, den ene over den anden, de tyske Ridderes i Marienburg, Overkirken helliget til Maria, Underkirken til St. Anna[1]), og der findes maaske flere endnu. Men i alle disse Kirker er der ingen Forbindelse imellem de tvende Stokværk; de ere derfor ikke tilstrækkelige til at forklare det Fænomen, der her sysselsætter os. Endnu mindre tør man her anføre de Bornholmske Rundkirker[2]), hvor kun det nederste Stokværk er Kirke, andet og tredie Stokværk have været bestemte til Tilflugtssted og Forsvar imod fjendtligt Overfald; i Ny Lars (Nilaus) Kirken sees endnu Murtinderne foroven. Der maa søges et andet Udgangspunkt. Vi skulle ikke gaa ud fra Gravkapellerne, men fra Huskapellerne, fra de smaa Bedesale, som navnlig Kirkens Stormænd indrettede i deres Paladser til privat Gudstjeneste. Et Exempel allerede fra det 5te Aarhundrede møde vi i Erkebispens Residents i Ravenna[3]). Det blev snart en Nødvendighed at ikke blot Bispernes, men ogsaa verdslige Fyrsters Borge og Paladser maatte have hver sit Slotskapel. Undertiden bliver dette en selvstændig, ved Siden af Slottet liggende Bygning. Det mest storartede Exempel, vi have herpaa, er Aachens herlige Kirke, som Carl den Store opførte ved Siden af sit pragtfulde Palads som sin egen Slotkirke *(Monasterium)*, hvor han ønskede at hans Ben skulde hvile, medens hans Efterkommere og det hele Frankerfolk bøjede

---

[1]) Kugler, Geschichte der Baukunst III, S. 486.
[2]) Hans Holm, Bornholmske Kirker. 1878.
[3]) Steenstrups Dansk Maanedsskrift 1859, S. 365.

Knæ for Herren og Frelseren. Fra Ravenna tog han Forbilledet; men det skulde være en Kirke til stadig Brug og til en stor Menighed; derfor valgte han hverken Theoderichs eller Galla Placidias Gravkapel, men den stolte Vitaliskirke. Det er dens Hovedtræk, der møde os i Aachenerkirkens fattigere og simplere Konstruktion[1]): i Midten den høje kuppeldækkede Ottekant, og udenom den den brede Omgang i to eller, om man vil, tre Stokværk. I Aachen er denne langt rummeligere end i Ravenna. Den formindskes ikke ved de piquante halvcirkelformige Exedrer, der hist udvide den midterste Ottekant, og den afbrydes ikke foran Choret. I en Brede af 22 Fod strækker den sig rundt om hele Kirken som en høj og luftig Halle, og den havde sit eget Chor ovenover det nederste. Det var som en hel egen Kirke, og den gik og gaar endnu under Navnet „Obermünster“. Det var Pladsen, hvor Kejseren og hans Hof bivaanede Gudstjenesten, og naar han var til Stede blev Messen sagtens læst for Alteret i Overmünsteren, og ikke i det nederste Chor. Her er unægtelig en Analogi med de senere Dobbeltkapeller; men i disse smaa Kirker svinder den midterste Ottekant, Kirkens egentlige Centrum og architektoniske Hoveddel, ind til en Aabning i Overkirkens Gulv, og den architektoniske Helhed lider et føleligt Tab.

Det ældste Exempel af denne Art er vel S. Ulrichs Kapellet ved Kejserpaladset i Goslar. Den store Kejserborg, med hvis Restavration man for Øjeblikket er sysselsat, er opført af Kejser Henrik III (1039—56), og blev stadig benyttet af de sachsiske Kejsere. Den dygtige Bygmester, som udførte den, har uden Tvivl ogsaa opført det i Forbindelse dermed staaende Kapel, og enkelte paafaldende ubehjælpelige Træk i Bygningen, saasom Overkragningen af det øvre Stokværk, tyde paa, at han her har prøvet noget Nyt. Han har sikkert ikke blot kjendt Carl den Stores Bygninger i Aachen, men ogsaa deres Forbilleder i Ravenna, og Otte har med Rette

---

[1]) Kugler, Geschichte d. Baukunst I, S. 408. Otte, Geschichte der romanischen Baukunst in Deutschland, S. 79 f.

sammenlignet Ulrichs Kapellet med Theoderiks Gravkirke [1]). Dog minder Grundplanen af den nedre Kirke mere om Galla Placidias Gravkapel. Ogsaa her have vi et ligearmet (græsk) Kors, hvis fire Arme dækkes af Tøndehvælvinger. Den østlige Arm forlænges til et halvrundt Chor, hvis Runding ogsaa træder frem udvendig, medens de tre andre Arme udvendig have retvinklet Afslutning, og kun indvendig ende med en i Muren udsparet halvrund Nische. I den nordre og søndre Korsarm findes ogsaa til højre og venstre for denne Nischer, hvorved den kløveragtige Form fremkommer, som i det 11te Aarhundrede begyndte at blive Mode, og hvorpaa S. Maria paa Capitol i Köln gav et saa udmærket Mønster. Paa Østsiden af den nordre og søndre Korsarm træder denne Nische ogsaa ud udenfor Murlinien som en synlig Apsis. Midtkvadratet, hvis Side maaler 11 Fod, har enten været helt aabent eller der har i dets Loft været en ottekantet Aabning, som har sat Kirkens nederste Stokværk i Forbindelse med det øverste. Dette er ottekantet. De fire af denne Ottekants Sider hvile paa Korsfløjenes Endevægge, de fire mellemliggende svare til Hypotenuserne i de mellem Korsfløjene fremkommende Trekanter. De hvile derfor paa Pendentiver eller Svikler, d. e. Hvælvingsslag, der ere slaaede i disse Hjørner og opførte med den Soliditet, der behøvedes til at bære Overkirkens Gulv og Vægge. Her frembød de ovenfor omtalte smaa Apsider paa den nordre og søndre Korsfløj en vis Vanskelighed for Bygmesteren, og forviklede Forholdet, idet Udgangspunktet for Sviklen her ikke blev en ret, men en bugtet Linie; men han har snoet sig som han kunde uden at ænse den Mangel paa Regelmæssighed, der derved fremkom. Ottekanten har været dækket med en Kuppel. Det øverste Stokværk er ikke blot rummeligere end det nederste, men det har ogsaa været højere og pragtfuldere udstyret. Det har ikke havt nogen Adgang fra Underkirken, men har staaet i umiddelbar Forbindelse med Kejserpaladsets Værelser, skjøndt Forbindelsesfløjen ikke længere existerer, og man heller ikke tænker paa

---

[1]) Geschichte d. roman. Baukunst S. 714.

at gjenopføre den. Det er klart, at Overkirken var Hovedkirken. For dens Alter holdtes Messen, og der opholdt Kejseren og hans Hof sig, medens det nederste Stokværk var bestemt for det lavere Tjenerskab og de Fjernerestaaende.

I Middelalderens Slotte laa Herskabets Beboelsesværelser altid i det øvre Stokværk, og Kapellet fulgte dermed. I Friedrich Barbarossas Palads i Gelnhausen ligger saaledes Kapellet ovenover den store Port-Hal, paa Nordsiden sat i Forbindelse med Kejserens Bolig, medens fra Sydsiden en Trappe fører ned til Borggaarden. I Wartburg ligger det ved Siden af Riddersalen, og det Samme findes allevegne, hvor der er Spor deraf tilbage. Af og til har man, som i la sainte chapelle i Paris, anlagt en Underkirke under Slotskapellet, og i Tydskland fulgte man oftere i det 12te og 13de Aarhundrede det i Goslar givne Exempel; man satte ved en Aabning i Gulvet Underkirken i Forbindelse med Kapellet og gjorde den, saavidt muligt, til en Del deraf. Det kan ikke nægtes, at dette er en besynderlig Indretning, og dog have vi virkelig ét Exempel paa at en lignende Tanke kunde opstaa selv hos Italienerne, nemlig i S. Flaviano i Montefiascone[1]). Denne rummelige treskibede Basilika, der er saa underlig uregelmæssig, idet Buerne og Hvælvingsfagene ere indbyrdes forskjellige, bestaar ogsaa af to Stokværk, og i de to Fag af Midtskibet, der ere Choret nærmest, er Underkirkens Loft aabent, saa at man igjennem denne store rektangulære Aabning fra Overkirken kan se ned til Altret i Underkirken; thi her var det i den underste, og ikke, som i Tyskland, i den øverste Kirke, at Messen plejede at holdes. Kirken er grundlagt 1032, og antages at være fornyet i det 13de Aarhundrede. Den staar imidlertid aldeles ene, og der er ikke synderlig Sandsynlighed for hverken at den skulde have virket paa de tyske Bygmestere eller at dens Bygmester skulde være paavirket fra Tyskland af.

De senere Tider kunde ikke bruge disse Dobbeltkirker. Man har i Almindelighed enten nedrevet den øverste Kirke og

---

[1]) D'Agincourt, Histoire de l'art dépuis le IV siècle jusqu' au XVI, pl. 38.

hjulpet sig med den underste alene, eller man har lukket den underste og kun beholdt den øverste som Kirke. I begge Tilfælde plejede man at tilmure Forbindelsesaabningen, og hvor en Bygning ikke er tilstrækkelig undersøgt, har man ikke altid vovet at sige bestemt, om der har været nogen Aabning eller ej.

Den skjønneste af disse Bygninger er uden Tvivl den nu restavrerede Kirke i Schwarz Rheindorf[1]), en lille Landsby paa den højre Rhinbred omtrent lige over for Bonn. Den kölnske Erkebiskop Arnold II von Wied opførte den efter sin Hjemkomst fra Korstoget 1149; den blev indviet 1151. Grundfladen danner et græsk Kors med meget korte Arme, af hvilke dog den østlige udvider sig noget og slutter i en halvkredsformig, udvendig fremtrædende Apsis. Den nordre og søndre Arm ere udvendig retvinklede, men i den 8 Fod tykke Mur er der indvendig udsparet Nischer ligesom i Goslar. Midtkvadratet skilles fra Korsarmene ved fire paa Hjørnepillerne hvilende Gjordbuer. En ottekantet Aabning i Midthvælvingen forbinder Underkirken med Overkirken. Denne svarer til hin undtagen for saa vidt som den mangler de i Murtykkelsen udsparede Nischer. Muren er nemlig her kun 2 Fod tyk; de yderste 6 Fod anvendes til den smukke Svalegang, der omgiver Bygningen med parvis stillede Søjler, og som gjør en lige herlig Virkning hvad enten man betragter Bygningen udenfra eller man fra dens Buer kaster Blikket ud over det smukke Landskab. Bygningen blev dog meget snart forvansket: Erkebisp Arnold overdrog Kirken til sin Søster Hedvig, der var Abbedisse i Essen. Hun opførte et Nonnekloster her, og forstørrede i denne Anledning Kirken ved at tilføje et Langhus imod Vest (c. 1176). Saa kunde baade Nonnerne (Herskabet) faa rigelig Plads i Overkirken og Lægfolket i Underkirken; men Bygningen mistede Svalegangen imod Vest, og dens Indre mistede sin Harmoni og tabte sin rette Charakter.

[1]) A. Simons, Die Doppelkirche zu Schwarz Rheindorf. Kugler, Gesch. d. Baukunst II., S. 325 ff. Otte, Gesch. d. roman. Bauk. S. 364 ff.

Samtidig med denne var den i 1722 nedrevne Kirke paa Harlunger Berg ved Brandenburg. Det var efter de bevarede Afbildninger en toetages Kirke med kvadratisk Grundplan, fire Piller i det Indre, og midt paa hver af de fire Sider en fremtrædende Apsis. Der fremkom saaledes et græsk Kors, naar man saa bort fra Hjørnekvadraterne. Over disse rejste sig firkantede Taarne. I Midtkvadratets Hvælving var en rund Aabning, der tilvejebragte Forbindelsen mellem begge Stokværk[1]).

Lidt yngre er vel Dobbeltkapellet i Lohra, et Par Mils Vej V. f. Nordhausen, hvis nederste Afdeling endnu er bevaret[2]), et lille firkantet Rum med fire fritstaaende Søjler, af hvilke de to have snoede Skafter og den ene et særlig smykket Kapitæl. Hele Midtkvadratet synes at have været aabent.

Borgen i Nürnberg skal være bygget af Kejser Conrad II., men udvidet af Friedrich Barbarossa. Til hans Tid (1152—1190) høre de to ovenover hinanden liggende Kapeller, Margrethe-Kapellet og Othmar- eller Kejser-Kapellet[3]). Grundfladen er kvadratisk med fire Søjler i Midten og fremspringende Chor. I det øverste, Kejserkapellet, høje Søjler med rige, i korinthisk Stil smykkede Kapitæler, i det underste, Margrethekapellet, lave Søjler med skaalformede Kapitæler, af hvilke de to smykkes med Løvværk, de to andre med Løver og Ørne. Alle Hvælvinger ere rundbuede med Undtagelse af det midterste Fag, som er spidsbuet. Her har uden Tvivl oprindelig været en Aabning, som bragte begge Stokværk i Forbindelse med hinanden og gjorde dem til ét Dobbeltkapel, men som senere er tilmuret, maaske i 1350 under Kejser Carl IV.

Den gamle Markgreveborg Eger[4]) tilfaldt Friedrich Barbarossa i Medgiften med hans første Gemalinde Adelheid. De endnu staaende Levninger af Paladset og Kapellet tyde bestemt

---

[1]) Kugler, Geschichte d. Baukunst II., S. 558.

[2]) Puttrich, Denkmale d. Baukunst des Mittelalters in Sachsen 2te Abth. II. Mühlhausen, Nordhausen etc. Taf. 16, S. 21.

[3]) Otte, Gesch. d. roman. Bauk. S. 693.

[4]) Otte, Gesch. d. roman. Bauk. S. 694 f. Grassold, Beschreibung der alten Burg zu Eger, 1831.

paa denne Kejsers Tid. Det til St. Erhard viede Kapel, eller Dobbeltkapel, om man vil, er en fritstaaende Bygning, 5 Fod fra den østre Borgmur og 10 F. Sønden for Paladset. Kapellets Grundflade er ligesom i Nürnberg kvadratisk med fire Søjler i Midten; men hertil kommer imod Øst et Sanctuarium lige saa bredt som den øvrige Kirke, men kun halv saa dybt. Dette skilles fra hin ved en Skillevæg med en portalagtig Bue i Midten, indenfor hvilken Choret viser sig med sin Krydshvælving, medens Siderummene til højre og venstre have Tøndehvælving. I nederste Stokværk ere disse Rum skilte fra Choret ved Vægge, i det øverste aabne de sig ud imod det med en Rundbue med en Søjle i Midten. Ogsaa her er ligesom i Nürnberg det nederste Stokværk lavt og trykket, og de to østlige Søjler ere rigere udstyrede end de to vestlige, Kapitælerne have Masker paa Hjørnerne. De smaa Vinduer have kun kastet sparsomt Lys ind deri, men i Midtkvadratet var der en ottekantet Aabning, som satte det i Forbindelse med den høje og lyse Overkirke. Dennes Indgangsdør, paa Vestsiden, var forbunden med Paladset ved et Trægalleri, der, som de bevarede Kragstene vise, ogsaa har omgivet en Del af Kapelbygningen som en udvendig Svalegang. Af Overkirkens 15½ Fod høje og kun 1 Fod brede Søjler ere de to runde og have smukke Bladkapitæler, de to ottekantede med Kapitæler fulde af Figurer, paa den østlige Søjle fromme Engleskikkelser, paa den vestlige højst uhøviske Menneskebilleder. Hvælvingerne ere spidsbuede og Gjordbuerne gothisk profilerede. I Aaret 1270 rasede en heftig Ildebrand i Staden Eger, og den angreb ogsaa Slottet. Sandsynligvis er hvad der nu sees af det øverste Kapel, først udført efter denne Brand.

Ogsaa Dobbeltkapellet i Landsberg[1]) ved Halle tilhører Friedrich Barbarossas Tid. Dietrich III havde efter sin Fader Conrad den Store af Wettin faaet „den østlige Mark". Han op-

---

[1]) Puttrich. II, 2: Mittelalterliche Bauwerke zu Halle, Petersberg u. Landsberg. S. 28 ff., Titelvignet og Taf. 14—18. Kugler, Gesch. d. Baukunst II, S. 402.

førte Borgen og kaldte sig fra 1180 af Markgreve af Landsberg. Borgen synes at være bleven ødelagt i Trediveaarskrigen; nu ere endog Ruinerne af den saa godt som forsvundne; ikkun Borgkapellet staar som et enligt Taarn paa den mærkværdige Porfyrknold, der hæver sig frem af den vidtstrakte flade Slette beklædt netop med saa meget Muldjord, som der behøves til at nære et grønt Græstæppe og en Del vilde Kirsebærtræer. Bygningen er opført af uregelmæssige Sten fra Bjerget selv, men en Del af den ydre Beklædning er af brændte Mursten og alle Ornamenter ere udskaarne i Sandsten. Det aabne Midtkvadrat, der forbinder Kirkens tvende Stokværk, dannes af 4 meget svære Piller med indbundne Søjler paa Hjørnerne, men Kirken udvides ligesom i Eger lidt imod Øst, og Grundfladen bliver ikke kvadratisk, men aflang. Der dannes saaledes 3 Skibe, af hvilke det midterste ender i en halvrund Chornische og skilles fra Sideskibene ved de omtalte svære Piller og ved to Par spinkle Søjler, der ligesom Midtsøjlen i dobbelte Buevinduer bryde de store Hovedbuer mellem Pillerne indbyrdes og mellem de østlige Piller og Chornischen. Der er en underlig Vaklen imellem to forskjellige architektoniske Tanker og en barok Mangfoldighed i Dekorationen. Baade Søjlerne og Pillerne vise en rig og i højeste Grad varieret Ornamentik; det øverste Stokværk er endnu elegantere end det underste og en Alen højere end dette. Indgangen til Overkirken var igjennem en nu tilmuret Dør, der ved et Galleri var forbundet med Paladsets Hovedetage ligesom i Eger; men desuden førte paa Kirkens Sydside en lang lige Trappe fra Gaarden og den underste Afdeling op til den øverste. Det 3die Stokværk, der indeholder Beboelsesværelser, er aabenbart en senere Tilsætning.

Det yngste af de tydske Dobbeltkapeller er det ved Freiburg an der Unstrut[1]. Borgen paa Bjerget over denne By er opført af den Thüringske Landgreve Ludvig der Springer,

[1]) Puttrich, Denkmale der Baukunst des Mittelalters in Sachsen. 2te Abth. II, 3. Otte, Gesch. d. roman. Bauk. S. 705 ff.

den hellige Elisabets Mand (1190—1227). Den kaldtes „die neue Burg". I Aaret 1298 blev den erobret og afbrændt af Adolph af Nassau, men rejste sig paa ny, efter Sigende, skjønnere end før, og synes nu at have været beboet til henimod Trediveaarskrigen. Saa forfaldt den atter, indtil Hertugerne af Sachsen-Weissenfells, fra 1660 af, opslog deres Sommerresidents der. Den nu staaende hæslige Bygning er for Størstedelen ikke ældre. Det gamle Slotskapel bevarede man dog, og indrettede dets øverste Stokværk til luthersk Gudstjeneste. Den smagløse Pragt, hvormed dette i Begyndelsen af det 18de Aarh. blev udstyret, er nu atter fjernet, og man har søgt ved en omhyggelig Restavration at kalde Middelalderens skjønne og ejendommelige Bygning frem igjen. De gamle Søjler med deres rigt og smagfuldt udskaarne Kapitæler og andre architektoniske Detailler høre til de bedste Arbejder fra Overgangstiden; men Bygningens Plan er desværre tidlig bleven forvansket, formodentlig allerede ved den første Restavration, efter 1298. Det øverste Kapel, der ikke er højere, om det end er rigere udstyret end det nederste, er sikkert ikke ældre; det nederste kan derimod vel tilhøre det 13de Aarhundredes Begyndelse. Kapellet, der staar i umiddelbar Forbindelse med Slotsbygningen, har tidligere været større; den forreste Del er skaaret af og lagt til Vaaningshuset. Af Underkirkens Søjler staa kun de to; lige op til dem har man lagt den vestlige Endemur. Kirkens Plan har vel oprindelig lignet den i Landsberg; men Midtkvadratet med det forreste Søjlepar er skaaret bort; Kirken begynder først ved det bageste Søjlepar, og Forbindelsesaabningen imellem de to Stokværk er flyttet til det næste Fag af Bygningen imellem Søjlerne og Choret. Kirken er derfor overordentlig indskrænket; kun Choret har beholdt sin oprindelige Størrelse. Det er en aflang Firkant, 20 Fod bred og 11 F. dyb. I Underkirken forbindes det med Skibet ved en stor Midtbue, i Overkirken ved tvende Buer, idet der i Midten, lige over den underste Chorbues Slutsten, er oprejst en Pille, der dannes af fire sammenbundne Søjler.

Ligesom vi her se, at det Afvigende i Bygningens Plan hidrører fra en senere foretagen Indskrænkning, saaledes turde

det Samme maaske være Tilfældet i Borgen Steinfurth i Westphalen, skjøndt den mig foreliggende Beskrivelse[1]) ikke indeholder nogen Antydning deraf. Borgen antages at være fra det 12te Aarh. Det endnu benyttede Slotskapel har nedenunder sig et andet lignende, der oprindelig ved en kvadratisk Aabning i Loftet var forbundet med hint. Begge Stokværk deles ved to korsformede Piller i to Skibe. Den østlige Trediedel hæves tre Trin i Vejret, og betegnes derved som Sanctuarium. Midt paa Nordsiden modtager Kirken en omtrent kvadratisk Udvidelse, der nu benyttes som Herskabsstol. Er dette ikke en Levning af et nordre Skib, og har Kirken ikke enten virkelig havt eller oprindelig været bestemt til at have en kvadratisk Grundplan og 4 Søjler i Midten?[2]) En toskibet Plan er lidet sandsynlig; jeg mindes ingen anden toskibet Kirke end Aa Kirke paa Bornholm, men ogsaa der antages den midterste Pillerække, skjøndt den er meget gammel, for ikke at høre til det oprindelige Anlæg.[3])

I Sydtyskland holdt man sig i Almindelighed nærmere til Aachener-Münsterens System, og hvor Slotskapellet gik igjennem tvende Stokværk, betegnes det øverste Stokværk, Herskabets Plads, ikke som en egen Overkirke, men som en bred Omgang (Emporkirche). Saaledes i det gamle Stamslot Tirol og i Slottet Trausnitz ved Landshut.[4])

Udenfor Tyskland har man hidtil ikke kjendt andre Dobbeltkirker, hvor Forbindelsesaabningen imellem de tvende Stokværk viste, at de vare at betragte som to Afdelinger af én Kirke, end Helligaandskirken i Wisby paa Gulland[5]), en højst interessant og malerisk Kirkeruin, hvis architektoniske

---

[1]) Otte, Gesch. d. roman. Baukunst S. 702.

[2]) Et lignende Exempel paa en uregelmæssig Kirke, hvor det nordre Sideskib aldrig er blevet udført, viser her i Landet f. Ex. Stubbekjøbing Kirke.

[3]) Se Hans Holm, Bornholmske Kirker S. 13.

[4]) Otte, Gesch. d. roman. Bauk. S. 699.

[5]) Helligaandskirken i Wisby paa Gulland, Tegninger af J. D. Herholdt med Text af N. Høyen, udg. af Foreningen for nordisk Konst 1852. Gjentaget med de vigtigste Afbildninger i Høyens Skrifter II., S. 128 ff.

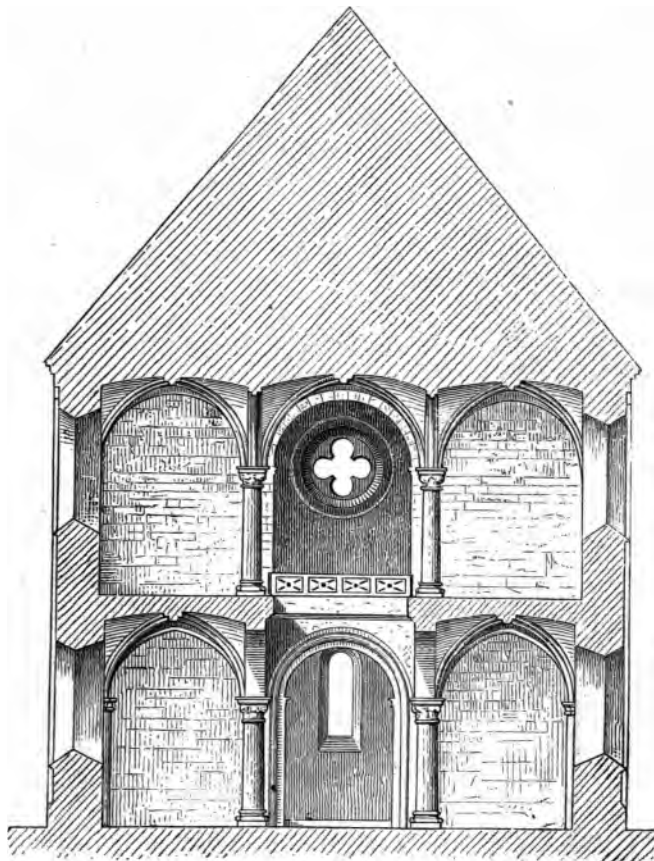
Former (Blandingen af runde og spidse Buer o. s. v.) vidne om, at den maa være opført i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede [1]). Midtkvadratet, i hvis Hvælving den ottekantede Forbindelsesaabning er udskaaret, dannes af 4 Piller, ottekantede i Underskibet, runde i Overskibet. Omkring disse er den ottekantede Kirke konstrueret med Rundbuer i nederste, Spidsbuer i øverste Stokværk, saa at det sidste, uagtet Pillernes Højde er den samme, dog gjør et meget lettere Indtryk. Lange Trapper i Murtykkelsen føre op til Overkirken. Til Ottekanten slutter sig imod Øst en langt fremspringende Chorbygning, udvendig firkantet, indvendig med en indbygget Chornische. Dette Chor adskiller sig fra alle dem, vi tidligere have sét, ikke blot ved sin større Længde, men navnlig ved at det ikke har to Stokværk. Det er fælles for Underkirken og Overkirken, men naar ikke helt op til samme Højde som denne. Med Underkirken forbindes det ved en stor Chorbue, der er noget tilspidset og ikke helt rund som Underkirkens andre Buer. Overkirken aabner sig ud imod Choret med en elliptisk Bue, der kun er 9 Fod 4 Tommer høj, medens Kirken selv har havt over den dobbelte Højde. Ældre Efterretninger melde, at der midt under denne Bue stod en lille firkantet Pille. Denne maa enten have hørt til en Brystning (Balustrade) eller maaske snarere, som Høyen mener, have været „Støttepille for de to Buer, der kunde indskrives i den elliptiske“ [2]), saa at der derved er dannet et stort romansk Dobbeltvindue. Skjøndt altsaa det øverste Stokværk ogsaa her maa antages at have været elegantere end det nederste, har Altret dog staaet i det sidstnævnte. Vi kjende ikke Grundene til denne Afvigelse fra den almindelige Regel; men vi vide, at denne Bygning ikke har hørt til nogen Ridderborg, men til et Kloster og Hospital. Det maa være dettes særegne Fordringer, der have gjort det ønskeligt at sondre to Klasser af Menigheden, og som have foranlediget Valget af en saa usædvanlig Form som Dobbeltkapellet.

---

[1]) Høyens Skrifter II., S. 144 f.

[2]) Høyens Skrifter II., S. 144.

Naar vi fra denne Udflugt igjennem beslægtede Kirker vende tilbage til Ledøje, vil Alt være os klart. Det har været en Dobbeltkirke, hvis øverste Stokværk var bestemt for Herskabet, og det underste for Folkene. Og Herskabet maa antages at have været et verdsligt og ikke et gejstligt Herskab. Vi vide Intet om, at her har ligget noget Kloster; den Omstændighed, at en Gaard i Nabosognet Smørum kaldes Nonnegaarden, er intet Bevis. Men ligesom vi have sét, at Ledøje i Slutningen af det 14de Aarh. var en Riddergaard, saaledes tør vi vel antage, at denne pyntelige lille Kirke, der efter Bygningsstilen synes at skrive sig fra det 13de Aarhundredes første Halvdel, er opført af en Riddersmand paa Valdemar Sejrs eller hans

Proders Tid til Slotskapel for ham selv og hans Hus; hans Navn er desværre ikke til at opdage. Slottet er brændt og nedrevet; Kirken har overlevet Ødelæggelsen, men med Tabet af Størstedelen af Overkirken. Restavrationen (formodentlig i det 15de Aarh.) gik kun ud paa at sætte Underkirken i brugbar Stand. Derfor tilmuredes Midtaabningen, Vinduerne gjordes større, og Choret fik sin nuværende Form med retvinklede Hjørner i Stedet for Hjørnesøjlerne, der endnu sees i øverste Stokværk, og med en højere spidsbuet Krydshvælving; oprindelig var Underkirkens Chor rundbuet og af samme Højde som den forreste Kirke, og Overkirken havde sit eget Chor, hvori Højalteret stod. Professor Storck har i hosstaaende Tegning givet et Billede af hvorledes Kirken fra først af maa have sét ud. Snittet er taget igjennem Kirkens Midtkvadrat, og sét imod Choret. Det er antaget, at Midtkvadratet har været helt aabent, ligesom i Landsberg, og omkring denne Aabning er der antydet en Brystning, der i hine Tider maa have været af Sten, ikke som i de restavrerede tyske Slotskapeller af Jern. Overkirkens Højde kjendes af de bevarede Rester; men Søjlerne og deres Kapitæler maa Fantasien udmale. Naar man sér, at i Underkirken de tre Kapitæler ere ens, men det fjerde endnu rigere smykket, kunde man falde paa den Tanke, at dette oprindelig havde hørt hjemme i den øverste Kirke, og ved Restavrationen var bleven anbragt i den nederste; men de tyske Kirker have vist os en saa stor Lyst til Variation i Kapitælerne, at en saadan Formodning ikke vilde være berettiget.

PHILOSOPHISKE GRUNDPROBLEMER,

FREMSTILLEDE

AF

R. NIELSEN.

Philosophien har ikke som andre Videnskaber den Fordeel at kunne bygge paa umiddelbart faste Forudsætninger, uomtvistelige Grundsætninger; thi der gives i den hele Philosophie ikke en eneste Sætning, der staaer saa fast, at den jo, naar den behandles for sig, kan angribes af Kritik og opløses i Dialektik. Af den Grund kan Philosophien da heller ikke ret vel udstykke sine Beviser, saaledes som f. Ex. Mathematiken. Endskjøndt de mathematiske Beviser maae foredrages i stræng Orden, naar fuld, videnskabelig Indsigt skal opnaaes, saa udsætter Mathematikeren sig dog ikke for nogen væsenlig Misforstaaelse, hvis han i et eller andet Øiemed behandler en særlig Opgave isoleret. De Kyndige vide, hvorledes Forudsætningerne kunne bevises, og de, hvis Forkundskaber ikke strække til, lade sig nøie med Beviisførelsens Resultat, stolende paa, at Grundlaget er fast. Men paa en saadan tillidsfuld Imødekommen tør, det ligger i Sagens Natur, den Philosopherende ikke gjøre Regning. I Philosophien kan intet Beviis staae alene; Behandlingen af en særskilt Deel maa laane sit Lys fra det Hele, og det omfattende Systembeviis, saa at sige, være transparent i hver enkelt Beviisførelse. Men nu er det bekjendt af Philosophiens Historie, at Systemerne afløse hverandre, saa at de foregaaende altid falde for de efterfølgende. Vel er dette for en Deel ogsaa Tilfældet i de øvrige Videnskaber, men med den rigtignok meget betydningsfulde Forskjel, at visse Opdagelser, Methoder og Beviismaader enten forblive uantastede eller dog under en videre gaaende Udarbeidelse afgive Støttepunkter, kjendelige

Udgangspunkter for videre Fremskridt. Anderledes i Philosophien. Her kan et nyt Synspunkt, en ny Tanke, en ny Idee ikke træde ud i Verden saaledes, som en physisk eller naturhistorisk Opdagelse. Naar et philosophisk System med sit Princip og sin eiendommelige Methode hjemfalder til kritisk Opløsning og taber sin Anseelse, saa bliver det Hele saaledes omsmeltet, at man i den nye Støbning vanskeligt kan kjende, hvad det Blivende egenlig er, som det Forudgaaende afsatte. Betragter man Sagen udelukkende fra denne Side, skulde man fristes til at troe, at Philosophien ikke var nogen sand Videnskab. Men Betragtningen er eensidig og derfor vildledende; det Vildledende ligger i, at man henter sine Forbilleder fra andre Videnskaber og anvender en Maalestok, som ikke passer. Philosophien maa nødvendig have sin ideelle Eiendommelighed; hvad der væsenlig tilhører Tankernes usynlige Verden kan umulig have samme Mærketegn, som det, der lader sig demonstrere af stykkeviis satte Betingelser eller paavise i synlige Kjendsgjerninger. Seet under Tankeudviklingens og den i Klarhed voxende Bevidstheds Synspunkt viser det sig derimod, at Philosophien i stadig, historisk Fortsættelse arbeider paa Løsningen af visse altid tilbagevendende Problemer, at enhver Tænker, som ved at stille et eller flere af disse Problemer i en for Undersøgelsen fordeelagtig Belysning har givet et Bidrag til Løsningen, bliver staaende som en fremragende Skikkelse i Philosophiens Historie, og at hans Indsats vedbliver at virke, om end hans Skole for længst er ophørt. Til nærmere Forstaaelse heraf og for, om muligt, at bidrage til en noget klarere Opfattelse af Philosophien som Videnskab, henledes Opmærksomheden paa efterstaaende Problemer.

I.
Erkjendelsesproblemet.

Blandt de Philosopher, som i nyere Tid have behandlet Spørgsmaalet om den menneskelige Videns Betingelser og Grændser, indtager Imm. Kant uimodsigelig den første Plads, om end ikke ved de Resultater, hvortil hans Undersøgelser

førte ham, saa dog ved den Maade, hvorpaa han har stillet Problemet. Forud gaaende Tænkere, hvad enten de, som Locke, lagde Eftertrykket paa Sandserne, eller, som Leibnitz, paa Forstanden, have uden videre forudsat, at vi af Erfaring vide, hvad Erfaring er, at Erfaring er Noget, der forstaaes af sig selv; men Kants „Kritik der reinen Vernunft" viser, at Erfaring netop ikke er Noget, der forstaaes af sig selv, at vi for at udfinde, hvilke Erkjendelser vi kunne øse af Erfaringens Kilder, maae gaae tilbage til Erkjendelsens ufravigelige Grundbetingelser og begynde med Spørgsmaalet om Erfaringens Mulighed.

Det er indlysende, at de Forudsætninger, den Erkjendende selv maa medbringe, for at kunne gjøre en Erfaring, ikke kunne være laante af Erfaring, om de end først ved Erfaringens Hjælp kunne komme til Bevidsthed. Hvilke ere da disse Forudsætninger? Uden Sandsning er det umuligt at opfatte det Sandselige, og uden Forstand umuligt at bestemme det Sandsede: Erfaring er betinget af Sandsning og Tænkning; men hvoraf er Sandsningen betinget og hvorledes forholder det sig med Forstanden? Al Sandsning beroer paa en Anskuen. At sandse en Gjenstand i Rummet er lige saa umuligt uden Rumsanskuelse, som det er umuligt at opfatte en Forandring i Tiden uden Tidsanskuelse. De rene Anskuelser: Rum og Tid, ere altsaa apriorisk nødvendige Forudsætninger for al Sandsning og derved for al Erfaring. For at skaffe sig et positivt Indhold maa Tænkningen slutte sig til Sandsningen; tki Forstanden er ingen anskuende Evne, og den gamle Metaphysiks Forsøg paa at aabne sig en overnaturlig Verden og ved den rene Forstand at gjøre Opdagelser af oversandselige Ting, ere phantastiske. Men at Sandsningen ikke kan bringe det til at gjøre nogensomhelst Erfaring uden Forstandens Bistand, indsees deraf, at det ene Sandseindtryk ikke kan kjendes fra det andet uden en skjelnende Virksomhed, og den ene Forestilling ikke bestemmes ved den anden uden en dømmende Virksomhed. Den dømmende Forstand vilde ikke kunne udøve sin Virksomhed, dersom den ikke selv *a priori* indeholdt de Stambegreber, Kategorier, af hvilke de logiske Domme nødvendig maae være betingede.

Hvilke disse Kategorier ere, og hvor mange de ere, kan sees af Dommenes Inddeling i den formelle Logik. Saaledes viser sig den hypothetiske Dom at være grundet paa Kategorierne Aarsag og Virkning, og den disjunctive paa Kategorien Vexelvirkning. De aprioriske Forstandskategorier ere altsaa uundværlige for al Tænkning og derved for al Erfaring.

De rene Sandseanskuelser og de aprioriske Begreber maae nødvendig være grundforskjellige, ja ueensartede, efterdi Sandserne ere ueensartede med Forstanden; det Spørgsmaal opstaaer da, hvorledes det er muligt, at saa ueensartede Former kunne forenes i den erkjendende Bevidsthed. Vi henvises til Indbildningskraften, som, paa den ene Side intellectuel, paa den anden Side sandselig, ved Hjælp af Tidsanskuelsen, afgiver et apriorisk, for Erfaringens Mulighed nødvendigt Schema. Det er f. Ex. ikke nok at have forvisset sig om Aarsagsbegrebets Gyldighed som Begreb alene; her fordres en Betingelse for Begrebets Anvendelse paa Tilsyneladelserne i den sandselige Verden, hvorved den bestemte Tidsorden faaer afgjørende Betydning.

Ved at paavise de subjective, for al Erfaring gjældende Grundbetingelser saae Kant sig istand til at overvinde D. Humes empiriske Skepticisme. Hume forkastede Aarsagsbegrebet som et Slags Vanebegreb, hvortil ingen Erfaring svarer. At Tingene følge med og efter hverandre, kunne vi erfare, men at det Ene er Aarsag til det Andet, kunne vi ikke erfare; det, vi af Vane kalde Aarsag, er os lige saa ubekjendt som det, vi kalde Kraft. Kant giver for saa vidt Hume Ret, som han godtgjør det Urimelige i at ville aflede Aarsagsbegrebet af Erfaring; men idet han med det Samme beviser, at ingen som helst Erfaring er mulig uden Aarsagsbegreb, hævder han seierrig og een Gang for alle dette Begrebs apriorisk-empiriske Gyldighed saa eftertrykkelig, at Erfaring og Aarsag efter ham maae siges at staae og falde med hinanden. I særlige Erfaringstilfælde kan det ofte være tvivlsomt, hvad Aarsagen er til en stedfindende Begivenhed. Naar A, B og C ledsages af D, kan det maaskee være A, maaskee B, maaskee C, maaskee A og B,

maaskee A og C, masskee B og C, maaskee A, B og C i Forening, hvori Aarsagen til D maa søges; til Afgjørelse af slige tvivlsomme Tilfælde kan man anvende Induction, men Inductionen forudsætter netop, at der maa være en Aarsag.[1])

Her er, vel at mærke, ikke Tale om Forholdet imellem Aarsagen og Tingen selv, der falder udenfor vor Bevidsthed, men kun om Aarsagsbegrebets Nødvendighed for vor Erfaring. Et vilkaarligt Spil af Sandsninger og Forestillinger er kun af subjectiv Betydning og giver ingen Erfaring. Hvis en Mængde Led a, b, c, d o. s. v. uophørlig forandrede deres Orden og indbyrdes Stilling uden nogen som helst tænkelig Grund, da vilde vi vel være nødte til at opfatte disse Forandringer i Tiden, men Tidsfølgen vilde ikke give os noget Begreb om Aarsag og selvfølgelig heller ingen Erfaring. Dersom Billedet af et Huus, f. Ex., hvert Øieblik forandredes saaledes, at det snart vendte Rygningen nedad, snart opad og ved Delenes Omflytning antog Skikkelse snart af et Taarn, snart af en Hvalfisk, da maatte vi søge Forandringernes Grund i vor egen Indbildning og kunde paa ingen Maade henføre et saadant Billede til nogen Erfaringsgjenstand. Der maa for Erfaringens Skyld være Noget, der

---

[1]) „Zwar scheint es, als widerspreche dieses allen Bemerkungen, die man „jederzeit über den Gang unseres Verstandesgebrauchs gemacht hat, nach „welchen wir nur allererst durch die wahrgenommenen und verglichenen „übereinstimmenden Folgen vieler Begebenheiten auf vorhergehende Er„scheinungen, eine Regel zu entdecken, geleitet worden, der gemäss gewisse „Begebenheiten auf gewisse Erscheinungen jederzeit folgen, und dadurch „zuerst veranlasst worden, uns den Begriff von Ursache zu machen. Auf „solchen Fuss würde dieser Begriff bloss empirisch sein und die Regel, „die er verschafft: dass Alles, was geschieht, eine Ursache habe, würde „eben so zufällig sein, als die Erfahrung selbst; seine Allgemeinheit und „Nothwendigkeit wären alsdenn nur angedichtet und hätten keine wahre „allgemeine Gültigkeit, weil sie nicht *a priori*, sondern nur auf Induction „gegründet wären.... Freilich ist die logische Klarheit dieser Vor„stellung einer, die Reihe der Begebenheiten bestimmenden Regel, als „eines Begriffs von Ursache, nur alsdenn möglich, wenn wir davon in „der Erfahrung Gebrauch gemacht haben; aber eine Rücksicht auf die„selbe als Bedingung der synthetischen Einheit der Erscheinungen in der „Zeit, war doch der Grund der Erfahrung selbst und ging also *a priori* „vor ihr vorher.“ Kritik der rein. Vernunft. Leipzig 1838. S. 201.

nøder os til at sætte det Ene forud og det Andet efter; det er, med andre Ord, den nødvendig bestemte Tidsorden, der udtrykker Forholdet mellem Aarsag og Virkning. Nødvendigheden er apriorisk, thi den er en Begrebsnødvendighed; med denne Nødvendighed bliver Gjenstanden bestemt ved Erfaringen, og Erfaringen ved Gjenstanden.[1])

Man vil heraf forstaae, at Kant med ubøielig Følgestrænghed maa gjøre Skilsmisse mellem Erfaringsgjenstanden (Phænomenet) og Tingen i sig. Der maa være Noget, som uafhængigt af os, giver vore tomme Erkjendelsesformer, de sandselige saa vel som de intellectuelle, et virkeligt Indhold og bestemmer vor Opfattelse af Gjenstanden; men at Gjenstanden, saaledes som vi opfatte den, umulig kan være lig med Tingen selv, er en ligefrem Følge af, at den ved at gaae igjennem vore subjective Erkjendelsesmedia nødvendig maa faae et subjectivt Anstrøg. Vor Opfattelse af Tingen er en Forandring af Tingen: vi see Objecterne gjennem farvede Briller.

Den skarpe Adskillelse mellem Tingen i sig og dens Tilsyneladelse finder Anerkjendelse i den exacte Videnskab, navnlig i Sandseorganernes Physiologie. Helmholtz har[2]) med Eftertryk fremhævet, at vore Billeder og Forestillinger ere Virkninger, som de anskuede og forestillede Objecter frembringe paa vort Nervesystem og derigjennem paa vor Bevidsthed. Her er en Vexelvirkning mellem et Udenfra og et Indenfra, og Phænomenets Aarsag er netop denne Vexelvirkning. At spørge, om den Forestilling, jeg har om et Bord, dets Form, dets Fasthed, dets

---

[1]) „Der Begriff, der eine Nothwendigkeit der synthetischen Einheit bei sich „führt, kann nur ein reiner Verstandesbegriff sein, der nicht in der „Wahrnehmung liegt, und das ist hier der Begriff des Verhältnisses „der Ursache und Wirkung, wovon die erstere die letztere in der „Zeit, als die Folge, und nicht als etwas, was blos in der Einbildung „vorhergehen (oder gar überall nicht wahrgenommen sein) könnte, be- „stimmt. Also ist nur dadurch, dass wir die Folge der Erscheinungen, „mithin alle Veränderung dem Gesetze der Causalität unterwerfen, selbst „Erfahrung d. i. empirisches Erkenntniss von denselben möglich; mithin „sind sie selbst als Gegenstände der Erfahrung, nur nach eben dem „Gesetze möglich.“ Anf. Skr. S. 196—97.

[2]) Handbuch der physiologischen Optik. Leipzig 1867. S. 442–flgd.

Farve, Tyngde o. s. v., stemmer overeens med den virkelige Ting, er det Samme som at spørge, om en Tone er rød, guul eller blaa. Tingene bestemmes ved deres Egenskaber, og Egenskaberne ved Vexelvirkning med vore Bevidsthedsorganer og med andre Ting. Zinnober er rødt, vel at mærke, for dem, der kunne adskille Farver, men sort for de Rødblinde. Uagtet de Sidste, efter Vexelvirkningens Lov, have samme Ret i deres Dom, som de Første, saa sige vi dog i Almindelighed: Zinnober er rødt; ligeledes tillægge vi ofte Tingen en Egenskab, som om den tilkom Tingen i sig, skjøndt denne Egenskab kun gjælder for Tingens Vexelvirkning med andre Ting, som, naar vi sige: Bly er opløseligt, og underforstaae: i Salpetersyre, ikke i Svovlsyre. Resultatet er, at vore Forestillinger om Tingene kun have praktisk Betydning. Vore Betegnelser, vore Ord og Udtryk ere kun Symboler; af disse Symboler kan der dannes et Sprog, betegnende for vore Iagttagelser, exacte Undersøgelser og videnskabelige Erkjendelser, men som Intet, aldeles Intet har med Tingenes Væsen at gjøre.

Dersom dette nu er Undersøgelsens sidste, afgjørende Resultat, dersom Erkjendelsesproblemet hermed een Gang for alle er løst, at sige i Principet, dersom al videre gaaende Forskning kun vil tjene til en yderligere Stadfæstelse af den kantiske Theorie: saa maae ikke alene Fichtes, Schellings og Hegels Arbeider betragtes som forfeilede, men ethvert fremtidigt philosophisk Forsøg paa at belyse Tilværelsens Væsen og Grund maa afvises som ufrugtbart og for Videnskaben vildledende. Hvorledes det end forholder sig, saa meget er vist, at den kantiske Erkjendelseslære har en Tvetydighed, der maa drages frem for Lyset. Grundspørgsmaalet er: hvorledes kan det, som fylder vore Erkjendelsesformer med reelt Indhold, være saa absolut ueensartet med disse Former, at Tingen selv maa forblive os aldeles ubekjendt?

Lad os kalde det Ubekjendte X og holde os til en bestemt Gjenstand, f. Ex. et Bord. At vi opfatte Bordet i Rummet og tillægge det en begrændset Udstrækning, hvorved det faaer sin Skikkelse, er indlysende; men den rene Rumsanskuelse giver

os intet virkeligt Bord. Bordet er ikke en Frembringelse af vor egen Indbildningskraft; her er et Noget, der virker paa vore Sandser, navnlig paa Synet og Følelsen, dette Noget er X. Bordet, det virkelige Phænomen, kommer altsaa istand ved to ueensartede Bidrag, et subjectivt fra os selv, og et objectivt fra Tingen i sig. Vi kunne symbolisere det ved en Ligning:

$X + Y = P_{x,y}$, idet X betegner det Objective, Y det Subjective og $P_{x,y}$, en Function af X og Y, Phænomenet. Sættes $Y = 0$ saa forsvinder det Subjective, og $X = P_x$, det i Phænomenet, som alene skyldes det Objective, staaer tilbage. At P_x ikke selv kan være Phænomen, at der maa Subjectivitet til, for at gjøre Tingen til Phænomen, har Kant fortræffelig viist; men hvorledes det skeer, eller endog Muligheden af, at det kan skee, lader han staae hen i al Tvetydighed. — Hvorledes forholder sig nu egenlig X til $P_{x,y}$, det af Bordet udfyldte Rum? Man kan forestille sig Sagen paa flere Maader. X kan uden at fylde noget Rum antages at gjøre et Indtryk paa Sjælen af den Beskaffended, at den bestemte Rumudfyldning nøiagtig svarer til Indtrykkets Intensitet. Det virkelige Bord er altsaa ingenlunde et af X udfyldt Rum, thi X-Indtrykket bevirker kun, at Subjectiviteten, der selv udfylder det givne Rum, maa bilde sig ind, at det er en virkelig Gjenstand, der fylder det. Denne Antagelse maa forekomme os urimelig, især naar vi betænke, at Bordet ikke blot er en Synsgjenstand, men ogsaa en Gjenstand for Følelsen. Overalt, hvor vi berøre Bordfladen, fornemme vi Realiteten. Men Realiteten af enhver Sandsning hidrører jo fra X-Indtryk; der maa da være lige saa mange forskjellige X-Indtryk som Bordets Flade har Dele, og disse Indtryk, hvis Forskjel her er en Stedforskjel, maae nøiagtig være ordnede og fordeelte paa tilsvarende Maade som Fladens Dele, d. v. s. ordnede og fordeelte i Rummet. Dog heller ikke denne Antagelse tilfredsstiller, thi deraf vilde jo følge, at der til Phænomenet af et fiirkantet Bord vilde svare, om ikke just et fiirkantet X, saa dog X-Indtryk, der nøiagtig passe paa det Fiirkantede, til Phænomenet af et rundt Bord X-Indtryk, der passe paa det Runde, o. s. fremdl. Adskiller man de Ind-

tryk af X, der gjøre Rumsbestemmelserne virkelige, fra X selv som det, der er udenfor Rummet, da har det udenfor Rummet værende X jo slet Intet med de virkelige Rumsphænomener at gjøre; dets Betydning for en Udfyldning af Rumsanskuelsen er reduceret til Nul[1]).

Lignende Vanskeligheder indstille sig, naar vi betragte de phænomenale Forandringer, der give Tidsanskuelsen virkeligt Indhold. Substansphænomenet viser os det i Tiden Blivende, Accidensphænomenerne det i Tiden Vexlende, og dog maa Substansen charakteriseres ved Accidenserne, og Accidenserne ved Substansen. Nu spørges: er det eet og samme X, der bestemmer Virkeligheden saavel af Substansphænomenet som af Accidensphænomenerne, eller er her to Slags X? Antage vi det Første, saa indlægge vi den selvsamme charakteristiske Forskjel i X, som i Phænomenerne. Som Substansens X bliver det i Tiden, som Accidensernes X vexler det i Tiden; dette vil da med andre Ord sige, at Tingen i sig, det Ubekjendte, kun er istand til at fylde vor Tidsanskuelse med virkeligt Indhold paa den ufravigelige Betingelse, at det saavel fra Substansens som fra Accidensernes Side indgaaer i Tiden, bliver i Tiden og forandrer sig i Tiden. Men denne Antagelse staaer jo i aabenbar Strid med den kantiske Forudsætning. Foretrække vi det Sidste og sætte et X for Substansen, et andet for Accidenserne, da vil Mangfoldiggjørelsen af X ogsaa fortsættes videre. Det er da ikke nok med et almindeligt X for Substansen i Almindelighed, vi maae have et særeget X for hver særegen Substans, et Svovl-X for Svovlsubstansen, et Kul-X for Kulsubstansen, et Jern-X for Jernsubstansen o. s. v.;

---

[1]) Antager man, at X paa en vis negativ Maade reflecterer sig i sine til Rumsanskuelsen henvisende X-Indtryk ligesom X-Indtrykkene reflectere sig i Erfaringsgjenstandene, saa faaer man et X-Phænomen bagved ethvert Erfaringsphænomen; men da det X, der staaer bagved X-Phænomenet, igjen maa reflectere sig i et X-Phænomen, der endnu mere fjerner sig fra Rumsformen, saa faaer man X-Phænomen bagved X-Phænomen i det Uendelige, inden man naaer til det sidste, fra Rummet adskilte X, den rene „Ding an sich“.

hvad Accidenserne angaaer, vil det være tvivlsomt, hvorvidt vi kunne nøies med eet X for hver Accidensgruppe, eller om der behøves lige saa mange X'er, som der er Accidenser i hver Gruppe. Den kantiske Fordobling: Phænomen og Ting i sig, kommer i denne Belysning stærkt til at minde om den platoniske: Bordet og Bordheden, Hesten og Selvhesten. Hvorledes man end vender og dreier det, bliver følgende Spørgsmaal at besvare: Kan X indgaae i Forandringer eller kan det ikke? Kan det ikke, da holder det sig ganske rigtig uden for Tiden, men saa blive ogsaa alle Forandringsphænomener til X-forladte, uvirkelige Skin. Kan X være med i Forandringerne og give dem Præg af Erfaringsvirkelighed, da maa dette Virkelighed Givende ogsaa paa en eller anden Maade selv ingaae i Tidsbestemmelser og være med i Tiden. At optage de X-Indtryk, der bestemme Forandringerne, i Tidsanskuelsen, og dog lade X være udenfor Tidsanskuelsen, er en Urimelighed, thi det er en Modsigelse.

Den kantiske Erkjendelseslære indskærper, at vore Forstandsbegreber kun have Gyldighed ved Bestemmelsen af Erfaringens Gjenstande og ikke finde nogensomhelst Anvendelse paa Tingen i sig. Men, naar Tingen i sig falder udenfor alle Begrebsbestemmelser, hvorledes kan den da bestemmes? Den skal ikke kunne bestemmes ved Sandsning, da den strængt holdes udenfor Rummet og Tiden; den maa altsaa bestemmes ved Tænkning. Da nu Forstanden umulig kan forskaffe sig andet positivt Indhold end det, den erholder fra Sandsningen, maa Følgen heraf jo blive, at Tingen i sig kun kan bestemmes negativt. Man skulde nu formode, at den eneste Bestemmelse, der turde gives af X, vilde være den, at det udelukker alle Bestemmelser. Det maatte da være lige saa ubestemt, at det er, som at det ikke er, lige saa ubestemt, at det gjør Indtryk paa vore Sandser, som at det ikke gjør Indtryk o. s. v. Men i denne Formodning blive vi høilig skuffede. X bliver udtrykkelig bestemt ved en Forstandshandling; det bliver bestemt ved en Dom, ikke ved en negativ, men ved en positiv Dom: T i n g e n i s i g e r. Væren, et Forstandsbegreb, bliver her,

tvertimod Theoriens Forskrift, anvendt paa X. Væren betegner Realitet, noget Positivt; hvorfra faaer Forstanden dette Positive? Ikke fra Sandsningen, thi Sandsningen giver kun det, som kan opfattes i Rum og Tid. Heller ikke fra et Andet end Sandsningen, thi her er jo intet Andet, der kan give Forstanden det Positive. Saa maa X vel kjendes indirect paa sine Virkninger, d. v. s. paa de Sandseindtryk, hvis Aarsag det er. Men ogsaa denne Antagelse har Theorien udelukket, thi Aarsag er et Forstandsbegreb lige saa vel som Virkning. Ved at bestemme Tingen i sig som en ubekjendt, uden for Forstand og Sandsning liggende Aarsag, en Aarsag, der skal tænkes som objectiv og dog ikke kan tænkes objectiv, en Aarsag, der i sine Virkninger, for Virkelighedens Skyld, maa sandses og dog ikke kan sandses, har Kant, istedenfor at vise Erfaringens Mulighed, tvertimod beviist Erfaringens Umulighed.

Er der slet ingen objectiv Form, som kan tilkomme Tingen i sig, da maa dette Ubekjendte nødvendig løse sig op i en taaget Mulighed, en *ὕλη ἄμορφος*, og mangle al objectiv Selvstændighed. Det er da saa langt fra, at den i sig ubestemte Mulighed kan siges at bestemme vore subjective Formers objective Indhold, at den tvertimod laaner sine tilsyneladende Virkelighedsformer fra os og først ved dette Laan faaer Skin af noget Objectivt. — Her er imidlertid en Betragtning, som fra kantisk Side kan fremhæves. Vistnok maae vi tillægge Tingen i sig objective Former, saa sandt vi tillægge den objectiv Gyldighed, men Sagen er, at vi slet ikke kjende disse objective Former. Vel kan det ikke være Former som vore; men hvem kan bevise, at der ikke gives andre Tilværelsesformer end dem, der ligge til Grund for vor Sandsning og Tænkning? Ikke at tale om vore fem Sandsers, Synets, Hørelsens, Lugtens, Smagens og Følelsens charakteristiske Forskjelligheder, saa vel indbyrdes som hos de forskjellige Individer, eller om Muligheden af, at erkjendende Væsener kunne have baade flere og skarpere og finere Sandser end vi, saa er der jo intet Menneske, der kan indestaae for, at vore aprioriske Anskuelser og Kategorier endog blot tilnærmelsesviis svare til de objective, i

Tingen selv udtrykte Formbestemmelser. Er ikke Rummets og Tidens Objectivitet problematisk? Maae vi ikke, selv hvad Erfaringsgjenstande angaaer, gjøre Forskjel mellem Tingens Begreb og vort ufuldkomne, ofte feilfulde Begreb om Tingen? — Her have vi igjen Tvetydigheden.

Det falder neppe noget fornuftigt Menneske ind at nægte Ufuldkommenheden af vor Rumsanskuelse, naar det gjælder en klar og tydelig Opfattelse af bestemte, fleersidig combinerede og derved indviklede Forhold i Rummet. At construere i Rummet er just ikke nogen let Sag. Skulde Nogen drage dette i Tvivl, da behøver han kun at gjøre et endog blot foreløbigt Bekjendtskab med den analytiske Geometrie; han vil da snart erfare, hvor let en Curve eller et mathematisk Legeme, hvis Ligning under visse Betingelser er ham bekjendt, kan blive ukjendelig enten ved en Forflyttelse af Coordinaternes Skjæringspunkt eller derved, at det hele Coordinatsystem forandres. Jo mere combineret Figuren er, desto vanskeligere ere de specielle Relationer at gjennemskue: her kan da opstaae mangfoldige Tvivl om Rumsforholdenes Objectivitet i det Enkelte. Men Et er: at indrømme de af Rumsanskuelsen betingede Forestillingers og Sandsningers Ufuldkommenhed, et Andet: at frakjende Rumsanskuelsens aprioriske Formbestemmelser objectiv Gyldighed. Hvis et erkjendende Væsen fra høiere Regioner steg ned til os og erklærede, at det kunde skjelne Millioner Dele i det Rum, vi antoge for at være opfyldt af en enkelt Deel, da turde vi ingenlunde sige det imod; men hvis det derhos paastod, at det tydelig kunde see Cirklen som Fiirkant og Fiirkanten som Cirkel, mon vi saa vilde blive overbeviste om, at dets Rumsanskuelse var mere objectiv end vor? Dersom den Fremmede gav Prøver paa, at han ikke blot kunde sandse Ætheren, men endog tælle 733 Billioner Svingninger i 1 Secund, da vilde han i allerhøieste Grad forbause os; men hvis han saa angav som Grund, at han var istand til at opfatte det Samtidige som successivt og det Successive som samtidigt, mon vi da deraf turde slutte, at hans Tidsanskuelse kom det Objective nærmere end vor? Imellem Rum og Ikke - Rum, Tid og Ikke-

Tid ere ingen Mellemformer mulige. Hvor mange Dimensioner Rummet kan forekomme det sandsende Væsen at have, er her ikke Spørgsmaalet; Spørgsmaalet er om Dimension og Succession. Ved at unddrage sig alle Bestemmelser af Rum og Tid, af Dimension og Succession, maa hele den „objective, ubekjendte Verden“ netop blive os bekjendt som et eneste intensivt Punkt[1]).

Til Bekræftelse paa, at vore Fornuftbegreber (Ideer) lige saa lidt finde Anvendelse paa noget i sig Objectivt som vore Forstandsbegreber, opstiller Kant fire saa kaldte kosmologiske Antinomier, nemlig to mathematiske og to dynamiske Vi holde os i denne Sammenhæng til de mathematiske. Første Antinomie. Thesis. Verden har en Begyndelse i Tiden, og er, hvad Rummet angaaer, indesluttet af Grændser. Antithesis. Verden har ingen Begyndelse, og ingen Grændser i Rummet; den er saavel i Henseende til Tiden som til Rummet, uendelig. Anden Antinomie. Thesis. Enhver sammensat Substans bestaaer af enkelte (usammensatte) Dele, og der existerer overalt Intet uden det Enkelte og det, som deraf er sammensat. Antithesis. Ingen sammensat Ting i Verden bestaaer af usammensatte Dele, og der existerer overhovedet intet Enkelt i den. — Da Beviset saavel for Thesis som for Antithesis i hver af Antinomierne maa tillægges samme Gyldighed, saa skal denne de transcendentale Ideers indbyrdes Strid uigjendrivelig bevise, at vi lige saa lidt kunne naae det Objective ved Hjælp af vor Fornuft som ved Brugen af vor Forstand. Lad os prøve Beviserne. Staaer Thesis i første Antinomie i uopløselig Strid med Antithesis? Vi kunne ikke indsee det. Hvis Verden er fra Evighed af, saa er der jo aldeles ingen Modsigelse i, at der til et givet Tidspunkt kan være forløbet en uendelig Række af successive Verdenstilstande. Vel kan en uendelig Række ikke ved nogen successiv Synthese

[1]) At Luftbølgerne ere ueensartede med Tonerne og Ætherbølgerne med Farverne, beviser kun, at en Aarsag i det Objective kan blive ukjendelig ved at indgaae i Vexelvirkning med det Subjective; men det heri Ufattelige beviser Intet hverken imod Aarsagsbegrebets eller imod Tidens og Rummets objective Gyldighed. Om Indflydelsen af vor Organisation skal der senere tales.

fuldendes i en endelig Tid; den behøver en uendelig Tid, for at fuldendes. Men fra hvilket endeligt Tidspunkt man end seer tilbage mod den uendelig fjerne Begyndelse, seer man jo ind i en uendelig Tid. Er der intet Modsigende i at antage en uendelig Række af forestillede Led, saa er der heller intet Modsigende i at antage en uendelig Række af virkelige Led, naar Virkeligheden, vel at mærke, forudsættes at være fra Evighed af. Hvorfor kan Verden ikke være begyndt i Tiden? Fordi, hedder det i Antithesis, der da maatte være gaaet en Tid forud, altsaa en tom Tid; men i en tom Tid kan Intet opstaae, efterdi der i ingen Deel af en saadan Tid er nogen Betingelse for en Adskillen af Tilværen fra Ikke-Væren. Men en saadan tom Tid er mere imaginær end ellers en imaginær Størrelse. Med en imaginær Størrelse, mathematisk forstaaet, kan man dog regne; men en aldeles tom Tid, en Tid, hvori der ikke er Forskjel mellem det Forbigangne, det Nærværende og det Tilkommende, er ingen Tid, og med ingen Tid kan man ikke regne. Saa sandt den virkelige Verden virkelig har en Begyndelse, maa dens Begyndelse nødvendig falde i en virkelig Tid, og den virkelige Tid begynde med den virkelige Verden. Da det i denne Henseende ingen Forskjel gjør, om vi rykke Begyndelsens Tidspunkt en halv eller en heel Evighed tilbage, saa er der jo, hvad Verdens Begyndelse angaaer, ingen Strid mellem Thesis og Antithesis. — Ved at betragte Rummets Begrændsning og Ikke-Begrændsning komme vi til samme Resultat. Den virkelige Verden er begrændset, thi det udvortes Virkelige maa i ethvert Øieblik have bestemte Grændser og for saa vidt være et Endeligt. Men Verden i dens Endelighed og Begrændsning befinder sig ogsaa i virkelig Vorden, og kan saaledes i hvert Øieblik være i Begreb med at overskride enhver endelig Grændse. Det er den virkelige Verden, der gjør Rummet objectivt og sætter objective Grændser i Rummet; Verdensrummet har ingen særegen Væren udenfor Verden. Antithetiken er bygget paa Umuligheden af at fuldende den successive Synthese af Leddene i en uendelig Række, d. e. paa Umuligheden af at sammenfatte alle Dele af en uendelig Totalitet. Men, spørge vi, vil da et begrændset

Hele, der kun indeholder 7 Dele, være mere virkeligt end et Hele, der indeholder 7 Billioner Dele, fordi den successive Synthese i første Tilfælde falder os let, men i sidste Tilfælde umulig? Det vil dog vel Ingen paastaae. Men, hvis vi tør antage en Totalitet med 7 Billioner Dele, et Verdenshele med 7 Billioner Firmamenter, for virkelig, uagtet den successive Synthese kræver en uhyre lang Tid, hvor kan der saa være nogen Modsigelse i at forudsætte Virkeligheden af en uendelig Totalitet, fordi en successiv Synthese (rettere: Tilblivelse) af dens enkelte Dele maae have udkrævet en uendelig lang Tid?

For Thesis i den anden Antinomie anføres, at der intet Substantielt kunde gives, dersom der ingen udeelbare Dele existerede; det substantielt Sammensatte maa altsaa bestaae af usammensatte Dele. Til Begrundelse af Antithesis anføres, at ingen Sammensætning af Substanser er mulig uden i Rummet. Den i Rummet existerende Substans maa nødvendig have substantielle Dele; men Rummet har ingen substantielle Dele, det er et Totum, intet reelt Compositum. Modsigelsen skal nu være: at sammensatte Substanser ikke kunne existere uden Enkeltsubstanser, og at Enkeltsubstanser ikke kunne existere i Rummet. Istedenfor at bestaae af Enkeltsubstanser kommer den sammensatte Substans til at bestaae af sammensatte Substanser i det Uendelige, og det er urimeligt. — Denne Modsigelse er imidlertid mere imaginær end virkelig. Ere Enkeltsubstanser og Rum uforenelige Størrelser, saa er ikke blot Erfaringen, men ogsaa Mathematiken umulig, thi saa er Anskuelsen og dermed Sandsningen absolut uforenelig med Tænkningen. „Det er her", siger Kant, „ikke nok til det rene Forstandsbegreb af det Sammensatte at finde Begrebet af det Enkelte, man maa finde den Anskuelse af det Enkelte, der svarer til Anskuelsen af det Sammensatte, og dette er, efter Lovene for Sandseligheden, altsaa ogsaa ved Sandsegjenstande, aldeles umuligt." — Dette Umulige er imidlertid ikke saa indlysende, som det ved første Øiekast kunde synes. Et mathematisk Legeme, en Kubus f. Ex., er en Gjenstand for Anskuelse; hvorledes forholder det sig her med det Enkelte og det

Sammensatte? Den givne Kubus kan anskues som et Enkeltværende, et af 6 qvadratiske Flader begrændset Continuum; men den kan ogsaa betragtes som et Sammensat og opløses i Elementer. Betegnes den ved en uendelig Summation af forestillede Legemlighedselementer x^2dx, saa er Trediedelen af den anskuede Kubus et ved endelige Grændser bestemt Integral af disse Elementer. Fladen kan opløses i Fladeelementer xdx, Linien i Linieelementer, dx, og disse igjen i Elementer af høiere Orden o. s. fremdl. I Forhold til Legemet er Legemlighedselementet det Enkelte, ligesom Fladeelementet er det Enkelte i Forhold til Fladen, og Linieelementet det Enkelte i Forhold til Linien. Tanke og Anskuelse ere, hvad det mathematiske Legeme angaaer, enige om, at det Enkelte maa være relativt for det Sammensattes Skyld, og det Sammensatte relativt for det Enkeltes Skyld, at altsaa Fastsættelsen af et absolut for sig værende Enkelt ikke er en Fornuftidee, men en Fixidee. Mon det Samme ikke skulde gjælde for det materielle Legeme? Det skal, ifølge Kant, være en Urimelighed, „foruden det mathematiske Punkt, der er enkelt, men ingen Deel, kun en Grændse i Rummet, at tænke sig physiske Punkter, der vel ere enkelte, men dog have det Fortrin, som Dele af Rummet at udfylde dette ved deres Aggregation.“ Men den foregivne Urimelighed vil ikke blive os indlysende. Lad os kun sætte Atomer og Moleculer istedenfor mathematiske Elementer, og Aggregationer istedenfor uendelige Summationer: Grundforholdet mellem det Enkelte og det Sammensatte vil dog blive det samme. At den endelige Discretion er en Udstykning, et Brud paa Continuiteten, maa indrømmes. Men om end Atomerne ere, i reel Forstand, nok saa udeelbare, ja selv, om de, hvad der af andre Grunde er en Urimelighed, antages at være absolute Enkeltsubstanser, saa kan dog Rumsanskuelsen ikke have det mindste herimod at indvende. Atomets substantielle Enkelthed staaer ingenlunde i Strid med dets mathematiske Deelbarhed. Den i Rummet udstrakte Enkeltsubstans har ganske vist lige saa mange Substanselementer, som det Rum, den fylder, har Rumselementer, d. v. s. den har uendelig mange, thi Discretionen

gaaer i det Uendelige. Men da den uendelige Discretion, hvad udtrykkelig sees af Rummet, jo falder sammen med Continuiteten, hvad kan saa Anskuelsen indvende imod, at Enkeltsubstansen, et reelt Continuum, udfylder Rummet, det formelle Continuum? Idet Udstykningen er forudsat, træder Aggregationens Endelighed istedenfor Summationens Uendelighed; men da den virkelige Afstand mellem virkelige Dele netop giver Rumsformen Præg af Virkelighed, maa Aggregationen jo være et talende Beviis for Rummets formelle Objectivitet.

Kant er fuldt forvisset om sine Antinomiers Uopløselighed, „denn für die Richtigkeit aller dieser Beweise verbürge ich mich[1]);" men Uopløseligheden forudsat, hvad er saa herved vundet? „At vi ikke maae tænke os Sandseverdenens Phænomener som Ting i sig selv." Det maa indrømmes. Men der følger endnu noget Andet deraf, Noget, som det er betænkeligt at indrømme; thi naar det udtrykkelig tilføies, at vi heller ikke maae tænke os Grundsætningerne for Phænomenernes Forbindelser som gjældende for Tingene i sig, saa gaaer Forstanden tabt, saa sortner det for Fornuftens Øie. Dersom vi endda kunde blive staaende ved det foreløbige Resultat, at vi i al vor Erkjenden maae holde os til vore Erfaringer og lade det uafgjort, hvorledes Tingene selv i den os ubekjendte Verden egenlig ere beskafne: det fik at gaae. Men Antinomierne drive os til en Yderlighed, som enten maa slaae over i bundløs Skepticisme eller vække Fortvivlelse. Vi skulle antage Ting i sig, som, uagtet de betinge vore Erfaringer, dog udelukke alle Erfaringsbetingelser, idet hverken Rum eller Tid, hverken Eenhed eller Fleerhed, hverken Grund eller Følge, hverken Aarsag eller Love, hverken Heelhed eller Dele, hverken Enkelthed eller Sammensætning have mindste Betydning for disse i sig usandselige og utænkelige Ting. Det er haarde Vilkaar.

Til Forstaaelse af Fornuftideernes Strid i Antinomierne anfører Kant Følgende: „To hinanden modsigende Sætninger kunne ikke begge være falske, med mindre det Begreb, der lig-

[1]) Prolegomena. Werk. 3ter Band. S. 264.

ger til Grund for dem begge, i sig selv er modsigende; f. Ex. de to Sætninger: en fiirkantet Cirkel er rund, og en fiirkantet Cirkel er ikke rund, ere begge falske." Men naar den menneskelige Bevidsthed kun har Valg mellem Et af To: enten at lade Fornuftideerne eller „Tingene i sig" være „fiirkantede Cirkler", saa er det i det Mindste undskyldeligt, om den endnu engang fordrister sig til at hævde Fornuftens Ret ved at vælge det Sidste. Dette Valg er charakteristisk for J. G. Fichtes „Wissenschaftslehre".

Vi kunne i al Korthed betegne Afvigelsen fra det kantiske Synspunkt ved at ombytte Symbolet $X + Y = P_{x,y}$ med $X Y = P$. At dette nødvendig maa give Undersøgelsen en anden Retning og lede til et heelt andet Resultat, er indlysende. Naar Y, det Subjective, bliver Nul, d. v. s. naar den erkjendende Subjectivitet, Jeg, forsvinder, bliver det hele til Nul: intet ubestemmeligt Object, intet for sig existerende X, staaer tilbage. Ved at fastsætte Vexelbestemmelsen af Subjectivt og Objectivt, Jeg og Ikke-Jeg, har Fichte indført en stor Grundtanke i Philosophiens Historie, en Fundamentalsætning af saa indgribende Betydning, at den lige saa lidt lader sig udelukke af Erkjendelseslæren som Tyngdeloven af Physiken. Endskjøndt Jeg og Ikke-Jeg gjensidig udelukke hinanden, forstaaer det sig dog af sig selv, at X, Ikke-Jeg, umulig kan tillægges nogen udenfor Jeget gjældende Selvstændighed, saa lidt som det kan smelte sammen med Jeget selv. Som real Modsætning til Jeget maa Ikke-Jeget altsaa være et Element i Jegets Væsen, en Skranke, der er uundværlig for Jegets Selvudvikling. Kun derved, at det tænkende Jeg bliver sig sin Modsætning, sin Skranke, bevidst som en ubevidst Forudsætning, der er fremgaaet af dets eget Væsen, bliver det sig selv bevidst, og overvinder Skranken theoretisk. Erfaringsgjenstandene, de udvortes Phænomener, fremstille sig umiddelbart og med en Nødvendighed, hvorover Jeget ikke raader, og antage derved et Præg af udvortes Realitet; men at Jeget ikke alene erkjender de Former og Kategorier, hvori Gjenstandene fremstille sig, for sine egne Former, men tillige erkjender Nødvendigheden, hvor-

med de fremstille sig, for en Nødvendighed af Jegets egen Naturgrund, er i „Videnskabslæren“ Erkjendelsesproblemets Løsning.

Det kritiske Blændværk hos Kant bestaaer i, at den ubekjendte Ting bestandig tager sig ud som noget i sig Selvstændigt, Objectivt, Positivt, ja som det eneste ubetinget Positive, uagtet det fra alle Sider viser sig, at dette Positive kun kan bestemmes negativt. Det Negative er positivt, det Positive er negativt; denne Modsigelse, mod hvilken Kritikeren af al Magt værger sig, dukker allevegne op og driller Kritiken. Dette Blændværk har Fichte med klar Bevidsthed gjennemskuet, idet han har indseet det Negatives Betydning og tillagt X en væsenlig Værdi som Ikke-Jeg.

Men, trods dette umiskjendelige Fremskridt er den fichtiske Løsning lige saa utilfredsstillende som den kantiske. Hvad der fra objectiv Side er umuligt for Kant, nemlig at paavise, hvorledes det i sig ubestemmelige X kan fylde Erkjendelsesformerne med en uoverskuelig Mangfoldighed af reale Bestemmelser, det Samme er fra subjectiv Side umuligt for Fichte. Som Ikke-Jeg er X altfor eensformigt til at afgive nogen for Phænomenernes Forskjellighed tilstrækkelig Forklaringsgrund; en Steen er et Ikke-Jeg, en Plante et Ikke-Jeg, et Dyr ligesaa: Dyr og Planter have i Forhold til Jeget samme Betydning som Mineraler og Stene. Den subjective Reflexion af Jeg og Ikke-Jeg fortærer alle objective Relationer mellem Phænomenerne indbyrdes. Kant faaer dog en Erfaringsverden, om end paa et tvetydigt, sig selv opløsende Grundlag. Fichte, der ophæver Grundlagets Tvetydighed, faaer ikke engang Saameget; han faaer kun en subjectiv nødvendig Skyggeverden af Skranker og Ikke-Jeg, en Verden saa tom, at Naturindholdet forsvinder, og den philosophiske Interesse for Erfaringens Realiteter gaaer tabt.

Den hegelske Philosophie lader Erkjendelsesproblemet gaae under i den absolute Viden istedenfor at blive løst. Modsætningen af den erkjendende Subjectivitet og Erkjendelsens Object, der er Problemets Bærer, løser sig op i den dialektiske Eenhed af Tænken og Væren, der gjennemstrømmer Logiken

og udmunder i Ideen. I Ideen, det Absolute, er Subjectiviteten ophævet, d. v. s. den er forvandlet til Sidebestemmelse, Moment, om end et Totalitetsmoment; og det Samme gjælder om Objectiviteten, dog med kjendelig Overvægt over det Subjective. Istedenfor et anskuende, tænkende Selvvæsen, der har Begrebet til Indhold og Begrebets Realitet til Gjenstand, faae vi hos Hegel et Begreb, der begriber sig selv, en Idee, som efter at have givet sig selv Subjectivitet i Reflexionens Form, igjen ophæver denne sin Subjectivitet og omsætter sig i Umiddelbarhedens Form som Objectivitet i tilværende Objecter. Begrebet, i absolut Eenhed med sit Indhold Ideen, kan umulig holde sig i to modsatte Former paa een Gang; naar det Absolute er sat som subjectiv Idee i Subjectivitetens d. e. i Reflexionens Form, er det Objective nedsat til Moment og forsvundet; naar det Absolute er sat som objectiv Idee i Objectivitetens d. e. i Umiddelbarhedens Form, er Subjectiviteten forsvunden: det maa da begribe sig selv. Men naar det Objective skal kunne begribe sig selv lige saa vel som det Subjective, saa er det sig begribende Begreb ubegribeligt. Skal den absolute Idee være Slutningseenhed af subjectiv og objectiv Idee, da maa den enten antage en Form, som, idet den hverken er subjectiv eller objectiv, hæver den over Extremerne, eller det maa være en af hine to modsatte Former, hvori den holder Extremerne sammensluttede. Det Første er, fra Hegels Standpunkt, uantageligt; thi Schellings Indifferens af Subjectivt og Objectivt er kun en abstract Forudsætning, en Ugrund, der staaer langt under Ideerne, og et Oversubjectivt eller et Overobjectivt har ingen Hjemmel i „den absolute Viden“. Med Hensyn paa det Sidste maae vi da vælge enten det Subjective eller det Objective til oprindelig Form for den absolute Eenhed; men den hegelske Philosophie gjør os Valget umuligt. Sammenholder man Logiken med Naturphilosophien, saa tager det sig ud, som var Naturideen, Ideen i Umiddelbarhedens objective Form, det Afledede, og Logikens Idee, Ideen i den subjectivt reflecterede Form, det Oprindelige. Men ved at sammenholde Naturphilosophien med Aandsphilosophien overbevises vi om, at Sagen forholder sig

omvendt; thi Logik i logisk Reflexion forudsætter Aand. Der kan umulig være logisk Reflexion, hvor der ingen Aand er; men Naturen er Aandens Forudsætning, ligesom Umiddelbarheden er Reflexionens Forudsætning. Naturen er Aandens „An sich", og Naturen er det Objective; det er altsaa det objective Begreb, der — paa ubegribelig Maade! — begriber det Subjective. At Hegel ved de ideelle Formbestemmelsers immanente Dialektik gjør et Kjæmpeskridt fremad, at han ved at gaae videre end Schelling faaer Negativiteten udviklet efter en anden Maalestok og i en ganske anden Dybde end enten Kant eller Fichte, maa indrømmes; men det Absolute selv faaer han ikke klaret. Trods al Talen om den sig tænkende Tænken, den sig absolut vidende Aand, er det umuligt at faae at vide, hvad det Vidende selv, det absolut Vidende, er, om det er absolut subjectivt eller absolut objectivt, om det er et Selv eller en selvløs Proces eller maaske ingen af Delene. Det er et sig begribende Begreb, der skal klare Alt og bringe den sidste Rest af det Ubekjendte til at forsvinde; men langt fra at have elimineret X, har det sig ubegribeligt Begribende forvandlet det Absolute selv til et X, en uigjennemtrængelig Gaade, der passende kan betegnes ved et gaadefuldt Symbol: $X\ Y = X_{x.\,y}$.

Skal Erkjendelsesproblemet kunne løses, maae følgende Grundbetingelser ufravigelig fastholdes:

1) Der maa være en uopløselig Modsætning af Subjectivt og Objectivt, hvori Subjectiviteten selv med sine aprioriske Former er overgribende Eenhed.

2) Erkjendelsen maa beroe paa en saa gjennemgaaende Vexelbestemmelse af det Subjective og det Objective, at intet Object kan enten være eller tænkes at være uden tilsvarende Objectivering.

3) Den Objectiveringens Ufuldkommenhed, der har sin Grund i de existerende Objecters Uafhængighed af organisk betingede Subjecter, maa lade sig afhjælpe ved subjective Æqvivalenter af ontologisk Objectivering.

Imod Fichte og Hegel har Kant, hvad den første Grundtanke angaaer, umiskjendelig Ret, naar han fastholder Modsætningen mellem det erkjendende Subject og Erkjendelsens Object, ligesom han da ogsaa — fra Endelighedens Side — har Ret i at forudsætte et Ubekjendt, en Ting i sig, som ikke gaaer op i vor Erkjendelse. Men i den Maade, hvorpaa han bestemmer Tingen i sig, har han høiligen Uret; thi det er ikke ved at udelukke de apriorisk subjective Formbestemmelser, at Tingen unddrager sig Erkjendelighed [1]), men derved, at dens Opfattelse modificeres efter Sandsernes og de sandsende Væseners subjective Eiendommelighed. Den ubekjendte Ting, der er Gjenstand for Sandsning, er en Ting med sandselige Egenskaber lige saa vel som det Erfaringsphænomen, der ad Sandsningens Vei kommer til vor Bevidsthed. I Sandsesystemer af forskjellig Orden, A, B, C o. s. v., maa det samme ubekjendte X med sine Egenskaber nødvendig fremstille sig i forskjellige Phænomener. I A-Systemet ville Egenskaberne x_1, x_2, x_3, . . præsentere sig

---

[1]) Den nyere Kritik er imidlertid gaaet rask frem, idet den har udstrakt Indflydelsen af „vor Organisation" til Kategorier som Eenhed og Fleerhed, Substans og Accidens, Subject og Prædicat o. s. v. Vi ere, hedder det, naturligviis nødsagede til at anvende slige Kategorier paa Grund af vor Forstands eiendommelige Organisation; men deraf følger endnu ikke, at de i sig selv ere uforanderlige. Gaadefuld Kritik! At Forstanden ikke tør opfattes som en Evne for sig over for de andre Sjæleevner, at dens Virksomhed maa være afhængig af organiske Dispositioner, kan sees af forskjellig Begavelse; Individets Forstand kan være oplagt til en Art intellectuel Virksomhed uden i samme Grad at være oplagt til en anden. Heller ikke kan det nægtes, at en eensidig Forstandsretning kan forlede til at fastsætte Grundbegreber som exclusivt aprioriske, der dog vitterlig ikke ere det; man tænke paa Pythagoræernes philosophiske Opfattelse af det dekadiske System f. Ex. Men slige Feilgreb blive jo at corrigere af Forstanden selv efter Forstandens Love. De Kritikere derimod, der give sig Mine af at kunne tænke sig — ikke blot en Forstand, der er uendelig høiere end den menneskelige, thi det kunne vi alle — nei, en Forstand, der annullerer Forskjellen mellem Eenhed og Mangfoldighed, Aarsag og Virkning, Subject og Prædicat, maae tilvisse udmærke sig ved en ganske eiendommelig Organisation. „Metaphysiken" kunde de nu sagtens afskaffe; men hvordan gaaer det med Forstanden? For at tænke sig en Forstand, der er absolut ueensartet med den menneskelige Forstand, maa Mennesket jo gaae fra Forstanden.

som a_1, a_2, a_3 ..., i B-Systemet som b_1, b_2, b_3 ... og saaledes i det første Tilfælde give Erfaringsgjenstanden P_a, i det sidste Tilfælde P_b. De erkjendende Væsener have i det ene System lige saa megen Ret, som de i det andet. Men naar de erkjendende Væsener alle maae indrømme, at Tingen selv falder uden for deres Erkjendelse, hvorpaa beroer da Erkjendelsens Sandhed? Besvarelsen af dette Spørgsmaal fører os til den anden Grundbetingelse.

Dersom Objectet i sig med sine Egenskaber, sine concrete Bestemmelser virkelig kunde staae selvstændig udenfor al Objectivering, og dersom det saaledes staaende Objective var det virkelig Sande, saa vilde Sandhedens Erkjendelse være umulig. Men ved at gjennemarbeide Forholdet mellem Jeg og Ikke-Jeg har Fichte slaaende beviist, at det Objective, langt fra at være selvstændigt, er afhængigt af og bestemt ved Subjectiviteten. Den Overdrivelse, hvormed han hævder det rene Jegs oprindelige Selvindskrænkning og den Energie, hvormed det selv sætter sine Objecter, afgiver en høist fornøden Modvægt mod den vulgære Antagelse, at Objectiveringen egenlig ikke vedkommer Objecterne, men at det bliver Subjectivitetens egen Sag, hvorvidt den objectiverer sandt eller falsk. Naar vi nu indrømme Fichte, at ethvert virkeligt Object maa være et nødvendigt Produkt af en objectiverende Subjectivitet, men umulig kunne indrømme ham, at Objecterne virkelig i sig selv ere saaledes, som vi objectivere os dem, eller at vor menneskelige Objectivering skulde formaae at give Tingene Existens, saa tye vi til den tredie Grundbetingelse, for at udfinde, hvorledes den endelige Objectiverings Ufuldkommenhed bliver at afhjælpe.

Erkjendelsens almeengyldige Grundlag falder sammen med Objectiveringens ontologiske Grundlag. Naar En f. Ex. foredrager Hypothesen om den roterende Urdamp, hvoraf vort Planetsystem skal have udviklet sig, da antager han visselig ikke, at hiin Damp har været et Erfaringsobject for menneskelig Sandsning, saa lidt som hans Mening er, at hvad der den Gang var „en Ting i sig", siden hen ved vore Erfaringer er blevet forvandlet til Damp. Heller ikke antager han, enten, at Urdampen

existerede i vor subjective Rumsanskuelse og roterede i vor subjective Tidsanskuelse, ei heller at det er os, der med apriorisk Nødvendighed have foreskrevet Naturen de Love, hvorefter den hele Udvikling er foregaaet. Nei han antager vel snarere, at det altsammen, Rummet, Tiden, Dampen, Bevægelsen, har været objectivt uden nogensomhelst Objectivering. Da det nu er beviist, at den sidste Antagelse er lige saa meningsløs som den første, hvad følger saa heraf? At her i Stilhed maa være underskudt et subjectivt Æqvivalent af ontologisk Objectivering! Hypothetisk bliver dette udtrykt saaledes: dersom vi havde været tilstede og kunnet overskue det Hele, da maatte Sagen nødvendig have taget sig ud, som Beskrivelsen lyder. Altsaa: hver Gang, vor indskrænkede Subjectivitet gaaer ud over sine egne Erfaringsgrændser, bliver den for det Objectives Skyld nødsaget til at forudsætte en Anskuen, som ikke er vor Anskuen, en Seen, som ikke er vor Seen, en Tænken, som ikke er vor Tænken, en Objectivering, som ikke er vor Objectivering; den bliver, kort sagt, nødsaget til at forudsætte en ontologisk objectiverende Subjectivitet.

Af Objectiveringens ontologiske Grundlov, symboliseret ved $XY = O$, idet O betegner Objectet, følger: at ethvert objectivt Moment nødvendig maa forudsætte et tilsvarende subjectivt, efterdi $Y = 0$ giver $O = 0$, og at omvendt ethvert subjectivt Moment i en virkelig Objectivering maa være bestemt af et tilsvarende objectivt, efterdi $X = 0$ giver $O = 0$. Subjectivt og Objectivt ere, i ontologisk Forstand, correlate Begreber, men ikke coordinerede: den objectiverende Subjectivitet er, som Modsætningens overgribende Eenhed, et *dignitate prius*.

Af Grundloven følger endvidere, at Erkjendelsens Sandhed hverken beroer paa det Objective for sig ei heller paa det Subjective for sig, men paa Vexelbestemmelsen af begge. Lad der end være Tusinder, ja Millioner af forskjelligartede Sandsesystemer i Universet, saa ere Erkjendelsens aprioriske Former dog den almene Fornufts subjective Grundformer, og den almene Fornuft er fælles for alle erkjendende Væsener. De erkjendende Væsener, der med samme Sandsesystem høre ind under samme

Orden, maae indsee, at den concrete, af Sandsningen betingede Objectivering, har al den Sandhed, den kan og skal have, naar Vexelvirkningen mellem det Subjective og det Objective er for vedkommende Orden nøiagtig bestemt. De uligeartede Sandsesystemer ere lige saa lidt istand til at vække Tvivl om det Almeengyldige i Objectiveringens Eiendommelighed, som den Rødblinde, trods Sandheden af hans Objectivering, er istand til at vække Tvivl om Farvernes Forskjellighed hos dem, der have Farvesands. Sandheden er, at Vexelvirkningen mellem Subjectivt og Objectivt maa være forskjellig for Subjectiviteter af forskjellig Orden; men Vexelvirkningen selv er Sandheden. At antage et udenfor Vexelvirkningen staaende, uobjectiveret X for det virkelige Sande, er en Drøm, en Indbilding; udenfor Vexelvirkningen er der ingen Sandhed, thi udenfor Vexelvirkningen er der, ontologisk forstaaet, slet Intet.

II.
Realitetsproblemet.

Medens Hegelianismen har søgt at forvandle Realiteternes Verden til et System af metaphysiske Begreber, har Positivismen til en Forandring kastet al metaphysisk Ballast over Bord, for udelukkende at holde sig til Realiteter og Kjendsgjerninger. Det er jo, som bekjendt, ikke Realiteterne, der rette sig efter vore Begreber, men det er omvendt vore Begreber, der maae rette sig efter Realiteterne; det Klogeste, Philosophien kan gjøre, er desaarsag at opgive de aprioriske Problemer, forlade sin gamle hullede Skude, gaae om Bord paa Physikens Damper som Passageer og antage Titel af Positivisme. Til Retfærdiggjørelse af et saa vigtigt Skridt har Skolens berømte Stifter, Auguste Comte[1]), paavist tre Udviklingstrin *(trois états)*, som den menneskelige Aand paa sin Vei til Sandhedens Erkjendelse nødvendig maa gjennemgaae, det theologiske, det metaphysiske og det videnskabelige. Paa det theologiske Trin søger man Phænomenernes Aarsag i en overnaturlig Villie og

---

[1]) *Cours de Philosophie Positive; Tome 1mier, Paris 1830. 1miere leçon.*

lader den overnaturlige Villies Vilkaarlighed bestemme Tingenes Gang uden Hensyn til faste Love. Paa det metaphysiske Trin forsvinder Vilkaarligheden og giver Plads for saadanne oversandselige, selvgyldige Væsenheder, som det Absolute, Substansen, Aarsagen, Ideen o. s. v. Dette Mellemstadium har været nødvendigt som Overgangstrin fra det Theologiske til det Videnskabelige [1]); men i sig selv er det metaphysiske Standpunkt ufrugtbart, hvad navnlig kan sees af de endeløse Stridigheder uden Resultat, hvori det løser sig op. Den positive Philosophie, der staaer paa det videnskabelige Trin, charakteriserer sig nu derved, at den betragter Phænomenerne som undergivne uforanderlige Love, søger at reducere disse Love til det mindst mulige Antal af Grundlove og anseer ethvert Forsøg paa at trænge ind enten til de første Aarsager eller til de saakaldte Hensigtsaarsager for utopisk og meningsløst [2]).

At udelukke Metaphysiken er fuldt berettiget, naar man ved Ordet Metaphysik betegner en Videnskab, som sætter Phantasie i Erfaringens Sted for at opdage de Essenser og *qvalitates occultæ*, hvoraf de virkelige Ting absolut maae bestaae, ubekymret om det stemmer med Virkeligheden eller ikke. Men imod en saa overfladisk Opfattelse af Begrebet Metaphysik maa der i Videnskabens Navn protesteres. Hegels „Wissenschaft der Logik“ er væsenlig Metaphysik. Hvilke Ufuldkom-

---

[1]) *La théologie et la physique sont si profondément incompatibles, leurs conceptions ont un caractère si radicalement opposé, qu'avant de renoncer aux unes pour employer exclusivement les autres, l'intelligence humaine a dû se servir de conceptions intermédiaires, d'un caractère bâtard, propres, par cela même, à opérer graduellement la transition. Anfrt. Skr. S. 13.*

[2]) *Nous voyons, que le caractère fondamental de la philosophie positive est de regarder tous les phénomènes comme assujétis à des lois naturelles invariables, dont la découverte précise et la réduction au moindre nombre possible sont le but de tous nos efforts, en considérant comme absolument inaccessible et vide de sens pour nous la recherche de ce qu'on appelle les causes, soit premières, soit finales. Anfr. Skr. S. 14. Endvidere S. 16: La preuve manifeste de l'impossibilité d'obtenir de telles solutions, c'est que, toutes les fois qu'on a cherché à dire à ce sujet quelque chose de vraiment rationnel, les plus grands esprits n'ont pu que définir ces deux principes — l'attraction et la pesanteur — l'un par l'autre, en disant, pour l'attraction, qu'elle n'est autre chose qu'une pesanteur universelle, et ensuite, pour la pesanteur, qu'elle consiste simplement dans l'attraction terrestre.*

menheder der end kunne paavises i denne Logik, skal man dog ikke beskylde Forfatteren for at hente sine Begreber fra Phantasiens Verden. Begreberne ere Tingene saa iboende, at ingen existerende Ting kan undgaae at svare til sit Begreb. Den Bevidsthedens „Dannelse og Tugt[1])“, som Hegel kræver paa Logikens Vegne, kan han med fuld Ret kræve paa samtlige Videnskabers Vegne. — Forholdet mellem Physik og Metaphysik kunne vi bestemme saaledes: Physiken danner sine Begreber efter de iagttagne Kjendsgjerninger, Metaphysiken udvikler sine Begreber af de for al Væren og Tilværen nødvendige Betingelser. At deducere Existensbegrebernes Concretioner af den rene Tænkning er umuligt; men at gjøre Rede for empiriske Phænomener, uden at gaae tilbage til de aprioriske Begreber, er ogsaa umuligt. Guld, Sølv, Jern kaldes jo deels forskjellige Ting, deels forskjellige Substanser; hvad kan det nu nytte at betegne Realiteten, den givne Kjendsgjerning, snart ved Ordet Ting, snart igjen ved Ordet Substans, naar man ikke er enig med sig selv om, hvori Betegnelsen Substans adskiller sig fra Betegnelsen Ting? Man maa i Videnskaben dog vide, hvad det er, man selv siger. For at være en bestemt Ting, maa Phænomenet absolut være en Ting, for at være en bestemt Substans, maa det være en Substans. I dette Punkt har Physiken Fordeel af at raadføre sig med Metaphysiken. I Metaphysiken, den objective Logik, bliver det ikke blot gjort indlysende, at Tingen nødvendig maa reflectere sig i Egenskaberne, og Egenskaberne i Tingen, Substansen i Accidenserne og Accidenserne i Substansen; men det bliver tillige gjort indlysende, hvori Reflexionen bestaaer, og hvor forskjelllg den er for Tingens og for Substansens Vedkommende.

Fra dette Synspunkt vil det være belærende at see to saa stærke Tænkere som Comte og Hegel prøve Kræfter med hin-

---

[1]) „Das System der Logik ist das Reich der Schatten, die Welt der ein- „fachen Wesenheiten, von aller sinnlichen Konkretion befreit. Das Stu- „dium dieser Wissenschaft, der Aufenthalt und die Arbeit in diesem „Schattenreich ist die absolute Bildung und Zucht des Bewusstseyns.“
Hegel. Wissenschaft der Logik. Berlin 1833. Einleitung. S. 47.

anden. Comte paastaaer, at der intet Absolut er til; og han har Ret, for saa vidt han kun seer paa Existensen og det Existerende. I Kjendsgjerningernes Verden staaer det ene Led imod det andet, det ene Atom existerer ved Siden af det andet. Alt er Udstykning, Alt er Relation. Hegel paastaaer, at det Eneste, der i Sandhed er, er det Absolute; og han har Ret, for saa vidt han seer paa den oprindelige Værens Eenhed med den almindelige Tænkning. Det Relative er ikke blot relativt i Forhold til et andet Relativt; men alle Relationer og relative Led have deres Bestaaen i et omfattende Hele. Dersom det omfattende Hele selv er relativt, maa det nødvendig have sin Bestaaen i Relation til det relative Led. Men i denne gjennemgaaende Relation forholder det sig da gjennem alle Relativiteter til sig selv, og kommer just derved til at bestaae som det Absolute. Comte paastaaer, at alt det Logiske er subjectivt; og han har Ret, for saa vidt han kun tænker paa den formelle Logik, thi den formelle Logik med sine Abstractioner er unegtelig subjectiv. Hegel paastaaer, at det Logiske væsenlig er objectivt; og han har Ret, for saa vidt han gaaer ud fra den væsenlige Eenhed af Tænken og Væren. Den Tankebestemmelse, hvortil ingen Væren svarer, er lige saa intetsigende, som den Værensbestemmelse, hvortil ingen Tanke svarer.

Comte antager, at Ting og Realitet meget vel kan være bestemt i sig og fremstille sig for os uden noget objectivt bestemmende Begreb; men heri har han Uret. Vi abstrahere, som det hedder, vore Begreber af Tingene; men at abstrahere Begreber af Ting, hvori der ingen Begreber er, er jo lige saa umuligt som at plukke Haar af den Skaldede. Hegel antager, at de objective Begreber i deres Umiddelbarhed selv ere Ting, og at det desaarsag maa være muligt at deducere existerende Kjendsgjerninger af logiske Almeenbegreber; men heri har han Uret. Hvor uheldigt ethvert Forsøg paa en Construeren af virkelige Ting *a priori* maa falde ud, har hans Naturphilosophie mere end tilstrækkeligt godtgjort.

Comte lærer, at Realiteten er Realitet, men ikke Begreb; Hegel lærer, at Begrebet som Begreb er Realitet: i den klart

udtalte Modsætning mellem Positivismen og den absolute Idealisme kan Realitetsproblemet egenlig først siges at blive til.

Problemet er: at Ting og Begreb maae antages baade at være det Samme og dog ikke det Samme.

At Ting og Begreb i væsenlig Forstand maae være det Samme, kan let indsees. Man tage hvilken Ting eller existerende Gjenstand for sig, man vil, og man vil overbevise sig om, at Indbegrebet af alle Bestemmelser, de være materielle eller ideelle, sandselige eller usandselige, maae, idet Bestemmelserne charakterisere Gjenstanden og gjøre Tingen til den, den er, nødvendig høre med til Gjenstandens Begreb. I sit Indbegreb af Bestemmelser bestaaer Gjenstanden, med Forandring i Bestemmelserne forandres Gjenstanden, med Bestemmelsernes Opløsning forsvinder Gjenstanden. Naar det desuagtet synes, som laa der dog noget Mere i Gjenstanden selv end i dens Begreb, da hidrører dette simpelthen fra en Forvexling af Gjenstandens Begreb med vort Begreb om Gjenstanden; thi vore Begreber om concrete Gjenstande ere langt fra at være udtømmende. At Guldets Farve, Smidighed, Vægtfylde, Krystallisationsform, ringe Affinitet til Ilt o. s. v. ere Egenskaber, der charakterisere dette Metal og for saa vidt høre til Guldets Begreb, er der vist Ingen, der vil nægte. Naar vi desuagtet maae tilstaae, at vi kun have et ufuldkomment Begreb om Guldet selv, er Grunden hertil let at forklare. Vi ere jo endnu langt fra at kjende alle Guldets Egenskaber, og selv om vi kjendte dem af Erfaring, vilde vi dog ikke kunne rose os af at kjende Guldets Substans, saa længe vi ikke ere istand til at aflede Egenskaberne af hverandre indbyrdes eller af den fælles Eenhed, hvori de som Accidenser have deres Bestaaen. At være guult, at være smidigt, at krystallisere i Octaëdre, at have Affinitet til Chlor, Cyan o. s. v. ere i Virkeligheden saa uligeartede Bestemmelser, at ingen Dødelig formaaer enten at paavise deres lovbestemte Afhængighed af hverandre gjensidig eller at opdage den reale Eenhed, hvoraf de alle med Nødvendighed fremgaae. Og dog maa Physiken indrømme, at Farve, Smidighed, Kry-

stalform lige saa vel ere Functioner af Guldatomernes Qvalitet og Leiring som Guldets ulige Affinitet til Chlor og Ilt; med andre Ord: Physikens Opfattelse af Lovene indskrænkes ikke til visse Relationer mellem Ting og Ting i udvortes Almindelighed; men hver Ting med sine Egenskaber, hvert Hele med sine Dele, hver Substans med sine Accidenser, hvert Legeme med sin moleculære Structur udtrykker et System af Lovbestemmelser, hvori Led og Forhold reflectere hverandre. Selv de mindste Dele kunne i den alsidige Vexelvirkning lige saa lidt falde udenfor den sine Momenter indbegribende Reflexion, som de kunne falde udenfor Lovene. Da nu alle Bestemmelser saa vel af de særlige Led som af Leddenes indbyrdes Forhold indgaae som reale Momenter i den bestemmende Reflexion, og Totaliteten af de reflecterede Bestemmelser er Eet med Begrebet, saa følger jo heraf, at Ting og Begreb maae være det Samme.

Og dog ere Begreb og Ting ingenlunde det Samme, de ere tvertimod hinanden fuldstændig modsatte. Hvilken Forskjel mellem Guldets Begreb og det existerende Guld! Det Existerende er umiddelbart en Kjendsgjerning, en Erfaringsgjenstand; men Begrebet som Begreb taaler ingen Erfaringsgjenstand, ingen Umiddelbarhedens Rester enten af Sandseindtryk eller af Billeder eller af Forestillinger: Alt maa opløses, smeltes, luttres i den Negativitetens Ild, som giver Begrebet sin Idealitets Usandselighed og logiske Særpræg. Fra dette Synspunkt har Comte unegtelig Grund til at gjøre Skilsmisse mellem Begreb og Kjendsgjerning; thi hvad der gjælder om Kjendsgjerningen gjælder ikke om Begrebet. Man kan knuse en Steen, men ikke Stenens Begreb, man kan koge en Plante, men ikke Plantens Begreb, man kan skyde en Fugl, men ikke Fuglens Begreb; Begrebet kan tænkes og man kan tænke paa Tirgen, over Tingen, men Tingen som Ting kan ikke tænkes. Begrebet, det Almene, kan udtrykkes i Ord, men Tingens individuelle Bestemthed maa der peges paa som paa et Dette og Dette.

Den Umiddelbarhed, som adskiller Ting fra Begreb, kan ikke være logisk; thi om end det Logiske kan vise ud over sig selv, skeer det dog altid indenfor Logikens Sphære: Hegels

Logik er herpaa et talende Exempel. Umiddelbarheden kan heller ikke være ulogisk; hvis Gjenstandsbestemmelserne vare ulogiske og stode i Modsigelse med det Logiske, maatte Gjenstanden enten være begrebløs eller staae i Modsigelse med sit Begreb. Heller ikke kan det i Gjenstanden Umiddelbare være Noget, der adderes eller udenfra føies til det Logiske, som naar der i visse Logiker skjelnes mellem Gjenstanden selv og det i Gjenstanden udtrykte Begreb. Hvad skulde vel dette Noget være? Materialet, Materien? Men hvis Materien med alle sine Bestemmelser falder udenfor Begrebet, hvorledes kan Begrebet da være udtrykt i den materielle Gjenstand?

Naar nu den søgte Umiddelbarhed hverken kan være logisk eller ulogisk eller paa udvortes Maade føies til det Logiske, saa maa den vel være det Ikke-Logiske, hvortil det Logiske trænger, et nødvendigt Complement, hvormed det mættes, idet det forsvinder; dette Complement er det Antilogiske.

Søge vi den logiske Rod, hvoraf det Antilogiske udspringer, saa finde vi den i Kategorien Magt. Magten i sin Umiddelbarhed er Realitetens Udtryk, og Udtrykket for Realitetens Umiddelbarhed er igjen det Antilogiske. Grunden til at vi ansee Gjenstandene for Realiteter og tillægge dem en umiddelbar, objectiv Selvstændighed, er jo netop Indtrykket af den Magt, hvormed de, hver især, træde os imøde. Erfaringsobjecterne tage sig i denne Belysning ud som store og smaa Magthavere, der haandhæve deres Plads i Forhold til den Magt, de have; kun at vi for Umiddelbarhedens Skyld maae tilføie, at de uden al logisk Reflecteren ere, hvad de have, og have, hvad de ere. Ved at opfatte Kjendsgjerninger, Ting og Realiteter fra dette Synspunkt ere vi, i Conseqvens af det Logiske, komne ud over det Logiske. Modsætningen af Ting og Begreb er saa slaaende, at, naar Tingen er sat, saa er Begrebet forsvundet, og naar Begrebet er sat, saa er Tingen forsvunden.

Gaae vi nu tilbage til den ontologiske Objectiverings Grundlov, der er omhandlet under Erkjendelsesproblemet, saa bliver det os muligt at paavise Grunden saa vel til Positivismens

som til Hegelianismens Eensidighed. Idet Positivisterne umiddelbart gaae løs paa Kjendsgjerninger og reale Objecter, forglemme de reent at undersøge Forholdet mellem Object og Objectivering. Loven siger: som Objectet er, maa dets Objectivering være, som Objectiveringen er, maa den objectiverende Subjectivitet være. Da den positive Philosophies Tilhængere ganske oversee denne Lov, kunne de med al deres Interesse for Realitetens exacte Undersøgelse naturligviis ikke faae Øiet op enten for Objectivering i Magt eller for de objective Realbegreber, hvoraf Realiteterne *a priori* bestemmes. De ivre for Erkjendelsen af de uforanderlige Love, uden Anelse om, at Lovenes Uforanderlighed netop har sin Grund i Realbegrebernes System. Det bedste Beviis herfor er den Kjendsgjerning, at Stuart Mill, hvis inductive Logik har sat den empiriske Induction i det klareste Lys, selv tilstaaer, at Lovene ikke beviislig høre til Tingenes Væsen, at man meget vel kan forestille sig Himmelegne, hvor „Begivenhederne følge hverandre efter reen Tilfældighed uden nogen fast Lov". Lige saa lidt have Hegelianerne trods deres Fordybelse i de objective Begrebers Dialektik været opmærksomme paa Objectiveringens Grundlov. De have Kategorier som „Vorden", „Laden sig tilsyne", „Mediation", „Slaaen over i sin Modsætning" o. desl.; men Objectiveringens Kategorie findes ikke i det hele System. Havde Hegel blot en Gang fæstet sit skarpe, gjennemtrængende Blik paa Objectiveringens Problem, da havde vi sikkerlig faaet en anden Forklaring af Overgangen fra det Subjective til det Objective, end Tilfældet er i den Deel af hans Logik, han kalder den subjective[1]). Er det allerede fra et logisk Syns-

[1]) „Der Schluss ist Vermittelung, der vollständige Begriff in seinem „Gesetztseyn. Seine Bewegung ist das Aufheben dieser Vermittelung, „in welcher nichts an und für sich, sondern jedes nur vermittelst eines „Andern ist. Das Resultat ist daher eine Unmittelbarkeit, die durch „Aufheben der Vermittelung hervorgegangen, ein Seyn, das eben so „sehr identisch mit der Vermittelung und der Begriff ist, der aus und in „seinem Andersseyn sich selbst hergestellt hat. Dieses Seyn ist daher eine „Sache, die an und für sich ist, — die Objektivität." Hegel. Die subjective Logik. Berlin 1834. S. 170—171. Naar den subjective

punkt indlysende, at Objectets Begreb umulig kan objectivere sig selv, at Selvobjectivering i Objectivering af Andet er og maa være Subjectivitetens uudslettelige Charakteermærke, saa følger uimodsigelig heraf, at en Subjectivitet, der i Tænken, Reflecteren og Begriben holder sig strængt indenfor Grændsen af det Logiske, aldrig vil kunne drive det videre end til en logisk Objectivering af logiske Objecter.

Bevægelse gjennem Mediationen er naaet til Objectiviteten, og den umiddelbare Totalitet af Værensbestemmelser staaer for den logiske Bevidsthed som et factisk Givet, viser det sig, hvad det var for en Subjectivitet, der begribende fandt Objectet. Det er ingenlunde den i Causalitetsforholdet begrebne Substans, der har forvandlet sig til dømmende, sluttende, medierende Subjectivitet og derved frembragt det Objective; det er slet og ret en menneskelig reflecterende Subjectivitet, der har forvisset sig om, at der maa være Begreb i Objecternes Verden, og nu — uden i mindste Maade at indsee, hvorledes dette Begreb er blevet til Object, nøies med den Forvisning, at Objectet er et Begreb — betragter det udvortes fra, og søger deri at finde og gjenkjende de Formalbestemmelser, den subjective Logik har udviklet. Her kan ikke være Tale om ontologisk Objectivering. — „Darum ist das Erklären der Bestimmung eines „Objekts, und das zu diesem Behufe gemachte Fortgehen dieser Vor„stellung nur ein leeres Wort, weil in dem andern Objekt, zu dem sie „fortgeht, keine Selbstbestimmung liegt. Indem nun die Bestimmtheit „eines Objekts in einem andern liegt, so ist keine bestimmte Ver„schiedenheit zwischen ihnen vorhanden; die Bestimmtheit ist nur „doppelt, einmal an dem einen, dann an dem andern Objekt, ein „schlechthin nur Identisches, und die Erklärung oder das Begreifen „insofern tautologisch. Diese Tautologie ist das äusserliche, leere Hin„und Hergehen; da die Bestimmtheit von den dagegen gleichgültigen „Objekten keine eigenthümliche Unterschiedenheit erhält, und deswegen „nur identisch ist, ist nur Eine Bestimmtheit vorhanden; und dass sie „doppelt sey, drückt eben diese Aeusserligkeit und Nichtigkeit eines Unter„schiedes aus. Aber zugleich sind die Objekte selbstständig gegen „einander; sie bleiben sich darum in jener Identität schlechthin äusser„lich.“ Die subjektive Logik. S. 183—184. Conseqvent maatte Begrebsudviklingen under denne Forudsætning være gaaet ad Erfaringens Vei, have gjennemtrængt Naturvidenskabens Methode og derved sikkret sig Begrebernes Udtryk i Kjendsgjerninger; men i det Sted fik Illusionen af det sig begribende, sig selv Objectivitet givende Begreb i den Grad Overhaand, at man, efter at have beruset sig i den immanente Methodes Dialektik, nu ganske har opgivet det Dialektiske — skjøndt Dialektik netop er en gjennemført Idealitetskritik — og er nærved at glemme „die absolute Bildung und Zucht des Bewusstseyns“, som Philosophien aldrig kan undvære, og som for en saa væsenlig Deel dog skyldes den store Mester.

I den virkelige Verden ere Objecterne ikke logiske; de ere reelle, umiddelbare, antilogiske: deres Selvstændighed bestaaer i umiddelbar Magt, deres Relationer indbyrdes ere Magtrelationer. Hvad ligger nu heri? Som Objecterne ere, maa Objectiveringen være: Magtobjecter maae objectiveres i Magt; endvidere: som Objectiveringen er, maa den objectiverende Subjectivitet være: kun en absolut mægtig Subjectivitet formaaer at lade Realiteter fremgaae af deres Muligheder og bære en Verden af Objecter, der virkelig staaer ved Magt. I Objecterne er Magten umiddelbar som Magt i Andet; i den objectiverende Subjectivitet er Magten reflecteret som Selvmagt. Selvmagten, den subjective Magt, er ideel og logisk; Gjenstandsmagten, den objective Magt, Magten i Andet, er reel og antilogisk. Modsætningen af ideel og reel Magt er den stærkeste, dybeste Modsætning, der lader sig tænke. Her er en virkelig Dualisme; men Dualismen grunder i oprindelig Eenhed, thi den absolute Selvmagt har Modsætningen i sig selv og magter sin Modsætning.

Det ældgamle Spørgsmaal om Verdensstoffets Oprindelse gaaer herved ind under en ny Belysning. Aristoteles lader, som bekjendt, Stof og Form være lige evige, begge hørende til den Kreds af Bevægelser, hvori Mulighed skifter med Virkelighed, og Virkelighed med Mulighed; Stoffet er Muligheden, Formen Virkeligheden. Men denne Forklaring er ikke synderlig bedre end de nyere Materialisters Forsikkring, at Stof og Kraft ere lige evige. Hvad er vel det, at være evigt, dersom det ikke er at være det absolut Oprindelige? Absolut oprindeligt er jo kun det, som har sin Oprindelses Grund i sig selv. Men hvorledes skal et Væsen kunne have Grunden til sin Oprindelse i sig selv, dersom det ikke tillige har en Oprindelses Grund til Andet end sig selv? Aristoteles beskriver det første Bevægende, der ikke bevæges, Guddommen, som det Væsen, der ikke gjør Andet end evig at tænke Tænkningens Tænken (*αὑτὸν ἄρα νοεῖ … καὶ ἔστιν ἡ νόησις νοήσεως νόησις*) og som, for ikke at plette sin Fuldkommenhed med noget Ufuldkomment, maa udelukke Muligheden af Andetværen. Men at udelukke Muligheden af

Andetværen er at udelukke Stoffet. At en saadan Opfattelse af det Oprindelige ikke kan udholde en kritisk Prøve, er let at paavise. Skal det evige Væsen tænke sig selv, da maa det nødvendig skee ved en Tankebevægelse, hvori det fastholder sig selv ved at skille sig fra et Andet end sig selv; alene for at tænke sig selv behøver det et Andet. Skal derhos dets Tænken være Eet med en virksom, virkelig Væren, da maa denne virksomme Selvværen nødvendig indeholde Mulighed af Andetværen; men Mulighed af Andetværen er jo netop Stoffet. Et evigt Selvvæsen uden Stofvæsen, et evigt Stofvæsen uden Selvvæsen ere hule Abstractioner. Modsætningen af Intellectuelt og Reelt viser sig her i sin første ontologiske Afskygning. Man kan nu med Spinoza forsøge at lægge Alrealiteten ind i Væsenets almene Eenhed, opfatte Selvvæsenet som den uendelige Substans (*causa sui*) med modsatte Attributer, Tænkningen for det Ideelle og Udstrækningen for det Materielle, og reducere de endelige Ting til Modificationer, Begrændsninger, Negationer af det Uendelige: det hjælper ikke. Abstractionen blodsuger det Substantielle, saa at der hverken bliver Selvvæsen eller Andetvæsen, hverken Idealitet eller Realitet, der har nogen Selvstændighed at opvise. Den positivistiske Udvei, at slaae en Streg over Metaphysiken og holde sig til Erfaringens Realiteter, er, som oven for viist, ufremkommelig; med mindre det afgjørende Skridt skal skee i al Tankeløshed. Thi hvad Tankeløshedens Udvei angaaer, gjælder det om Metaphysiken, hvad Hegel etsteds siger om Fornuften: den bedste Maade, hvorpaa man bliver den kvit, er: slet ikke at indlade sig med den.

Skal man fastholde Realiteten uden at opgive Tanken, saa gjælder den ontologiske Grundlov, at det subjective, i sig reflecterede Ideelle maa have den oprindelige Magt, for at det Objective, det umiddelbart Reelle, kan have den afledede. En Udligning af den mægtige Modsætning mellem Selvmagt og Magt i Andet kan ikke skee ved Subtraction og Addition. Man forøger ikke Selvmagten ved at drage Noget fra Magten i Andet; heller ikke kan man forstærke det Reelle ved at svække eller formindske det Ideelle. Tvertimod! Jo større Realitet det

Objective har, jo mægtigere maa den Idealitet være, hvormed det sættes og bestemmes. Kjendsgjerningernes, Realiteternes objective Verden er, i videnskabelig Forstand, det stærkeste Udtryk for den ideelle Magt, hvormed det ontologisk almene Selvvæsen magter og begriber sig selv i Alt og Alt i sig selv. Al videnskabelig Sandhed staaer og falder med den Grundsætning, at den endelige Subjectivitet, der objectiverer i Afmagt, overalt maa have sit ontologiske Æqvivalent i en uendelig, der objectiverer i Almagt.

Den til Objectiveringen svarende Overgang fra Ideelt til Reelt, fra Begreb til Ting har ingen Mellembestemmelser og kan ingen have. Hvorledes skulde disse Mellembestemmelser vel være beskafne? Logiske kunne de ikke være, thi man kan berige et Begreb med saa mange logiske Bestemmelser man vil, det bliver som Begreb dog indenfor det Logiske. Antilogiske kunne de heller ikke være, thi det Antilogiske indtræder jo først, naar Overgangen er skeet. Overgangen maa da være en Magtbevægelse, en Omsætning af Magtens Idealitet i reel Magt, et Spring, hvorved Intet overspringes, et logisk-antilogisk Udslag af Magt. Et saadant Udslag af Magt er oprindelig Eet med Overgangen fra Mulighed til Virkelighed, vel at mærke, forstaaet saaledes, at Muligheden ligger i Begrebet, altaa i det Logiske—polentia af posse—Virkeligheden i den antilogiske Realitet, altsaa udenfor det Logiske. Lad os see det i nogle Exempler. Den, der skal gaae med et Lys i et Krudtmagazin, maa være forsigtig: han har en Explosion at befrygte. At Explosionen er en Overgang fra Mulighed til Virkelighed, et Udslag af Magt, vil vist Ingen benægte. Saa længe Krudtet forbliver i Virkelighed, i antilogisk Realitet, Salpeter, Trækul og Svovl i mechanisk Blanding, er Explosionen kun en Mulighed, der ligger skjult i Krudtets Virkelighed; men naar Explosionen bliver virkelig, bliver Krudtet uvirkeligt. Ilten fra det svovlsure Kali forener sig med Kulstoffet til Kulsyre, Qvælstoffet udvikler sig luftformigt, Salpeterets Kalium danner med Svovlet Svovlkalium, kort sagt: det virkelige Krudt forsvinder; men Krudtets Begreb, Realbegrebet Krudt, bliver i

Elementerne tilbage som Mulighed. Det Pludselige er her kun en sandselig Angivelse af det Qvalitative. Chlorbrintens Mulighed, en Blanding af Chlor og Brint, kan ved at stilles i Sollyset vise et pludseligt Omslag til Virkelighed. Men den samme Overgang kan ogsaa skee langsomt, naar Blandingen henstaaer i Daglyset; Overgangen kan da betragtes som en successiv Summation af mangfoldige smaa, ja uendelig smaa Udslag. Udslaget beroer paa det Qvalitative: enten Chlorbrintens Mulighed eller dens Virkelighed, med andre Ord: enten det Ideelle eller det Reelle, enten Mulighed eller Virkelighed, enten Begreb eller Realitet; et Mellemværende gives ikke. At ville fortætte Begreberne til Realiteter eller sublimere Realiteterne til Begreber er et speculativt Fuskeri, i lige Grad stridende mod Erfaring og sund Logik.

Hele den virkelige Verden beroer paa et oprindeligt Udslag af Magt. Forkaster man Eenhedsmagten, den Alt begribende Selvmagt, saa forsvinder Realbegrebernes System og dermed alle Fornuftens Muligheder. Antager man Selvmagten, saa følger med Nødvendighed, hvad der ligger i dens Begreb og Begriben i Magt, et Udslag af antilogiske Realiteter. Charakteermærket for Udslagets antilogiske Realitet er, fra alle Sider seet, Andethed. Virkelighedens Elementer have et dobbelsidigt Andethedspræg. At de ere Selvmagtens Andet, sees deraf, at de udgjøre den reelle Mangfoldighed, den Atomernes Vrimmel, den Udstykning af umiddelbar Magt, hvorigjennem den mægtige Eenhed bekræfter sig selv. At der virkelig er Realitet i denne Andethed, sees deraf, at der er objective Relationer, at Elementerne forholde sig til hverandre som Andet ved Andet til Andet i det Uendelige. Vi see det paa Forholdet mellem Materie og Kraft. Materien med sine Atomer er et slaaende Udtryk for Magt i Andet. Det seer ved en overfladisk Betragtning ud, som var Atomernes Tilværen i Rummet kun en collectiv Samværen uden anden Relation end den, der ligger i Rumsforholdene. Conseqvent maae vel Positivisterne acqviescere ved denne Paastand. Ved empirisk Induction skal man kunne overbevise sig om, at den ene Atomgruppe følger

paa den anden — sædvanligviis! — efter en bestemt Lov. Ved at tage Bevægelsen som Kjendsgjerning og beraabe sig paa Loven, slipper man fri for Kraften; d. v. s. Kraften forvandles til et mathematisk Symbol, f. Ex. til anden Differentialcoefficient i den accelererede Bevægelse. Paa dette Standpunkt kan Materialismen imidlertid ikke holde sig. De virksomme Relationer mellem Atomer og Atomgrupper ere for iøinefaldende til at man skulde kunne unddrage sig Indtryk af en virkelig Tiltrækning og Frastøden. De virksomme Relationer faae nu et Skjær af Reflexion, og Reflexionens Realitet giver sig tilkjende i Kraften. Saa hedder det, at Kraften, f. Ex. Tyngdekraften, er en Egenskab ved Materien. Men naar Kraften, det i Forhold Reflecterede, er det Virksomme, saa maa den vel ogsaa være det i egenlig Forstand Virkelige, og hvad er saa Materien? Man veed ikke ret, om det er Materien, der virker formedelst sin Egenskab, Kraften, eller om Kraften maaskee er noget Særligt, en Art reflecteret Realitet, der hæfter ved Materien, den umiddelbare Realitet. Den sidste Antagelse er ikke tilfredsstillende; saa gaaer man videre, inddrager den umiddelbare Realitet under Reflexionen, gjør Materien selv til et Phænomen af Kræfter, sublimerer den til Kræfter og Kraftpunkter. Men — *naturam furca expelles* — den antilogiske Umiddelbarhed gjør sin Ret gjældende; man bliver dog nødt til at anerkjende en Side af Kraften, som er Kraften modsat, og indrømme Materien, den umiddelbare, selvløse Andethed, sin Inertie.

Eenhedsudtrykket for Materie og Kraft er Magt i Andet, saaledes forstaaet, at Materien, det i Magten Umiddelbare, afgiver de existerende Led, og at Kraften reflecteres i de virksomme Relationer. I Materien gaaer Begrebet under, det Existerende staaer i Begrebets Sted; men at det Antilogiske i den existerende Materie desuagtet er logisk bestemt ved sit Realbegreb, kan udtrykkelig kjendes paa Kraften. At to i Rummet existerende Masser kunne tiltrække hinanden paa Afstand, er ganske vist ubegribeligt, naar man kaster Begrebet bort; Forestillingen om en ved Materien hæftende Tiltrækningskraft giver ingen Forklaring. Kun naar man tager Realbegrebet med, bli-

ver Sagen forstaaelig. De existerende Masser ere kun eensidige Udtryk for Magt i Andet. Man mener at have Realitetens fuldstændige Udtryk i hver af Masserne for sig, og forundrer sig over, at to saadanne Realiteter, der jo, som det synes, ikke behøve Andet end det Rum, de hver især udfylde, kunne have Noget med hinanden at gjøre. Det er en Indbildning. Til existerende Leds Virkelighed hører der virksomme Relationer; Tiltrækningskraften, et Udtryk for virksom Relation, hører uadskillelig med i det Realbegreb, hvori Massernes Realitet oprindelig er grundet.

Lad os standse et Øieblik for at høre en Indvending. Fra Physikens og da særlig fra Positivismens Standpunkt maa det jo gjælde, at Tiltrækningen er en Kjendsgjerning, og at Tiltrækningslovens Opdagelse, uafhængig af metaphysiske Realbegrebers Analyse, alene skyldes empirisk Iagttagelse, Beregning og Induction. At give Sagen et Udseende, som om det, der udelukkende beroer paa Erfaring, ogsaa kunde construeres *a priori*, er et ufrugtbart Spilfægteri, et Tilbagefald til forældet Metaphysik. Denne Indvending vilde være fuldkommen beføiet, dersom den ikke havde sin Grund i en Misforstaaelse. Her er jo slet ikke Tale om at udlede virkelige Kjendsgjerninger af vore egne ufuldkomne, afmægtige Begreber; tvertimod! vor Opgave er at føre Erfaringens Kjendsgjerninger tilbage til de Magtbegreber, uden hvilke de i deres antilogiske Realitet vilde staae for Bevidstheden som blinde Facta. Staaer det i Strid med den videnskabelige Methode, at man ved Erfaringens Hjælp bestræber sig for at udlede Tingenes Love af deres Begreber, hvorledes vil man da forsvare den mechaniske Physiks Fremgangsmaade? Det er dog aabenbart, at Lovene for haarde og elastiske Legemers Stød umulig kunne findes ad Erfaringens Vei alene, efter som intet Legeme er enten fuldkommen haardt eller fuldkommen elastisk; de maae nødvendig udledes af Realbegreberne: Haardhed og Elasticitet.

Fra ideel Side ere Realbegreberne reflecterede i den Alt begribende Selveenhed; fra reel Side ere de Tingene iboende. Det er det Sidste, som i nærværende Sammenhæng særlig ved-

kommer os. Det Virkelige indeholder Mulighed til andet Virkeligt, de virkelige Luftarter Ilt og Brint indeholde Mulighed til Vand. For at Muligheden kan virkeliggjøres, udkræves der Betingelser; Betingelserne have det Virkeliges Umiddelbarhed og svare dog i Reflexionen til det Mulige. Chemien har Exempler i Mængde. Naar Saltet decomponeres, d. v. s. gaaer tilbage i sit Begreb, sin Mulighed, træde Syren og Basen frem i antilogisk Realitet, og omvendt; lutter Udslag af Magt i Andet. Realbegreberne have en egen Affinitet til det Antilogiske; denne Affinitet er oprindelig bestemt ved Forholdet mellem Magten i Andet og Selvmagten. Chemikeren kan indrømme, at Ilten og Brinten paa en vis Maade gaae til Grunde i Vandet, nemlig for saa vidt som de ved Forbindelsen opgive deres særlige Egenskaber, saa at der fremkommer et nyt Legeme med nye Egenskaber; men at dette kan betragtes som en Realiteternes Tilbagegaaen til deres Realbegreber, vil han neppe indrømme. Han vil, i Conseqvens af Atomlæren, tvertimod afvise Forvandlingen og gjøre de sammensatte Atomers Forskjellighed fra Enkeltatomerne gjældende. Vandatomerne ere opløselige, thi hvert Vandatom bestaaer af eet Ilt- og to Brintatomer; men Iltens og Brintens Atomer ere som Enkeltatomer uopløselige. Det ontologiske Omslag fra Realitetet i Begreb, fra Begreb i Realitet bliver ved denne Betragtningsmaade i høi Grad mistænkeliggjort. Dog med Uret. Det er Endelighedens, Andethedens, reale Discretion, hvorpaa Eftertrykket falder, men denne reale Discretion er saa langt fra at stride mod Realbegrebets logiske Væsen, at den tvertimod bekræfter det: kun derved at Discretionens antilogiske Elementer indgaae som Reflexer i mægtig Begriben, faaer Begrebet Charakteer af Realbegreb. Det sammensatte Atom kan umulig betragtes som en blot arithmetisk Sum af to eller flere Enkeltatomer; alene for Aggregationens Skyld maa her forudsættes en gjensidig Tiltrækning. Selv om Tiltrækningen var, hvad den dog paa Grund af Affiniteternes Eiendommelighed ikke kan være, blot mechanisk, saa vilde jo den mechaniske Tiltrækning, efter hvad vi i det Foregaaende have seet, alene være tilstrækkelig til at hævde Begrebets Gyl-

dighed. Ilten og Brinten kunde umulig forbinde sig chemisk, dersom de ikke havde Affinitet til hinanden; men gjensidig Affinitet kunde de umulig have, dersom deres Realbegreber ikke svarede til hinanden; men Realbegreberne kunde umulig svare til hinanden, dersom de ikke oprindelig vare indbegrebne i een og samme Begriben. I Ilten, Brinten og Vandet have vi tre Realbegreber, to Sidebegreber og et derved bestemt Concretionsbegreb. Naar Sidebegreberne existere med antilogisk Realitet, saa er Concretionsbegrebet en Mulighed; naar Concretionsbegrebet existerer, saa have vi i denne Realitet Sidebegrebernes Mulighed. Overgangen fra Mulighed til Virkelighed forudsætter Betingelser, men skeer ved Udslag af Magt.

Det er ovenfor blevet antydet, at den positivistiske Forvisning om Naturlovenes Uforanderlighed, ifølge St. Mills Tilstaaelse, staaer paa temmelig svage Fødder. Men selv om denne Svaghed oversees, selv om det indrømmes, at en blot empirisk Induction kan give os et Sandsynlighedsmaximum for, at et B uforanderlig vil følge paa et A, er saa herved nogen væsenlig Indsigt vunden? Ingenlunde. Der er Forskjel mellem Vished og Indsigt. Sæt, at Relationen mellem Hypothenusen og Katheterne var funden praktisk ved en Maaling af Trianglens Sider og derpaa construerede Kvadrater, saa vilde gjentagne Maalinger af retvinklede Triangler vel kunne give en Vished, der omtrent stod lige med den, et geometrisk Beviis giver; men kun Beviset giver Indsigt, Maalingen for sig giver ingen Indsigt. Al Indsigt er betinget af, at Forestillingen om det Ene indeslutter Fordringen af det Andet, at det Ene ikke kan sættes, uden at det Andet maa følge, at Realiteten af det Ene bærer i sig Begrebet af det Andet. Fastholdes den hypothetiske Sætning: „hvis A indtræder, saa maa B følge efter,“ blot empirisk, da er her ingen Indsigt, hvor stor end Visheden er. Man vil begrunde Phænomenet ved at opregne dets Betingelser, men hvor mange Betingelser og Mellembestemmelser, man end opregner, saa naaer man dog ikke Grunden; thi det forholder sig med Betingelserne som med det Betingede: de enkelte Betingelser ere selv Phænomener. Istedenfor en Begrundelse af

Phænomenet naaer man kun til en Summation af Phænomener, som hvert for sig maae begrundes ved en Summation af Phænomener; Begrundelsen er en fortsat Fordring paa Begrundelse, men Grunden flygter bort i det Uendelige: Indsigten naaes aldrig. Man kan med et Maximum af Sandsynlighed faae Vished om mange Ting og om mange Tings Sammenhæng, uden dog at opnaae Indsigt, fornuftig Indsigt i nogen Ting.

En fornuftig Indsigt i Tingenes Sammenhæng er kun mulig under den Forudsætning, at der er Fornuft i Tingene, at Tingene ere realiserede Begreber. Det i Tingen realiserede Begreb er Tingens Natur. At enhver Ting virker efter sin Natur, betyder, at enhver Ting virker i Medfør af sit Begreb; men hvad er den virkende Aarsag? For dette Spørgsmaal frembyder Problemet om Begreb og Realitet en ny Side. Begrebet synes ikke at kunne være Aarsag: Tyngdens Begreb tynger ikke, Ildens Begreb brænder ikke, Stenens Begreb slaaer ingen Hund ihjel. Det maa da være Tingen, der er Aarsag. Men naar Tingen kun kan virke i Medfør af sit Begreb, saa maa Begrebet jo være Aarsag til, at Tingen er Aarsag. Hvad fører dette til? Ganske ligefrem til en Skjelnen mellem to Slags Aarsager, ideelle og reelle, og derved til en mere indtrængende Undersøgelse af Forholdet mellem ideel og reel Causalitet i det Hele. En saadan Undersøgelse er for Indsigtens og den videnskabelige Erkjendelses Skyld af Betydning. At gjøre Stof og Kraft til Aarsager, uden at bekymre sig videre enten om Stoffets eller om Kraftens Begreb, er en let Sag; at gjøre den virkelige Aarsag logisk til Eet med Aarsagens Begreb er just heller ikke vanskeligt; men i første Tilfælde udelukker man al Indsigt, i sidste Tilfælde al Realitet.

Det logisk-antilogiske Udslag af Magt, der forvandler Begrebet til Realitet, forvandler med det Samme den ideelle Causalitet til den reelle.

At Aarsagen kun kan virke i Kraft af Begrebets og Realitetens Eenhed, sees deraf, at Virken og Virksomhed kun kan finde Sted ifølge den samme Eenhed. Tingen som Ting i antilogisk Umiddelbarhed kan ikke virke. Og hvorfor ikke? Fordi

Umiddelbarheden, skarpt og exact fastholdt for sig, betyder, at Begrebets Indhold, og dermed Mulighed til Andet, er udtømt i Tingens Existens; det Eneste, Tingen i dette Tilfælde formaaer, er: at existere. Med udtømte Begreber vilde Tingene existere ved Siden af hverandre, udelukkende hverandre, men for Resten ikke have det Mindste med hverandre at gjøre. Herbarts absolut positive Realer kunne herpaa tjene til Exempel. Denne skarpsindige, med exacte Analyser ihærdige Tænker led af den Fixidee, at ubetinget selvstændige Realer skulde kunne paavirkes af hverandre, uden at det i dem Positive forraadte noget Negativt. En besynderlig Modsigelse[1])! Under den gjensidige

---

[1]) Det Hang til at give tomme Ordforklaringer istedenfor en virkelig Tydning af Kjendsgjerninger, og de Svagheder, hvori Metaphysikere, alene for Systemets Skyld, ofte gjøre sig skyldige, har F. A. Lange (Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart. Iserlohn. 1866. S. 463.) træffende charakteriseret: „Das absolut Ein„fache ist auch keiner inneren Veränderung fähig, weil wir uns diese nur „in der Form wechselnder Ordnung der Theile denken können. Deshalb „sagt Herbart auch nicht, dass die Realen auf einander wirken, sondern „dass sie Einwirkungen von einander erleiden würden, wenn sie diesen „nicht durch einen Akt der Selbsterhaltung Widerstand leisteten. Als „ob damit etwas andres gesagt werden könnte, als mit der Annahme „einer einfachen Wechselwirkung! Waitz legt in seiner Psychologie „(S. 81) viel Werth auf den Unterschied zwischen Dispositionen zu „einem Zustand und wirklichen Zuständen. So geht es in der Meta„physik. Zustände darf die Seele nicht haben; bei Leibe nicht, sonst „ginge ja ihre absolute Einheit verloren! Aber Dispositionen, das ist „ganz etwas andres; „Strebungen", warum nicht? Der Metaphysiker „widerlegt mit einem enormen Aufwand von Scharfsinn alle möglichen „andern Ansichten, und wo er seine eigne Meinung entwickelt, schiesst er „einen logischen Purzelbaum von der gewöhnlichsten Sorte. Jeder Andre „sieht, dass eine Disposition zu einem Zustand auch ein Zustand ist, „dass Selbsterhaltung gegen eine drohende Einwirkung nicht ohne eine, „wenn auch noch so feine wirkliche Einwirkung denkbar ist. Der „Metaphysiker sieht dies nicht. Er hat sich mit seiner Dialektik an den „Rand des Abgrundes getrieben, alle Begriffe hundertmal herumgewendet, „hervorgezogen, weggeworfen, und endlich muss durchaus und durch„aus etwas gewusst werden. Also die Augen zugedrückt und den „salto mortale herzhaft gemacht — von den Höhen der schärfsten Kritik „hinab in die allergewöhnlichste Verwechslung von Wort und Begriff! Ist „dies gelungen, dann geht es munter weiter. Je mehr Widersprechendes „in die erste Grundlegung aufgenommen wird, desto freier lässt sich „schliessen, wie man denn bekanntlich aus mathematischen Sätzen, welche

Paavirkning maae Realerne jo netop tabe deres absolut positive Charakteer og synke ned til at blive Relativiteter. At det heller ikke kan være Begreberne, som, fastholdte for sig i logisk Form, frembringe Tingene, forstaaer sig af sig selv. Vandets Begreb kan lige saa lidt frembringe Vand, som man kan drukne i Vandets Begreb. Tingens Begreb er dens Mulighed, en Mulighed, der ligger skjult i andre Tings Virkelighed. Kun derved, at de virkelige Ting have Muligheder i sig til andre Ting, formaae de at virke. Af flere frit existerende Masser har hver enkelt i sin Virkelighed Mulighed til at forandre de andres Sted i Rummet; det er denne Eenhed af Virkelighed og Mulighed, der udtrykkes i den Virksomhed, vi kalde mechanisk Tiltrækning. To Stykker Træ kunne ikke gnides mod hinanden uden at det enes Mulighed maa svare til det andets Virkelighed; Lysvirksomhed kan ikke gives, med mindre Lysgiverens Virkelighed svarer til Ætherens Mulighed, og omvendt. Da nu Virkelighed er Realitet, og Mulighed Begreb, saa indsees heraf, at ideel og reel Virksomhed, ideel og reel Aarsag maae forudsætte hinanden gjensidig.

Eenheden af ideel og reel Causalitet er en Eenhed i Modsætning, en Modsætningseenhed. Fra Fornuftsiden gjør den naturlige Tingenes Orden Indtryk af et uendeligt, i alle Dele sammenhængende Hele; end ikke den mindste Deel kan unddrage sig Nødvendighedens Magt, thi Alt bestaaer i uendelig Vexelvirkning; det er en Verden af indre, væsenlige Relationer, en Begrebernes Verden af ideel Causalitet. Fra de sandselige Erfaringers Synspunkt viser Realiteternes Verden sig derimod som en Verden af Tilfælde, af udvortes Betingelser og reel Causalitet. Ifølge Begrebssammenhængen er der f. Ex. af en

---

„den Faktor Null in versteckter Weise enthalten, oft die merkwürdigsten „Dingen ableiten kann."

Det forstaaer sig naturligviis af sig selv, at en Metaphysikers Feilsyn lige saa lidt kan falde Metaphysiken til Last, som en Mathematikers Regnefeil Mathematiken. Hvis Mathematikeren spidsfindig forsvarer sine Feil, naar de tydelig paavises, istedenfor aabent at vedgaae dem, da compromitterer han ikke derved Mathematiken, han compromitterer kun sig selv. Det Samme gjælder om Metaphysikeren og Metaphysiken.

Forbindelse mellem Kisel (Silicium) og Ilt fremkommen Kiselsyre, af en Forbindelse mellem Kalium og Ilt Kali, af en Forbindelse mellem Aluminium og Ilt Leerjord, og af disse Forbindelsers indbyrdes Forbindelse kiselsuur Kali-Leerjord (Feldspath), altsammen væsenlig i Følge ideel Causalitet. De eensidige Begreber ere indeholdte i de mere alsidige, og ethvert Spor af Tilfældighed synes at være forsvundet. Ved Analyse af Concretionsbegrebet Feldspath komme vi til Sidebegreberne Kiselsyre, Kali og Leerjord; ved Analyse af disse endnu concrete Sidebegreber til de elementære Begreber af Ilt, Silicium, Kalium, Aluminium — med reflecteret Nødvendighed paa Grund af væsenlige Relationer. Begynde vi med Elementærbegreberne og anvende Synthesen, faae vi den samme Nødvendighed indenfor det Logiske. Men i Realiteternes antilogiske Sphære viser sig noget ganske Andet. Her møde vi Omstændigheder, Tilfælde og Tilfældigheder paa Grund af udvortes Relationer. Ilten og Kiselen kunne her existere hver for sig, uden at der fremkommer Kiselsyre; Kiselsyre og Kali findes hver for sig, uden at der danner sig kiselsuur Kali o. s. frmdl. I de ydre Betingelsers Kreds er ethvert Udslag af Magt afhængigt af indtrædende Tilfælde. Udslaget, antilogisk i Tilfældigheden, er i Nødvendigheden logisk: Vexelbestemmelsen af Tilfældigt og Nødvendigt charakteriserer Loven.

Dette fører os et Skridt videre. Der er i Realbegrebernes System en Forskjel mellem Begrebsværdier, som betegnes derved, at nogle Begreber tilsyneladende ligge Nødvendigheden, andre Tilfældigheden nærmest. Begreber som Jordart, Vand, Salt, Syre, Base o. dsl. tage sig ud som Væsensbegreber, Substansbegreber, Begreber af Nødvendighed; medens andre, saasom: Gruus, Dynge, Aggregat, Conglomerat o. s. v. dannes paa aldeles tilfældig Maade ved Sammentræf af Begrebsconseqvenser, der ikke væsenlig vedkomme hverandre; slige Begreber skyldes Tilfældigheden i den Grad, at de ikke engang synes at fortjene Navn af Begreber. Denne Adskillelse mellem Substantialitets- og Accidentalitets-Begreber har Krav paa Opmærk-

somhed, thi Realitetsproblemets Løsning er afhængig af, hvorledes den bliver udtydet.

Begynde vi ud fra det Tilfældige og indrømme, at Tilfældigheden gjør Begrebet nominelt, saa er Begrebet Gruus kun en Benævnelse for én Sammenhoben af Dele, men intet objectivt Realbegreb. Positivisten vil smile, naar han hører, at ogsaa Gruusbegrebet skal med i den evige Begriben og have sit ontologiske Udspring fra en Alt begribende Selvmagt. Men naar Gruusbegrebet er nominelt, hvad er saa Granitbegrebet? Ogsaa nominelt! Naar Granitbegrebet er nominelt, hvad er saa Feldspathbegrebet? Naturligviis ogsaa nominelt; Feldspathens Dannelse har jo været betinget af udvortes Relationer. At denne Betragtningsmaade er falsk, fremlyser af dens Conseqvens; thi Conseqvensen er, at alle objective Realbegreber maae forsvinde og give Plads for nominelle Betegnelser af begrebløse Kjendsgjerninger. Det heri Urimelige og Overfladiske er oven for tilstrækkelig paaviist; vi nødes da til at begynde ud fra Nødvendigheden. Ligesom der i al virkelig Nødvendighed er et antilogisk Moment af Tilfældighed, efterdi det i Virkelighed Nødvendige altid er betinget, saaledes er der i alt det Tilfældige et logisk Moment af Nødvendighed; hvis det ikke var saa, vilde der i Tilværelsen aabne sig en vid Mark, hvor Tilfældighederne kunde drive deres Spil uden Hensyn til Lovene.

Der er i Videnskabernes, navnlig i Philosophiens Historie ført vidtløftige Stridigheder om, hvorvidt man foruden de physiske Aarsager ogsaa kunde antage Hensigtsaarsager og tillægge disse objectiv Gyldighed. Ved at skjelne imellem den ydre og den indre Hensigtsmæssighed har Kant meent, at man for de organiske Dannelsers Vedkommende burde gjøre, vel ikke en constitutiv, men dog en regulativ Anvendelse af Hensigtsmæssighedens Princip; men selv den regulative Anvendelse synes mere og mere at synke i Credit. Uklarheden har sin Grund i, at Forholdet mellem ideel og reel Causalitet ikke er blevet tilstrækkelig undersøgt.

Naar man uden videre skiller Tingene ved deres Begreber og med Fornægtelse af den ideelle Causalitet bilder sig ind at

have nok i de physisk virkende Aarsager, kunne Hensigtsaarsagerne umulig faae nogen objectiv Betydning. Men at denne Løsrivelse af det Reelle fra det Ideelle er uvidenskabelig, vil efterhaanden blive indlysende ved en grundigere Behandling af Erkjendelsens og Realitetens Problemer. Saa vel Objectiveringsloven som Vexelbestemmelsen af det Logiske og det Antilogiske i Magtens Udslag bevise, at den reelle Causalitet har sin Grund i den ideelle. Naar man eensidig hænger sig i Enkeltheder, nøies med Sønderdeling og gjør det Hele blindthen til et Resultat af Delene, saa er det ganske sandt, at al Talen om Hensigt og Formaal maa blive nominel og overfladisk. Ethvert endeligt Forsøg paa at fastsætte Noget som Formaal og Andet som Middel strander paa den uendelige Vexelvirkning af Betingelser og betingede Led; det foregivne Høiere synker ned til Niveau med det formeentlig Lavere og den betingede Nødvendighed bliver Eneherskor i Tingenes og Lovenes Rige. Skal Fornuften komme til sin Ret, skal en videnskabelig Indsigt være mulig, da maa enhver Tilnærmelse til Løsningen af de store Problemer paa alle Punkter vise hen til en Delenes Udvikling af det Hele, til den reelle Totalitets Begrundelse i den ideelle, til et Verdensanlæg med en Alt begribende Subjectivitet som Ophav.

I Realbegrebet Anlæg ligger Eenheden af ideel og reel Causalitet, i Anlægsbegrebet Formaal, og i Formaalets Begreb igjen Begrebet af Midler. Formaalet, oprindelig seet, er den Subjectivitetens Fordring, at Planen i det Hele, det bestemte Anlæg, skal virkeliggjøres gjennem en vexelsidig Udvikling af Delene indbyrdes. Anlæget selv er et System af Anlæg: ingen Deel og intet Hele kan give sig selv Anlæg, men enhver Deel, ethvert Hele virker og maa virke i Kraft af sit særegne Anlæg. Der maa i Fornuftens Navn være et Hele, for at der kan være Dele, der maa være et Høiere, for at der kan være et Lavere, der maa være Formaal, for at der kan være Midler. Det Uvidenskabelige fremkommer kun, naar den endelige Subjectivitet anmasser sig at overskue Planen, bestemme Hensigterne og dele Sol og Vind mellem objective Formaal og Midler.

Grundspørgsmaalet er, hvorledes det Subjective i Realiteten forholder sig til det Objective. Dette Problem kommer selv til Existens med de organiske Dannelser. Hvad er en levende Organisme, ja hvad er Livet? Livet er en betinget Selvvirksomhed, og Produktet af denne Virksomhed er Organismen; det er det korteste Svar, vi her kunne give. Den af Stoffet betingede Selvvirksomhed udviser en sig fremarbeidende, om end urolig, Ligevægt af ideel og reel Causalitet. Paa Udviklingens lavere, elementære Trin er, hvad vi ofte nok have fremhævet, den ideelle Causalitet, det ontologisk Subjective, med overalt, men saaledes skjult i Realiteter, at Tingene virke som Stofsubjecter ved deres Egenskaber paa hverandre indbyrdes: Masser, Molecüler, Atomer ere reale Aarsager, physiske Andethedsaarsager paa Grund af den skjulte Selvaarsag. Med Livets organiserende Virksomhed vendes Forholdet om: Andethedsaarsagerne synke ned til Betingelser og Midler for den til Lyset kommende Selvaarsag, den sig virkeliggjørende ideelle Subjectivitet, der i Vexelvirkning med Stofsubjecternes Mangfoldighed gjør sig til herskende Midtpunkt og viser, hvad Formaalet er. Paa gaadefuld Maade skiller den dobbeltsidige Causalitet sig ad i to relativt selvstændige Causaliteter, to ueensartede Principer, det ideelle og det reelle; dette maa da føre Undersøgelsen videre.

III.

De ueensartede Principers Problem.

Til den menneskelige Forstands meest iøinefaldende Problemer hører uden Tvivl det, der bevæger sig om Forholdet mellem Liv og Organisme, mellem Sjæl og Legeme. Dette Problem paatrænger sig som af sig selv, og det er da intet Under, at det baade i ældre og nyere Tid har givet Anledning til en Mængde forskjellige Hypotheser, og at disse Hypotheser, hver efter sin Tour, have concurreret om den Værdighed at blive ophøiet til Dogme. Heller ikke har noget Problem ligget nærmere ved Haanden, naar det gjaldt om et slaaende Exempel paa de philosophiske Speculationers Ufrugtbarhed og al menne-

skelig Videns Ufuldkommenhed. Giver man sig i Kast med dette Problem, vil man snart gjøre den Opdagelse, at det har noget Proteusagtigt ved sig og let undslipper den, der ikke ret veed, hvor han skal gribe det, for at holde det fast. Man kan gaae ud fra den Forudsætning, der tiltaler den sunde Sands, at Livet er forskjelligt fra Organismen, at Sjælen er et relativt selvstændigt Væsen i Modsætning til Legemet, og dog ved Undersøgelsernes videre Gang føres til den Erkjendelse, at Sjæl og Legeme, og da selvfølgelig ogsaa Liv og Organisme, ikke kunne have hver sin Bestaaen, men maae antages at udvikle sig af eet og samme Grundprincip; Problemet er da dette: skal Grundprincipet oprindelig sættes i det Ideelle eller i det Reelle?

Gjør man det ideelle Princip absolut gjældende, opfatter Livet som Idee og Sjælen som Livsideens Selvreflexion i sit umiddelbare Andet, saa bliver Organismen et Phænomen af Livet, Legemet et Phænomen af Sjælen. Gjør man omvendt det reelle Princip absolut gjældende, saa bliver Livet en Resultant af de i Organismen virkende Kræfter, og „Sjælespøgelset“, et af Hjernefunctioner dannet Phantom, viser sig kun som en Gjenganger fra Scholastikens Mørke. Hvad der især gjør Sagen indviklet, er den Omstændighed, at hvor uforsonlig end Modsætningen er mellem Idealisme og Materialisme, saa er det dog uundgaaeligt, at Idealisten maa udtrykke sig materialistisk om det Sjælelige, og Materialisten idealistisk om det Legemlige, naar det kommer til Stykket. „Hjernen tænker, ligesom Maven fordøier“, denne Sætning er materialistisk, for saa vidt den stiller Fordøielsesvirksomheden paa lige Trin med Tankevirksomheden. Tankevirksomheden er ideel; Idealisten kjender intet renere Udtryk for ideel Virksomhed. Idet Materialisten vil gjøre den ideelle Virksomhed materiel, kommer han netop til at gjøre den materielle Virksomhed ideel. Idealisten, som paa Grund af Værens og Tænkens Eenhed lader Materien tænke, maa selvfølgelig ogsaa lade Maven tænke, opfatte Fordøielsesvirksomheden som en dialektisk Begrebsproces, og kommer derved, i sine Bestræbelser for at gjøre

en materiel Virksomhed ideel, til at gjøre den ideelle Virksomhed materiel. For saa vidt Idealisten i nogen Maade vil gaae ind paa særlige Bestemmelser af Organer og organiske Betingelser, maa han nødvendig tale, som om Materien virkelig var materiel, og om saadanne Kategorier som Knogler, Muskler, Nerver bruge Ord og Udtryk, der umiddelbart svare til vore Forestillinger om det Legemlige. Det Samme gjælder i omvendt Forstand for Materialistens Vedkommende, naar han taler om det Sjælelige. Hvor materialistisk de sjælelige Functioner end opfattes, bliver han dog nødt til at bruge Ord som Fornemmelse, Følelse, Forestilling, Bevidsthed o. s. v.; men allerede den umiddelbare og naturlige Forstaaelse af disse Ord forflytter os med eet Ryk fra den materielle Sphære over i den ideelle. Naar Materialisten omhandler Hjernens, Rygmarvens, Gangliernes Bevidsthed, kan han ikke undgaae at fordele de lavere og høiere Bevidstheder paa Organer, saaledes at det seer ud, som var Bevidstheden dog noget Ideelt for sig; han lader jo de forskjellige Bevidstheder smelte sammen til en Art Bevidsthedseenhed, uden at kunne sammensmelte Organerne til en lignende Eenhed.

Man kunde paa Grund heraf fristes til den Antagelse, at Modsætningen mellem Idealisme og Materialisme ikke var væsenlig, at Striden kun var en Ordstrid; men dette er ingenlunde Tilfældet: Modsætningen er principiel. Fra idealistisk Side forstaaes Sagen saaledes, at den materielle Virksomhed er Skin og Tilsyneladelse af den ideelle; materialistisk forstaaes den saaledes, at den ideelle Virksomhed overalt bliver Skin og Tilsyneladelse af den materielle. At her er Skin og Tilsyneladelse paa begge Sider beviser, at Reflexionen er i Bevægelse, at der kjæmpes for en monistisk Afgjørelse. Den blot monistiske Eenhed er imidlertid en tvetydig Eenhed, og saalænge der strides for en tvetydig Eenhed, kan Striden fortsættes i al Tvetydighed. Den gamle Dualisme var mechanisk mirakuløs, men den var ikke tvetydig. Det Mirakuløse har Videnskaben grundig overvundet; men den moderne Monisme, der har sat sig i Dualismens Sted, lider af en Tve-

tydighed, der vil forhindre ethvert sandt videnskabeligt Fremskridt, saa længe den faaer Lov at blive staaende.

For at hæve Tvetydigheden er det allerførst nødvendigt at komme til Klarhed over, hvor vidt der i Grunden er nogen principiel Forskjel mellem det Livløse og det Levende, og, hvis en saadan Forskjel uimodsigelig finder Sted, da at undersøge, hvori den egenlig bestaaer, og hvilke de Skillemærker ere, hvorpaa den skal kjendes. Uden at opholde os ved Sammenligninger og Beskrivelser, som fra et naturhistorisk Standpunkt kunne være orienterende til praktisk Brug, ville vi forsøge at træffe Sagens Kjernepunkt og henlede Opmærksomheden paa det, som efter vor Opfattelse maa være det Afgjørende. Som Særkjende for livløs Virksomhed af hvilken som helst Art, mechanisk, magnetisk, elektrisk, chemisk, fastholde vi, hvad Physiken har paaviist som Lov, at Action og Reaction under alle Vexelvirkninger af materielle Led nøiagtig maae svare til hinanden, saa at intet selvstyrende Midtpunkt lader sig antage. Som Livsvirksomhedens Kjendemærke fremhæves derimod, at der under Materiepunkternes indbyrdes Action og Reaction danner sig et ideelt Midtpunkt og dermed en betinget Selvvirksomhed, der ændrer og styrer Delenes Vexelvirkning. De hertil svarende Kjendsgjerninger ere Stofskifte og Formgivning, ikke umiddelbart hver for sig, men i virksom Forening. En Krystalform kan vedligeholde sig, naar Stofskiftet udelukkes, et Stofskifte kan foregaae, og Formen forstyrres; heri er ikke Spor af Livsvirksomhed. Men naar et Stofskifte foregaaer saaledes, at en typisk bestemt Formudvikling derunder vedligeholdes, saa ansee vi dette for et ubedrageligt Tegn paa Livets organiserende Virksomhed. Virksomhedens ideelle Midtpunkt kan ikke mathematisk localiseres som en Kugles Tyngdepunkt, der kun er en Resultant af Delenes Tyngde; heller ikke kan det være enten et eget Materiepunkt eller et metaphysisk Reale, thi i saa Tilfælde maatte det virke efter sine Egenskaber i Lighed med andre Materiepunkter eller Realer. Ethvert Hele, der alene beroer paa Vexelvirkning af reale Dele efter Egenskaber, maa, hvad Potentialfunctionernes Theorie beviser exact, være Loven

for Action og Reaction punktlig undergiven: her er ikke Spor enten af selvvirksom Eenhed eller styrende Midtpunkt. Overalt derimod, hvor Celler danne sig og Livet yttrer sig, er der Antydning af eiendommelig Trang, eiendommelige Fordringer, som kræve en egen Huusholding; Livsvirksomheden har Præg af et Styrende, som igjennem sit Andet, sit Materiale, vil hævde sig selv og arbeide for sin Opholdelse og Selvudvikling. Charakteristisk for de livløse Ting er deres fuldkomne Ligegyldighed mod den Tilstand, hvori de befinde sig. Ingen vil antage, at der i Vandet er en skjult Higen efter at blive til Iis, eller i Isen en stille Trang til at gaae over i Damp; derimod kan en i Mørket spirende Plante, der strækker sig efter Sollyset, vel siges at forraade en Stræben og Higen. Det er et Særkjende for Livet, at det har et Maal: Selvudvikling og Selvopholdelse er Maalet. At stride for sit Liv er at have et Formaal. Det maa i høi Grad overraske Enhver, som endnu ikke har opgivet alt Haab om fornuftig Indsigt, at Forskere af positivistisk Iver for en exact Erkjendelse af Betingelser og Aarsager have forkastet enhver Forestilling om Hensigtsaarsager, og dog, hvad de organiske Formers Udvikling angaaer, valgt Slagordet: Kamp for Livet.

Med disse Skillemærker for Livløst og Levende staae vi foran de ueensartede Principers Problem.

Realitetsprincipet er kjendeligt nok. Der kan paa Videnskabens nuværende Trin ikke være Tvivl om, at de organiske Dannelser jo foregaae i fuld Overeensstemmelse med de almindelige Naturlove lige saa vel som de uorganiske; for mechaniske Tiltrækninger, chemiske Affiniteter, polære Spændinger, Forhold mellem Arbeide og levende Kraft o. s. v. gjælde de samme Grundlove i Organismen som i den elementære Natur. Idealitetsprincipet kan, ifølge vort Foregaaende, heller ikke afvises. Selvvirksomhedens, Selvudviklingens, Selvopholdelsens Mærker ere altfor iøinefaldende til at kunne unddrage sig det uhildede Blik. Naar disse Selvhedens Indicier desuagtet oversees eller udviskes, da er det aabenbart ikke Kjendsgjerningernes Skyld; det er kun Positivisten, der af Mangel paa Indsigt i det Ideelle

mener at finde sin Regning ved at fornægte, hvad han ikke kan forklare. Det ideelle Princip opfordrer os ingenlunde til paa Ny at indføre enten en særegen Livskraft paa lige Trin med de elementære Kræfter eller en Sjælesubstans, et eget Reale, der skulde sidde her eller der som „en Parasit“ i Legemet; men det fordrer af os, at vi ikke forsætlig lukke Øinene for, hvad der i de levende og da især i de besjælede Organismer er umiskjendeligt, en fra Stofvirksomheden forskjellig, men af Stoffet betinget, Selvvirken, en egen articulerende, selvudviklende, selvopholdende Virksomhed.

Maaskee vil man indvende, at den her opstillede Modsætning af to ueensartede Principer kun er et Opkog af en forældet Dualisme, som Nutidens monistiske Videnskab hverken kan eller vil anerkjende; vi spørge da, om Nutidsmonismen kan fritage Videnskaben fra at bøie sig for Kjendsgjerninger? Er det Videnskaben muligt at vise, hvorledes physiske Strømninger og moleculære Forandringer kunne forvandle sig til Fornemmelser, Følelser, Forestillinger, nu vel, saa har Monismen Ret, og Dualismen falder bort af sig selv. Men saa længe den menneskelige Forstand formaaer at gjøre Forskjel mellem materielle Betingelser og ideel Causalitet, saa længe Formodningen om, at det Samme, der fra den ene Side viser sig som udvortes og materielt, kan fra den anden Side vise sig som et indvortes, sig selv opfattende Ideelt, er og forbliver meningsløs, endnu mere meningsløs end den Antagelse, at Tone og Klangfigur ere det Samme, kun opfattet med forskjellig Sands, saalænge staaer Modsætningen af to ueensartede Principer, Stofvirksomhedens og Selvvirksomhedens, ved Magt som uantastelig Kjendsgjerning. Det Høieste, hvortil man ad de umiddelbare Iagttagelsers Vei nogensinde vil kunne naae, er en gjennemført Parallelisme af Stofvirksomhed og Selvvirksomhed, af legemlige og sjælelige Functioner. Men en slet og ret Parallelisering giver os ingen egenlig Indsigt; Dualismen maa have sin Grund i en væsenlig Eenhed, og Spørgsmaalet bliver da, hvorvidt en saadan Eenhedens Grund med nogen Sandsynlighed lader sig paavise.

Det er en ældgammel Anskuelse, at den hele Natur er besjælet og levende, at Livet ikke indskrænker sig til Organismerne alene, men endogsaa omfatter hvad man ellers kalder den døde Materie. Denne Synsmaade er falsk, for saa vidt den fastholdes i Phantasiens og Forestillingens Form; men, henført under Begribningens almindelige Lov, kan den vel siges at indeholde et Moment af Sandhed. Det i Hylozoismen Vildledende er: for det Første et eensidigt Hang til at ansee alt Røre, alle Bevægelser, især alle fortsatte Kredsbevægelser for umiskjendelige Livstegn — der er da Liv i Solsystemet, Liv i elementære Forandringer, i geologiske Dannelsesprocesser o. s. v.; for det Andet en tvetydig Brug af Ordet Fornemmelse: Klippen fornemmer Slag af Lynet, Jernet fornemmer Magnetens Nærhed, Nerver og Ganglier fornemme physiske Indtryk, som vi fornemme et Vel- eller Ildebefindende; for det Tredie en mystisk Anvendelse af Ordet Drift, især Dannelsesdrift. Ved Benyttelse af vage, ubestemmelige Analogier, Symboler og Sindrigheder nedbryder man efterhaanden enhver Skranke mellem det Levende og det Livløse og faaer den qvalitative Forskjel reduceret til en forsvindende Gradforskjel: jo mere udvortes, mechanisk og chemisk Livstegnene opfattes, desto mere flydende gaaer det med hylozoistiske Phantasier.

Under Begrebets Synspunkt kan Forestillingen om et almindeligt i hele Tilværelsen udbredt Liv derimod forstaaes af den ontologiske Begriben, hvori alt Værende reflecteres. Den Selvbegriben, der objectiverer sig i Realbegrebernes System, ligger til Grund for alle Overgange fra Mulighed til Virkelighed i Realiteternes Verden. Gjennem alle Rækker af physiske Aarsager, Betingelser og Virkninger gaaer der en Strøm af ideelle Aarsagsmomenter og ideelle Virkninger; denne aldrig standsede, Idealitetens Selvhed omkredsende Strøm kan i logisk Abstraction opfattes som Afskygning af en almindelig Leven, en almindelig Selvvirken, svarende til et almindeligt Livsbegreb. Men videre naaer man ikke ad denne Vei.

Skal Livet virkelig komme til Existens, da maa dets Existens lige saa vist have sit særlige Realbegreb i det hele Til-

værelsesanlæg, som enten Ilten eller Vandet eller Kulbrinten eller Ammoniaken eller hvad man ellers vil nævne; kun med den udtrykkelige Forskjel, at Livets Begreb er et Selvhedsbegreb med Overskud af Idealitet, Vandets, Kulbrintens, Ammoniakens Begreber derimod Andethedsbegreber, Stofbegreber. Problemet concentrerer sig da i den Opgave: at tydeliggjøre Grundforholdet mellem Selvhedsbegreb og Stofbegreb.

I Stofbegrebet er Selvvirksomheden latent, ligesom den ideelle Causalitet er latent i den physisk virkende Aarsag. Physikeren veed, at der i et Legeme kan være Varme, som ikke virker paa Thermometret, fordi Virksomheden er omsat i Tilstandsform, og først kommer tilsyne igjen, naar Tilstandsformen forandres. I Lighed hermed gjælder det, at den ideelle Causalitet aldrig mærkes umiddelbart i physiske Aarsager eller i det Udslag af Magt, hvorved Overgangen fra Mulighed til Virkelighed foregaaer under Andethedens Form. Men den latente Causalitet er desuagtet lige saa lidt at ansee for Intet, som den latente Varme. Paa særegne Betingelser, under særegne Forhold kan Selvhedsbegrebet, der vel saa fuldt som Andethedsbegreberne maa være et Begreb af ideel Magt, sætte sin Mulighed over i Virkelighed og komme til Existens. Lad os prøve, hvorledes dette vil tage sig ud i Kjendsgjerning. Saa længe de saakaldte organiske Stoffer, Ilt, Brint, Kulstof og Kvælstof, virke blot efter Andethedens Love, frembringer Vexelvirkningen intet Overskud af Idealitet, Intet, hvori en Selvhedsaarsag kan lade sig tilsyne; det bliver ved elementære Dannelser. Foregaaer Vexelvirkningen mellem Atomer eller Molecüler derimod under saadanne Betingelser, at et Overskud af ideel Causalitet, der ikke paa Andethedens Maade kan udlignes i Action og Reaction af materielle Dele, fremkommer, saa danner der sig af det ideelle Overskud et Selvvirksomhedens Midtpunkt: Livet begynder sin vidunderlige Gjerning.

Skjøndt Modsætningen mellem det ideelle og reelle Princip herved er hævdet, saa vil det dog let indsees, at denne Dualisme ikke gjør Brud paa Tilværelsens Eenhed, men tvertimod

tjener til Begrundelse af den sande, vel forstaaede Monisme. Striden om *generatio æqvivoca* er ikke til Ende endnu, og heller ikke har man opgivet Haabet om at kunne frembringe en levende Celle. Det vil forstaaes, at Muligheden af en saadan Frembringelse ingenlunde staaer i Strid med Antagelsen af ueensartede Principer; thi Livsvirksomheden maa jo lige saa vist have sine lovfaste Betingelser, som enhver anden Virksomhed. Derimod maa det udtrykkelig fremhæves, at Cellefrembringelser ad kunstig Vei ikke kunne opstilles som Beviser for, at Livet kun er en Resultant af physiske Kræfter. Selvhedens ideelle Midtpunkt kan i Begyndelsen være saa svagt, saa skjult og fortabt i Stofvirksomheden, at det seer ud, som var det kun en Indbildning med Livsprincipet; men alt som Dannelserne skride frem, viser det sig stedse tydeligere, at de materielle Forandringer ere Selvvirksomheden underlagte, ligesom det ogsaa viser sig, hvor afhængigt det Selvvirksomme er af Stoffet og Stofvirksomheden.

De organiske Functioner antage herved Præg af Fordobling. Ingen Materiedeel, intet Stofsubject er i Stand til at udføre nogen som helst Selvhedsfunction. Sætninger som: „Gangliet føler, Hjernen tænker„, ere ikke videnskabelige; man kunde lige saa godt sige: „Chloret inclinerer for Metallerne“, „Magnetnaalen er opmærksom paa Nordpolen“. Omvendt kan det i Organismen Selvvirksomme ikke udrette det Mindste uden en tilsvarende Stofvirksomhed.

De organiske Functioner ere fra Først til Sidst Dobbeltfunctioner, hver Function en Fordoblingseenhed af Stofvirken og Selvvirken. Heri ligger, at Stofvirksomheden snart kan være saa fremherskende, at den skjuler Selvvirksomheden, og denne igjen, som i den rene Tænken og Villen, faae Udseende af at trænge Stofvirksomheden tilbage. Oscilleringer af Stoffunctionernes og Selvhedsfunctionernes vexelvise Overvægt kunne fremkalde mangfoldige Udslag af Interferenser, Polarisationer, af modtaget, afgivet og opsparet Arbeide i forskjelligt Maal; men om det ved physiologiske Iagttagelser, psychophysiske Maalinger og psychologiske Tydninger nogensinde

vil kunne bringes dertil, at exacte Analyser af Oscillationerne erholde et paalideligere Grundlag end den herbartske Forestillingsmechanisme, maae vi lade staae hen. Det første Fornødne er, at Sætningen om Functionernes Dobbeltsidighed underkastes en kritisk Prøvelse.

Betragtet fra Stoffunctionernes Side er den organiske Livseenhed en Art collectiv Eenhed: saa mange Celler, saa mange Liv; saa mange Bevidsthedsorganer, saa mange Bevidstheder. Den collective Eenhed bliver saa nærmere udtydet som en disciplinerende Sammenhængseenhed: de mindre Liv underordnes de større, de dunklere Bevidstheder smelte sammen i de klarere; men det Collective er og bliver det Charakteristiske. Fra Selvhedsfunctionernes Side viser Eenheden sig derimod som en Alt concentrerende Selveenhed: eet Liv, een Sjæl, een Bevidsthed, eet Selv i det menneskelige Legeme er i ældre Psychologier gjort til Norm ved enhver Bedømmelse af lavere staaende Organismer. Men Forestillingen om Sjælen som et i sig udeleligt, uforanderligt og desaarsag uforgjængeligt Enkeltvæsen har den fordomsfrit fremskridende Physiologie givet Naadestødet, idet den ved uimodsigelige Kjendsgjerninger har beviist, at Livet ikke blot i vegetative, men selv i animale Organismer kan udstykkes, og det Sjælelige deles. Kun ved at opfatte de organiske Functioner som Dobbeltfunctioner bringe vi det derhen, at begge de eensidige Synsmaader komme til deres relative Ret. Da Selvhedsfunctionerne overalt ere betingede af Stoffunctionerne, maa Selveenheden nødvendig være reflecteret i Sammenhængseenheden, og det med Delingen have sin Gyldighed; men da Stoffunctionerne igjen, hvad Livet og det Sjælelige angaaer, kun ere Midler og Betingelser for Selvhedsfunctionerne, og de sjælelige Selvhedsfunctioner reflecterede Momenter i den herskende Selveenhed, saa faaer den gamle Forestilling om Sjælen som et relativt selvstændigt Væsen dog sin Betydning.

Men hvad er nu dette sjælelige Væsen? Det kan umulig være nogen umiddelbar Substans, thi en umiddelbar Substans er kun et Substrat. At tale om en Sjælesubstans, et Sjælereale,

er, naar vi gjøre os Sagen tydelig, det Samme som at tale om en Substratvirksomhed, analog med en Stofvirksomhed, idet man dog bilder sig ind at tale om en fra Stofvirksomheden væsenlig forskjellig Selvvirksomhed. Derimod er det i fuld Overeensstemmelse saa vel med Selveenhedens Begreb som med de physiologiske Kjendsgjerninger, at tale om en under Stofbetingelser sig stedse forstærkende Eenhed af ideel Causalitet, en Selveenhed, der paa mangfoldige Maader kan hæmmes og svækkes, men ogsaa under gunstige Betingelser vise Anlæg til en Concentration, hvorved den hæver sig til stedse større reflecteret Selvstændighed og ideel Substantialitet.

Skal den af Selvvirksomhed resulterende Selvstændighed nærmere undersøges, saa antager Problemet Charakteer af Frihedsproblem: det reelle og det ideelle Princip stille sig mod hinanden som Nødvendighed mod Frihed.

Striden mellem Frihed og Nødvendighed bliver ikke først til med Vilkaarligheden og den selvbevidste Villies Valg i det Endelige, dens Oprindelse falder sammen med Livets Oprindelse; ethvert Misfoster, enhver embryonal Abnormitet kan være et Exempel: Selvhedsprincipet er Frihedens Princip, ligesom Andethedens Princip er Nødvendighedens. Den absolute Nødvendighed er et Begreb, der ikke kan existere; den virkelige Nødvendighed tilhører Andetheden og dermed Relativiteten. Mener man, at have det absolut Nødvendige i en uendelig Totalitet af betingede Led, da er dette kun en Indbildning. Skulde en saadan Nødvendighed være absolut, da maatte den magte sine Led og Betingelser og i mægtig Begriben af Alheden hævde sin Eenhed; men just derved vilde den mægtige Eenhed jo være en sig selv reflecterende Eenhed, en Selvmagtseenhed, en Frihedseenhed.

Man har søgt at fastholde den absolute Eenhed af Frihed og Nødvendighed fra Nødvendighedssiden i Kategorien: den frie Nødvendighed *(libera necessitas)*, fra Frihedssiden i Kategorien: den nødvendige Frihed *(libertas necessaria)*; det er metaphysisk Formalisme. Nødvendigheden bliver ikke ubetinget i uendelige

Række af sammenhængende Betingelser, den bliver tvertimod betinget i det Uendelige; heller ikke bliver Friheden ubetinget ved at skyde Betingelserne fra sig, men ved selvvirksomt at tilegne sig dem og gjøre dem til sine egne Betingelser.

Den absolute Frihedseenhed kan være vidende, mægtig, selvbestemmende, Alt bestemmende uden at være vilkaarlig. Naar vi i Analysen af det ontologiske Subjectivitetsbegreb desuagtet indføre Kategorier som Vilkaarlighed, Valg, Beslutning, da betegnes herved ingenlunde særskilte Handlinger, men Endelighedsbestemmelser, antirationelle Momenter, der opløse sig i den uendelige Reflexion og afgive Reflexer i Begrebet af absolut Selvbestemmen.

Spørgsmaalet om Selvbestemmelsens Indhold fører os øieblikkelig over i Andethedens, Relativiteternes, de endelige Betingelsers og Aarsagers Kreds, og her møde vi Nødvendigheden. Det, som skeer med Frihed, maa lige saa vist have en Grund i et Andet, som det, der skeer med Nødvendighed, thi ingen bestemt Villen er mulig, uden at der villes Noget. Det Nødvendiges reale Grund, der ikke er Eet med Betingelsernes Sum, men reflecteret i deres Relationer, er Sammenhængseenheden undergiven; Selvbestemmelsen derimod forvandler de reale Grunde til Motiver. Nødvendigheden med de physiske Aarsager reflecteres i lutter Realgrunde; Frihedens ideelle Causalitet i lutter Motiver. Det er kun en udvortes, overfladisk Forestilling, at den absolut selvbestemmende Frihedseenhed skulde kunne behandle Tingenes Sammenhæng, Lovenes Verden, vilkaarligt, eller gaae i Spring og springe Realgrundene over; det ligger tvertimod i Grundforholdet af Nødvendighed og Frihed, at Motiverne i det Ideelle nøiagtigt maae svare til Grundene i det Reelle.

Paa Endelighedens Trin viser Striden sig mellem Frihed og Nødvendighed som en Strid mellem betinget Selvvirken og de Betingelser, den er undergiven. De besjælede Organismer lide under Hæmmelser, Trang og Tvang, de selvbevidste Subjectiviteter opfatte den tvingende Nødvendighed som Skjæbne. Saa hedder det, at Skjæbnens Magt gjør Menneskets Frihed til

Intet. Hvori bestaaer da Menneskets Frihed? Vi svare: I selvbevidst, betinget Selvvirken. Hvor vidt den selvbestemte Virken naaer, og hvor meget den udretter, afhænger af indre og ydre Betingelser, men den tilintetgjøres kun, naar Selvbesindelsen ophører, og Bevidsthedens Lys slukkes. Selvbevidstheden kan hæve sin bestemmende Villen frem for sig og ved en egen Art Abstraction befrie den fra enhver Tvang; det seer da ud, som stod den frie Villie selvstændig overfor den skjæbnesvangre Nødvendighed, maalte den med Øinene og udfordrede den til Tvekamp. Om Villien i udvortes Handling seirer eller taber, er ikke det Afgjørende; det Afgjørende er, at der villes. Det er ikke dette eller hiint Endelige, der vælges eller villes, men Villien vælger sig selv, vælger ubetinget at ville. Fra denne Abstractionens Høide have Forsvarere af det ubetingede Frihedsprincip kategorisk erklæret, at den fornuftige selvlovgivende Villie er istand til at fjerne alle Indblandinger af sandselige Tilskyndelser og gaae imod Drift og Tilbøielighed som det Skib, der har sin egen Drivkraft, kan gaae imod Vind og Strøm. Erfaringen viser dog, at det ikke lader sig gjøre. Og hvorfor ikke? Fordi den rene Selvbestemmen kun er et abstract Udtryk for imaginær Frihed. End ikke i Selvopløftelsens Øieblikke har den sig villende Villie været uafhængig af Indtryk fra Andet. En Stemning, en Følelse, et Tankens Maal, et Phantasiens Ideal har været medvirkende. Undersøge vi et saadant Ideal lidt nærmere, ville vi opdage mangfoldige Paavirkninger, Mindelser, Oplevelser, Exempler, der i al Skjulthed staae bag ved, saa at Villien aldrig er fri for Motiver. Men Motiverne skyldes jo Indtryk fra Andet, Hensyn til Andet; naar Opmærksomheden fæster sig paa disse Indtryk og de derved bestemte Hensyn, bliver Villien concret, synker ned i Betingelsernes Kreds og føler Motivernes Vægt.

Det almene og dog concrete Motiv bliver nu Selvopholdelsen, som igjen kan være deels af lavere, deels af høiere Art. Individualitetens Krav skulle fyldestgjøres; Fyldestgjørelsen er betinget af en Tingenes Orden, hvori Nødvendigheden hersker; der behøves da ikke stor analytisk Kunst for at opdage, hvor

stramt Betingelsernes Kjæder snoe sig om Individets Villen. Tilstanden i Yderverdenen, Omgivelsens Temperatur og Safterne i Blodet forene sig med Nervesystemets physiologisk-psychologiske Dispositioner og gjøre Villien til et organisk Produkt af reale Motiver. Seet fra dette Synspunkt gaaer Friheden under i Nødvendigheden. Uden at opvarte med de forslidte Theorier: Indifferentisme, Determinisme, Prædeterminisme og deres forskjellige Afskygninger, ansee vi det for tilstrækkeligt at pege paa Problemet selv: Problemet ligger i Vexelbestemmelsen af Motiv og Villie. Ingen Villie uden Motiv; det stærkeste Motiv vil altid beherske Villien: heri ligger Nødvendighedsmomentet. Men Forholdet imellem stærkere og svagere Motiver kan ikke afveies mechanisk; der er i Villiens subjective Energie et Idealitetens Overskud, som er incommensurabelt med det i Motivet Objective. Det er i høieste Instans Villien selv, der maa afgjøre, hvilket af de stærke Motiver der skal blive det stærkeste: Villien bevæges kun, idet den lader sig bevæge; heri viser sig det ufortabelige Frihedsmoment. Frihedsfunctionerne have den umiskjendelige Lighed med de organiske, at de ere Dobbeltfunctioner, Functioner af Objectivitetens reale Grunde og af Villiens, d. e. af Selvbestemmelsens subjective Energie.

Frihedslivet i Individerne bliver at betragte fra to Hovedsider, for saa vidt det deelviis yttrer sig i enkelte Optrin og Handlinger, og for saa vidt det lægger sig for Dagen i en herskende Stræben mod et bestemt Endemaal. Fra begge Sider peger Frihedsprincipet hen imod en Begrundelse, der ligger udenfor Videnskabens Grændse. Den objective Nødvendighed, der udtaler sig i Tingenes Sammenhæng, afgiver et fast og sikkert Grundlag for videnskabelige Undersøgelser: Grundene ere overbevisende, og Beviserne tvingende. Men Selvbestemmelsens subjective Energie unddrager sig i den Grad Videnskabens Control, at her bestandig maa appelleres til Individernes indre Erfaring; men den indre Erfaring er forskjellig hos de forskjellige Individer. Grundene ere ikke tvingende, men overtalende; thi Frihedsgrunde maae tilegnes med Frihed. Hvad nytter det

at tale til Mennesker, som have deres Liv i lutter endelige Interesser, om en Frihed, der forpligter til Selvfornægtelse og Opoffrelse af det Timelige, for at vinde det Evige. De ville ikke forstaae det. Kunne de end ikke paavise Modsigelser i Begrebsudviklingen, saa vil den ideale Frihedsbegeistring dog i deres Øine tage sig ud som en Abstractionens Flugt fra Virkeligheden, en utopisk Higen mod et Oversandseligt, en Overdrivelse, et Sværmeri. De kunne ikke forstaae det; thi Frihedsgrunde ere ethisk-subjective, og ethisk-subjective Grunde finde kun Indgang hos Subjectiviteter, som ere forsøgte i ethisk Selvanstrængelse og ville øve sig i Frihedens Skole. Frihedsprincipet er ikke et theoretisk, men et praktisk Princip, et Troesprincip; derved bliver det ikke blot ueensartet med Nødvendigheden, men, som vi i det Følgende skulle see, ueensartet med Videnskaben.

Videnskabelige Undersøgelser af Troens Væsen føre saa dybt ind i Subjectivitetens Mysterier, at de ueensartede Principers Problem i sidste Instans forvandler sig til et afgjørende Grændseproblem, Problemet om Religion og Videnskab, Tro og Viden.

Det er i denne Henseende mærkeligt at see, hvorledes Comte, Positivismens Grundlægger, efter at have begyndt med en Kjendsgjerningernes Objectivitet, der udelukker det Subjective, ender med at kalde Følelsen og Subjectiviteten til Hjælp og i Religionens og Sædelighedens Navn at klage over Aandens moderne Oprør imod Hjertet *(l'insurrection moderne de l'esprit contre le cœur)*. Hans lærde og klart tænkende Discipel, Littré, har, rigtignok ikke uden et vist Veemod, der gjør hans Hengivenhed for Mesteren Ære, paaviist denne beklagelige Inconseqvens [1]). Følelsen, siger Comte, bør altid herske over Intelligensen; altsaa, indvender Littré, ligesom i Middelalderen Philosophien var Theologiens Slavinde, saaledes skulde Aanden nu være Hjertets Slave. Heri er noget Tvetydigt. Dersom Comte med sit Udtryk ikke vil sige Andet end at Aanden, Intelligensen i Eenhed med Følelsen, skal virke for det Gode og Gavnlige, da er der Ingen, som

---

[1]) *Auguste Comte et la philosophie positive.* Paris 1877. S. 539 flgd.

heri vil modsige ham; men vil han dermed mene, at hele Styrelsen skal udgaae fra Hjertet, saa forblinder han Hjertet og giver Moralen til Priis for alskens Udskeielser. Mener han, at Intelligensen ikke bør arbeide for sig selv eller eftertragte den rene Sandhed og den abstracte Theorie, saa lemlæster han Humaniteten og berøver den sit mægtigste Redskab til Forædling og Fremgang i Fuldkommenhed. Det var ikke Hjertet, men Troen, den blinde Tro paa Aabenbaringens Autoritet, der holdt Aanden i middelalderlig Underkuelse. Skulde Aandens Reisning mod denne Underkuelse være fordærvelig for de menneskelige Sjæle, saa maatte Middelalderen jo, historisk seet, have flere Dyder og færre Lyder end den nyere Tid; men Historien viser, at det Omvendte netop er Tilfældet. Comte sætter den videnskabelig begrundede Tro *(la foi démontrée)* mod den aabenbarede Tro *(la foi révélée)* og fordrer saa, at Intelligensen skal underkaste sig Religionen; men hvad vil det sige Andet end at Aanden skal underkaste sig sit eget Værk, Tanken sine egne Beviser [1]).

At Frihedsprincipet ikke kan finde Anerkjendelse i Positivismen er en Selvfølge. Ved at antage Kjendsgjerningen for noget i sig selv Objectivt og holde sig til Realiteter uden Realbegreber har den positivistiske Philosophie fra Begyndelsen af udelukket ethvert Forsøg paa en dybere gaaende Erkjendelse af Frihedens subjective Væsen. Den eneste videnskabelige Vei fra det Objective til det Subjective, fra Nødvendigheden til Friheden, gaaer igjennem Realbegreberne. Tingene bestemmes

[1]) *Anfr. Skr. IIIme partie. Chapitre IV. Examen de l'opinion que l'esprit doit être subordonné au cœur. S. 545. En prétendant unir les principes du régime positif avec les conséquences du régime théologique, on tombe dans des contradictions implicites. Subordonner l'esprit á la foi révélée est une notion parfaitement claire; car la révélation émane de la divinité, et, quelque inconcevables que soient les mystères qu'elle ordonne de croire, il n'importe, une autorité devant laquelle l'homme n'est rien a parlé, et il doit se soumettre. Mais, dans le régime positif, que peut signifier la subordination de l'esprit à la foi démontrée, puisque cette foi démontrée n'est pas autre qu'une œuvre de l'esprit lui-même et le résultat d'une longue enquête qui a mis en lumière les lois immanentes du monde? C'est dire le même par le même que de dire que l'esprit se subordonne à une foi qu'il a faite, et énoncer une impossibilité que d'énoncer qu'il s'insurge contre cette foi?*

af deres Begreber, Begreberne bestemmes, idet de begribes, og de begribes oprindelig af den Alt begribende Selveenhed, den ontologiske Subjectivitet. Dersom denne Antagelse kan rokkes, dersom det virkelig lader sig godtgjøre, at der kan være Ting uden Begreber, Kjendsgjerninger uden Love, Objecter uden objectiverende Selvhed, ja saa kan der være Tale om at holde det Nødvendige fast uden Frihed og udfinde det virkelig Sande, det i sig selvstændige Objective ved at eliminere det Subjective. Men dersom ethvert Forsøg i denne Retning, efter hvad der om Erkjendelses- og Realitetsproblemet er oplyst, befindes at være urimeligt og meningsløst, saa staaer det urokkelig fast, at hele den objective Tilværelse bæres af objectiverende Subjectivitet, at den nødvendige Tingenes Orden har sin Grund i selvbestemmende Frihed. Tingene, Kjendsgjerningerne, som for vore empiriske Undersøgelser ere det første Bestemmende, ere da ikke i sig selv det Første; de ere et Afledet, de ere kun til som Udslag af Magt. Realbegreberne, som for vore rationelle Analyser ere logisk bestemmende, ere ikke det første Logiske: Begrebernes System viser hen til en evig Logik i en evig selvtænkende Eenhed. Fra alle Sider gjennem alle Bestemmelser, de være reelle eller ideelle, logiske eller antilogiske, pege Undersøgelserne som i convergerende Linier mod det Alt forenende Midtpunkt, det bestemmende Udgangspunkt, den indre ideelle Causalitet for reale Aarsager og Aarsagsrækker i udvortes Uendelighed, d. e. mod den oprindelige Frihed.

Men hvad og hvormeget den guddommelige Frihed formaaer, kan intet Menneske vide[1]). Videnskaben har hvad Indholdet

---

[1]) Vil Nogen indvende, at det Samme gjælder om en alt begribende Selvmagt, maae vi gjøre opmærksom paa Følgende. At trænge ind i den evige Selvbegribens indre Bevægelser er os ganske vist lige saa umuligt, som at udgrunde Frihedens Hemmeligheder. Man kunde for den Sags Skyld lige saa gjerne slaae sig til Ro ved det Hegelske: Begrebet begriber sig selv, som beraabe sig paa en ontologisk Subjectivitet, thi begge Dele ere os i Virkeligheden lige ufattelige. Men netop ved Bestemmelsen af det Ufattelige gjælder det om at være nøieregnende med Hensyn til Mulighed og Nødvendighed. Høist træffende bemærker F. A. Lange, angaaende

angaaer, at holde sig til, hvad der virkelig foreligger, hvad der er frembragt og i Lovenes Medfør vitterlig frembringes; vi maae,

„einen nicht stichhaltigen Versuch in Ueberweg's Logik (§§ 38—44)“: „Ueberweg bestreitet mit Recht die Art, in welcher Kant Raum und Zeit „als Form der Wahrnehmung von dem Stoff derselben unterschied. Er „geht sodann von dem Satze aus, dass die innere Wahrnehmung ihre „Objekte so, wie sie an sich sind, mit materieller Wahrheit aufzufassen „vermöge. Mit musterhafter Klarheit unterscheidet er das Wesen der „Empfindung von dem Wesen der Dinge, durch welche dieselbe veranlasst „wird. Nur das Wesen der psychischen Gebilde in unserm eignen Be- „wusstsein, glaubt Ueberweg, vermöchten wir genau so zu erkennen, wie „es ist. Da nun unsre innere Erfahrung zeitlich verläuft, so hält er die „Wirklichkeit der Zeit für erwiesen. Die Zeitordnung setzt aber die Ge- „setze der Mathematik voraus und diese setzen den Raum von den drei „Dimensionen voraus, womit der Gang des Beweises abschliesst. — Ab- „gesehen davon, dass der Fundamentalsatz wenigstens hinsichtlich der „Reproduction gerechten Bedenken unterliegt, scheint mir ein ganz be- „stimmter Fehler darin zu liegen, dass die Realität der Zeit in uns auf „die Realität der Zeit ausser uns übertragen wird. In uns hat nicht nur „die Zeit Realität, sondern auch der Raum, ohne dass dazu eine Ver- „mittelung durch den Zusammenhang der mathematischen Gesetze nöthig „wäre. Nun müssen wir allerdings aus dem Zusammenhang der Dinge in „uns mit Nothwendigkeit auf einen correspondirenden Zusammenhang „der Dinge ausser uns schliessen; allein dieser Zusammenhang braucht „eben keineswegs Uebereinstimmung zu sein. Wie sich die Vibrationen „der berechneten Erscheinungswelt zu den Farben der unmittelbar ge- „sehenen verhalten, so könnte sich auch eine für uns ganz unfassbare Ordnung „der Dinge zu der räumlich-zeitlichen Ordnung verhalten, die in unsern „Wahrnehmungen herrscht.“ Geschicht. d. Materalsm. S. 497—98. — Dette kan altsammen indrømmes; men fra det Ufattelige er der et stort Spring til det Umulige, og først, naar det Umulige er naaet, standser Tvivlen. Det er maaskee muligt, at et Væsen kan være saaledes organiseret, at det kun er i Stand til at forestille sig Rummet i to Dimensioner, og at vor Erfaringsverden som Følge heraf maa forekomme det at være som en „Ding an sich“ (anfr. Skr. S. 499); men for ikke at gjøre os skyldige i en μετάβασις εἰς ἄλλο γένος, maae vi vogte os for distraherende Sidebetragtninger. Her spørges ikke om, hvor mange Dimensioner Rummet muligviis kan have, eller, hvilke Indtryk forskjellige Svingningstider kunne foraarsage; men Spørgsmaalet er: Kan der gives Former af Rum og Tid saa væsenlig forskjellige fra vore, at de af den Grund ere os ufattelige? Antages dette, saa maa den ubekjendte Rumsform ikke blot i det Hele, men ogsaa i enhver af sine Dimensioner være qvalitativt forskjellig fra vor. Der maa da gives Dimensioner, som ikke ere Dimensioner, d. v. s. Dimensioner, som, endskjøndt de ere os aldeles ufattelige, dog maae opfattes som analoge med det, vi kalde Dimensioner. Ligeledes, hvad Tiden angaaer, maa der gives Successioner saa ufattelige,

med andre, Ord kjende Friheden paa Nødvendigheden. Der kan da i Frihedens Dybde ligge Muligheder, hvorom Videnskaben ingen Anelse har eller kan have. Det selvbevidste Liv er i høieste Forstand interesseret i Alt, hvad der vedrører Friheden; da det nu er den menneskelige Viden umuligt at udmaale Frihedens Dybder, maa der paa Grund heraf være Livsspørgsmaal, afgjørende Frihedsspørgsmaal, som Videnskaben ikke kan besvare. Hvad vil den evige Aand med denne Natur, hvad er

---

at de kun kunne opfattes som analoge med det, vi kalde Succession; altsaa: ufattelige og dog ikke ufattelige. Finder Nogen dette antageligt da maa der i hans Bevidsthed være et Rum for det Ufattelige, der er skadeligere end det, man kalder det skadelige Rum i Luftpompen. Et Rum, som ikke er Rum, en Tid, som ikke er Tid, er ikke blot noget for os Ufatteligt; det er noget i sig Umuligt. Det, hvis Modsatte er umuligt, er nødvendigt; det bliver for Kritikens Skyld nødvendigt at opgive det ufrugtbare skeptiske Spil med ufattelige Analogier, nødvendigt at erkjende de aprioiisk subjective Former for objectivt almeengyldige.

Paa selvsamme Maade forholder det sig med Realitet, Begreb og begribende Selvvæsen. Vi antage ikke, at enhver Realitet nødvendig maa have sit Begreb, og at dette Begreb maa ligge skjult i andre Realiteter, fordi det i Kjendsgjerning er os mindre ufatteligt, hvorledes et Realbegreb ved Udslag af Magt kan blive til Realitet end, hvorledes Ætherbølger kunne omdannes til Lys og Farver; men vi antage det, fordi vi indsee, at det Modsatte er umuligt. Vi forudsætte en Alt begribende Selveenhed, ikke fordi vi fatte, hvorledes en uendelig, simultan Begriben af alle Begreber kan foregaae, men fordi vi indsee, at Begreber umulig kunne tænkes uden Begriben, og at Begriben er umulig uden begribende Subjectivitet. Anderledes med de særlige Begreber og deres indbyrdes Forhold; her er utallige Muligheder, logiske Conseqvenser, skjulte Overgange, som vi ikke fatte. Det er i Videnskabens Navn lige saa ufornuftigt at bryde af ved et tilsyneladende Uforstaaeligt og erklære det os Ufattelige for det i sig Umulige, som det er et Tegn paa phantastisk Overgreb at operere med indbildte Muligheder og lade, som om man fattede, hvad der dog er og bliver os ufatteligt. Den strenge Videnskab tør ingenlunde benægte, at den guddommelige Frihed har uransagelige Muligheder; men den er beføiet til at gjøre Indsigelser, naar et Noget, der kalder sig Videnskab, vil have de uransagelige Muligheder videnskabelig ransagede, naar der i pseudovidenskabelig Form serveres med Kategorier, som: Guds Naade, Guds Unaade, Vrede, Forbarmelse, Tilgivelse, Eftergivelse o. s. v. Det er jo Muligheder, som kun de kunne kjende, der ifølge deres Kald og Værdighed have fri Adgang til det Allerhelligste; lad dem da meddele os Guddommens hemmelige Raad og Beslutninger, dog vel at mærke saaledes, at Meddelelsen skeer, ikke i Videnskaben, men — udenfor Videnskaben.

dens egenlige Mening med den endeløse Vrimmel af besjælede Organismer, der, som det synes, kun fødes, for at lide, og leve, for at døe? Fremfor Alt, hvad er dens Hensigt med Mennesket? Ere de menneskelige Sjæle bestemte til at forsvinde med de nærværende Organers Opløsning, eller bære de i sig et Anlæg til en paa andre Betingelser uendelig fortsat Udvikling? Paa en Besvarelse af slige Spørgsmaal kan Videnskaben ikke indlade sig, thi Mulighed staaer imod Mulighed.

Allerede den psychologiske Vexelbestemmelse af Realgrunde, Motiver, og Villie minder os om, hvor uigjennemsigtigt det actuelle Grundforhold mellem Frihed og Nødvendighed maa være for endelige Bevidstheder. Lægger man Eftertrykket paa Motivernes reale Grunde, saa træder Nødvendigheden frem i Frihedens Lys, og hvad vil saa Aanden? En Udvikling af de Muligheder, der indeholdes i dens egen uudtømmelige Naturgrund! Den synlige Verdens Anlæg og dette Anlægs lovbestemte Virkeliggjørelse er Objectiveringens Udtryk for den uendelige Tilfredsstillelse, hvormed den Alt frembringende Frihed nyder sine egne begrundede Frembringelser. Naturnødvendigheden, som, objectivt seet, er blind og betinget, er i det frie Selv gjennemskuet og villet; langt fra at være noget for Selvbestemmelsen Fremmed og Tvingende, er den tvertimod det System af reale Grunde, der gjør Villien absolut ved at give Motiverne objectiv Gyldighed. Naar det da hedder, at Aanden med al foregiven Oekonomie og tilsyneladende Ødselhed ikke kan Andet end frembringe denne virkelige Natur, denne objective Verden med dens Phænomener og Love, da vil dette kun sige, at den absolute Frihed ved at bestemme Alt efter sin egen Natur absolut maa tilfredsstille sig selv. Dette er, saa at sige, Frihedsprincipets Realisme.

Men Frihedsprincipet er i Grunden et idealistisk Princip. Frihedsidealismen ligger i Selvbestemmelsens subjective Inderlighed: Ideer, Idealer og ideale Begreber høre ogsaa med til Villiens Motiver. Det er da muligt, at Villien uden at unddrage sig Realgrundene og blive vilkaarlig, kan i Kraft af ideale Motiver bestemme og articulere Mulighederne saaledes, at

Realsystemer af lavere Orden sættes som Betingelser og Midler for Systemer af høiere Orden. Det er da muligt, at denne Natur, det Universum, hvori vi leve, kun er en storartet Indledning, et Trin paa den uendelige Skala, ad hvilken den evige Viisdom fører sit Værk, sine Villiesfrembringelser op mod Fuldkommenhedens Maal; men det Modsatte er jo ogsaa muligt. Hvor ere vi nu? Er det nu saaledes, at hele Udviklingen foregaaer indenfor dette synlige Universum, eller er der Realsystemer af høiere Orden, i hvilke Fuldendelsen naaes? Vi vide det ikke; Mulighed staaer imod Mulighed.

I samme Uvished hildes vi, naar Spørgsmaalet om det Alt bestemmende Selvvæsens Omhu for de besjælede Organismer, særlig for de selvbevidste Sjæle, skal besvares. Det er jo muligt, at den evige Aand er uendelig ligegyldig mod de besjælede Individers Vee og Vel; det er jo muligt, at den uforanderlige Naturlov, der sætter Maal for Nydelsen og Grændser for Lidelsen, maa være de Levendes eneste Trøst, at den Idealitet, der kan destilleres af selvbevidste Væseners Kval og Smerte, ikke kommer Individerne selv til Gode, men er et Sublimat af de Afmægtiges Resignation, en Offerduft, som den almægtige Frihed nyder for sig selv alene. Men det er jo ogsaa muligt, at Aandens Væsen er Kjærlighed, at den tilsyneladende Ligegyldighed hører med i den Viisdom, som løser alle Gaader, og engang i høiere Regioner vil forklare sig til et talende Vidnesbyrd om den faderlige Omsorg, hvormed det absolute Selvvæsen fra Evighed af har villet sikkre de relative Selvvæsener en grundig, gradviis og derfor smerterig Opnaaelse af den Frihed, hvortil de ere bestemte. Paa hvilken Side staaer nu den virkelige Sandhed? Vi vide det ikke: Mulighed staaer imod Mulighed.

Ere vi hermed færdige? Ingenlunde. Paa modsatte Muligheders neutraliserende Ligevægt er det umuligt at leve. Intet frit fornuftigt Menneske kan føre sit Liv uden en fornuftig bestemt Livsanskuelse; men en bestemt Livsanskuelse er kun mulig i Kraft af et afgjørende Valg mellem modsatte Muligheder: her er Grændseskjellet mellem Religion og Videnskab, Tro og

Viden. Det Høieste, hvortil videnskabelig Indsigt kan naae, er at klare Mulighederne og vise os Valgets Nødvendighed; men for Valget selv kan Videnskaben ikke være ansvarlig: Ansvaret hviler paa den vælgende Subjectivitet. Den, der vælger at leve paa en Anskuelse, som opoffrer det Individuelle for det Almene, bøier Friheden ned under Nødvendigheden og lader Selvet udaande i uendelig Resignation, kan lige saa lidt beraabe sig paa videnskabelige Grunde, som den, der vælger at stride for Frihedens personlige Idealer og stole paa Kjærlighedens Almagt. Begge vælge i Tro, og Troens Valg tør lige saa lidt udslette den videnskabelige Bevidsthed hos den Sidste som hos den Første. Maae vi nu indrømme, at kun de Principer, hvis Fordringer retfærdiggjøres ved videnskabelige Grunde, ere videnskabelige, følger saa ikke med uimodsigelig Conseqvens heraf, at Troesprincipet ikke kan være et videnskabeligt Princip?

Det er ikke nok at fremstille Troesprincipet og Vidensprincipet som ueensartede; thi selv naar vi holde os til Newtons Regel: *principia præter necessitatem non esse multiplicanda,* kan det ikke nægtes, at der inden for Videnskabens Enemærker gives ueensartede Principer. Nogle af disse, som Materialismens, Spiritualismens, Positivismens, Idealismens, bekæmpe hverandre indbyrdes, blotte ved gjensidig Kritik hverandres Eensidighed og forberede paa denne Maade deres egen Opløsning; men der er andre, som ikke saaledes lade sig neutralisere. De ueensartede Fagvidenskaber have ikke blot hver sit Materiale, sit Maal og sin Methode, men ogsaa i Medfør af Undersøgelsernes Gang, hver sit særegne Princip: ingen Encyclopædist har endnu formaaet at udlede samtlige Videnskaber af eet eneste Princip; men da Videnskaberne desuagtet, for saa vidt de ere Videnskaber, ere homogene, saa kan Principernes Ueensartethed kun være relativ. Indskrænke vi os nu til at kalde Troesprincipet og Vidensprincipet ueensartede Principer, saa gjøre vi os skyldige i en Tvetydighed. Der maa dog være en qvalitativt afgjørende Forskjel mellem Principer, som med al deres Ueensartethed falde indenfor Videnskaben, og et Princip, som paa Grund af sin ubetinget subjective, personlige Eiendommelighed falder udenfor

al Videnskab; for altsaa at hæve Tvetydigheden maae vi udtrykkelig indskærpe, at Principerne for Tro og Viden ere absolut ueensartede.

Vel kunde det synes, som om den dualistiske Adskillelse af Tro og Viden kun havde Betydning for dem, der vælge at troe paa en positiv Religions overnaturlige Kjendsgjerninger, men ikke for dem, der holde sig til Fornuften og bygge deres religiøse Overbeviisning paa et objectivt, videnskabeligt Grundlag. Det er en stor Vildfarelse; Comte's Yttring om „Aandens moderne Oprør imod Hjertet" er fra Videnskabens Standpunkt en kraftig Udtalelse af Subjectivitetens uafviselige Krav paa Forrang i det Religiøse. Lad En sige: „Jeg kan ikke troe paa en almægtig, fri og faderlig Gud, thi Videnskaben har overbeviist mig om, at et saadant Væsen umulig kan existere;" en Anden: „Jeg maa nødvendig troe paa en personlig Gud, thi Videnskaben har i den speculative Dogmatik uimodsigelig beviist, at Gud er personlig:" da gjøre begge sig skyldige i een og samme Miskjendelse af Subjectivitetens Andeel i Beviisførelsen.

Ingen personlig sammenhængende Livsanskuelse er mulig uden Tro, ingen væsenlig Tro er mulig uden afgjørende Selvbestemmelse, ingen afgjørende Selvbestemmelse er mulig uden et Valg, intet Valg er muligt uden en selvbevidst vælgende, for sit Valg ansvarlig Subjectivitet. Mon en saadan Subjectivitetens Overvægt i det Religiøse skulde staae i Strid med Videnskab og sund Fornuft?

Videnskaben kan ikke gjøre Mere end forelægge Bevidstheden de Muligheder, mellem hvilke der maa vælges, og belyse de reale Grunde; men forvandle Grundene til Motiver, bestemme Motivernes Vægtfylde og fritage Subjectiviteten fra Valgets Ansvar formaaer den ikke. Vel kunde det synes, som blev den ansvarlige Subjectivitet nu med Eet saa selvstændig og selvraadig, at den kunde foretrække en Livsanskuelse saa mythisk eventyrlig, den vilde, uden at skylde enten Videnskaben eller Fornuften noget Regnskab derfor. Dette er vel ogsaa Tilfældet

med saadanne Individualiteter, som ikke indsee, hvad Videnskab egenlig er, og hos hvilke Fornuften endnu er et umyndigt Barn; men det gjælder ingenlunde om dem, der have gjort et dybere Indblik i Videnskabens Væsen. Selv naar de af indre personlig Trang vælge at troe paa den aabenbarede Religion og bevare den nedarvede Ærefrygt for Kirken og dens Institutioner, maae de bestandig gjøre Videnskaben Regnskab, idet de gjøre sig selv Regnskab; i intet Tilfælde tør Mennesket vilkaarlig slukke Fornuftens Lys, men Fornuftens rene Lys brænder klarest i Videnskaben.

Det bliver da en Livsopgave at forene den religiøse Tro med den videnskabelige Bevidsthed. Hvorledes er dette muligt? Det positive Indhold, som tilegnes i Tro, kan ikke, hvad Littré antager, hentes fra Videnskaben; og dog maa den videnskabelige Bevidsthed, saa vidt den formaaer, være med til at underkaste dette Indhold en kritisk Prøvelse. Vi møde her paa Aandslivets høieste Trin igjen de dobbeltsidige Functioner. Den luttrende Kritik er paa een Gang en Troeskritik og en Videnskritik. Troeskritiken udskiller alt det, som ikke oprindelig vedkommer Troens Væsen; det hele Overleveringsapparat i udvortes historisk Form betragter den som en Indklædning, et Hylster, hvori det hellige Indhold er opbevaret. Den vil ingenlunde ringeagte Indklædningen eller sønderbryde Hylsteret; men den vil dog kun tilegne sig det, som den troende Subjectivitet af indre Erfaring behøver som uundværlig Betingelse for Udviklingen af sit Frihedsliv. Hvorledes Videnskritiken er med overalt, kan kjendes paa Opfattelsen og Vurderingen af det Overleverede. Vi kunne belyse Vexelvirkningen under Synspunktet af de to Kategorier: Mulighed og Sandsynlighed.

Det Usandsynlige maa troes, men det Umulige kan ikke troes, det er en Fundamentalsætning for al Aabenbaringstro. Aabenbaringstroen forudsætter Miraklets Mulighed, Videnskaben staaer fast paa Miraklets Usandsynlighed; men Tro og Viden enes om at skjelne mellem Mulighed og Virkelighed. Miraklets Mulighed viser hen til, hvad vi maae kalde

det perennerende Under, d. v. s. til den almindelige Forudsætning, at den evige Selvmagt vedblivende staaer i et Frihedsforhold, et actuelt Villiesforhold til den naturlige Tingenes Orden, hvori Alt foregaaer efter Love. At den fornuftige Viden ikke herimod kan reise nogen beføiet Indsigelse, er viist i det Foregaaende.

Betænkeligere vilde det see ud, hvis den troende Subjectivitet i begeistret Overilelse gav sig til at ræsonnere saaledes: „Er Aanden almægtig og fri, saa maa den absolut frie Selvmagt jo kunne forandre Naturens Gang efter Behag; de virkelige Mirakler staae da som Vidnesbyrd om en uransagelig Almagtsvillie; man maa enten antage dem eller forkaste dem ubetinget; her kan ikke være Tale om Kritik, her gjælder kun Tro eller Vantro." Men det Ræsonnement, der saaledes tilintetgjør al Kritik, er selv ukritisk og falsk. I abstract udvortes, objectiv Forstand er det ganske sandt, at virkelige Mirakler unddrage sig al Kritik; men i en saadan udvortes, blind Facticitet have de virkelige Mirakler heller ingen Betydning, hverken for Tro eller Viden: de staae som phænomenale Monstrositeter, absolut ufattelige *τέρατα*. I det Øieblik, der tillægges dem en fattelig Mening, en religiøs Betydning, kommer det Subjective i Bevægelse, og det endelige Forhold mellem Subjectiviteten og den objective Virkelighed berettiger os til en historisk Brug af Sandsynlighedens Maalestok.

Intet virkeligt Mirakel er nogensinde blevet godtgjort ved tvingende historiske Vidnesbyrd. Miraklet er et udvortes Tegn paa et væsenligt Indvortes, paa Frihedens Magt over Nødvendigheden, paa Livets Seier over Døden; Miraklet er Tegn og Symbol, og bliver ikke til Mere, om end dets Virkelighed var bekræftet af ti Tusinde edfæstede Øienvidner. Det givne Tegn er paa een Gang en indre og en ydre Kjendsgjerning; det Indre er det i Virkeligheden Ideale, det væsenlige Troesindhold, det Ydre er det vidunderlige Phænomen, der anskueliggjør det Indres Nærværelse. Det Indre, det Væsenlige, er Frihedens og Kjærlighedens Overordenlige, det for den endelige Forstand Usandsynlige, der kan tilegnes subjectivt, prøves subjectivt og

være nærværende for Bevidstheden til alle Tider; det Udvortes, det Phænomenale, er det Forbigangne, det tilhører en bestemt Tid, og Tidsalderens mere eller mindre adæqvate Opfattelse deraf bliver at bestemme ved Tilnærmelse efter Sandsynlighed. Troeskritiken kan altsaa tilegne sig det Usandsynlige, men dog Mulige, og Videnskritiken, hvad dette Muliges ydre Fremtræden angaaer, holde sig til det Sandsynlige, og begge være enige om, at det i Tegnet Mirakuløse er Aandsvirkelighed, Virkelighed for Aanden. Aandsvirkelighed betyder, at her virkelig er et Troesindhold, en utvetydig Aabenbarelse af den guddommelige Villie; Virkelighed for Aanden betyder, at det Ydre ikke tør fsstholdes i saa sandselig umiddelbar Udvorteshed, at her kan være Tale om Brud paa Naturens Love.

At man fra et udelukkende objectivt, videnskabeligt Standpunkt maa betragte en saadan Tydning af Aabenbaringsphænomenerne, ja af Aabenbaringens Væsen, som forblommet og tvetydig, er ganske i sin Orden[1]). Da her er Tale om Videns-

[1]) Videns Grundsætning er, at Intet tør antages for virkeligt, som vitterlig strider imod Virkelighedens Lov. Troens Grundsætning er, at et virkeligt Tegn paa den frelsende Almagt ikke tør erklæres for umuligt, fordi det gjør Undtagelse fra de os bekjendte Love. Christi Opstandelse er et talende Exempel. Uden Videnskritik vil den Troende i al Troskyldighed tage det Udvortes i Begivenheden for noget saa Virkeligt, at Lovens Continuitet bliver brudt, og det saa iøinefaldende, at det ene Mirakel kommer til at indeholde i det Mindste sex Mirakler. Uden Troeskritik vil den Vidende ubetinget forkaste en Virkelighed, der sex Gange modsiger sig selv, og anvise den Plads i Indbildningernes Verden. Skal et ærligt Forlig mellem Tro og Viden være muligt, da maa det indsees, at her er Ret og Uret paa begge Sider. Den Troende har Ret, for saa vidt han fastholder Kjendsgjerningen som et virkeligt Almagtens Tegn; men naar han saa, støttende sig til indbyrdes uovereensstemmende Beretninger, opfatter det Virkelige saaledes, at det bliver et Tegn paa den ubegrændsede Vilkaarlighed, hvormed den almægtige Frihed kan vende op og ned paa alle Naturens og Aandens Love, og gjør et saadant Vilkaarlighedens Tegn til et Frelsens Tegn, da har han høiligen Uret. Den Vidende har Ret, idet han for al Virkelighed spørger om Virkeligheds-love og værger sig imod at antage Noget, hvad det saa er, for virkelig Kjendsgjerning, naar Lovene modsige hverandre; men, naar han saa sværger til en Naturnødvendighed, hvis Betingelser Erfaringen kun har sikkret ham ved empirisk Induction, i den Grad, at han *a priori* fornægter Frihedens Muligheder, da faaer han Uret, endog i Videnskaben. Og hvad

kritik, glemmer man hvert Øieblik, hvor vi ere, og fordrer det Umulige, fordrer, at Kjendsgjerningen selv skal bevises videnskabeligt. Det er en Tankeløshed. Videnskritiken er jo, saa at sige, kun med i Skifteretten for at sikkre Opfattelsen mod berettiget Indsigelse, medens Troeskritiken hævder sit eget eiendommelige, med Videns Objectivitet absolut ueensartede Princip, og Troen tilegner sig Arven.

Den religiøse Tro er i sin første Umiddelbarhed en Tro paa noget Historisk, en Autoritetstro, der staaer fast paa en hellig, ufeilbar Overlevering; den naive Tro vil ikke høre Noget enten om Sandsynligt og Usandsynligt eller om Forskjellen mellem Ydre og Indre, den fordrer Vished, historisk Vished. Idet nu en eller anden udvortes Autoritet gaaer i Caution for den historiske Vished uden at indlade sig paa kritiske Undersøgelser, saa skeer det, at Troen fra Begyndelsen af faaer en Tilsætning af Overtro, en Tilsætning, der er yderst vanskelig at udskille, naar Troessandheden selv skal bevares. Skal en udvortes Autoritet indestaae for Sandheden, saa er Sandhedskriteriet tabt; thi Autoriteten virker ikke overbevisende, men imponerende. Hvert Troessamfund vil da møde frem med sine Myther og sine Mirakler og lægge an paa at imponere den ubefæstede Sjæl; her er da ikke Spørgsmaal om, hvilken af de

---

bliver saa Resultatet? At der kan gives Kjendsgjerninger af saa eiendommelig Natur, at Kjærnen, det væsenlige Indhold, ikke tør benægtes, og derhos af en saa overordenlig Fremtræden, at Virkelighedens ydre Form umulig kan bestemmes definitivt. Staaer nu en saadan Kjendsgjerning i et tilfældigt Forhold til den religiøse Tro, saa kan den faae sin Plads blandt Myther og Sagn; indeholder den derimod en for Troeslivet afgjørende Sandhed, da maa det sandselige Ydre opfattes som anskueliggjørende Phænomen, Tegn og Symbol paa det virkelige Indre; med andre Ord: Kjendsgjerningen maa bestemmes som Aandsvirkelighed, Virkelighed for Aanden.

Spørgsmaalet om Aandsvirkelighed er, som man heraf vil see, ikke et personligt Troesspørgsmaal, men et objectivt Videnssporgsmaal. Hvorledes den Troende kommer til Rette med sig selv om Kjendsgjerningens ydre historiske Virkelighed, maa blive hans egen Sag; kun dette staaer fast: han kan umulig have Videnskritiken med, uden at anerkjende lovbestemte Grændser, Grændser, som ikke kunne overskrides, uden at Selvmodsigelsen indtræder.

mange Religioner, der har det dybeste Sandhedsindhold, men hvilken af dem der ved sine Tegn og Symboler har det bedste Greb paa at imponere. Det er et Særkjende for den aabenbarede d. e. den subjectivt aandsklare Religion, at den igjennem den udvortes Autoritet overalt i Sandhedens Navn viser hen til den indvortes, til Aandens Autoritet, Aandens Vidnesbyrd.

Saa er da Læren om to absolut ueensartede Principer ingenlunde nogen Anviisning til at løsrive Religionen fra Videnskaben, eller Troen fra Fornuften; den dualistiske Adskillelse er netop Betingelsen for at naae en forsonende Eenhed: ogsaa om Tro og Viden gjælder det, at modsatte Poler tiltrække hinanden.

HOLBERGS

STATSRETLIGE OG POLITISKE SYNSMAADE.

AF

EDVARD HOLM.

Det er tilstrækkelig bekjendt, at Holberg i religiøs Henseende indtager en Mellemstilling imellem det syttende Aarhundredes Orthodoxi og det attende Aarhundredes Rationalisme. Idet to forskjellige Tidsaldere ligesom have kæmpet om Magten over ham, har den Forkjærlighed for Maadehold og for at følge Middelvejen, som er et saa fremtrædende Træk i hans Personlighed, havt den afgjørende Indflydelse paa ham. Hertil danner hans politiske Synsmaade et ret interessant Sidestykke, og den fortjener en særlig Undersøgelse.[1])

Holbergs politiske Udvikling faldt i en Tid, der vistnok i det Hele taget ikke frembyder Synet af store Omvæltninger i Staternes Indre, men dog har set meget forskjellige politiske Theorier blive drøftede med Alvor. Paa den ene Side stod Læren om Kongedømmet af Guds Naade, saaledes som den i Frankrig var bleven udviklet med stor Konsekvens af Bossuet, og som den paa protestantisk Grund ligesaa skarpt blev fremstillet af Filmer i England og af forskjellige lutherske Theologer og Statsretslærere. Bossuets Hovedsætning var, at „den kongelige Myndighed er hellig og en Afglans af den guddommelige Majestæt. Kongerne ere satte af Gud som hans

---

[1]) De forskjellige dygtige Forfattere, der have skrevet om Holberg, ere naturlig ogsaa lejlighedsvis komne til at berøre hans politiske Meninger, og især findes adskillige gode Iagttagelser over dette Æmne i Dr. Paludans lærde Skiift: „Om Holbergs Niels Klim“ (Kjøbenhavn 1878); men de gjøre dog næppe en monografisk Behandling af Sagen overflødig. Nødvendigheden af at fuldende denne Afhandling inden en bestemt Tid har destoværre forhindret mig fra at drage saamange af Holbergs Samtidige med ind under Undersøgelsen, som jeg ellers kunde have ønsket.

1*

Statholdere paa Jorden, de ere ligesom Guder og have paa en Maade Del i den guddommelige Uafhængighed". Hermed samstemmede, som snart skal paavises, Datidens lutherske Theologer fuldstændig. Men i udpræget Modsætning hertil havde der især i England under Indflydelse af de heftige politiske og religiøse Kampe, som det var Skueplads for i det syttende Aarhundrede, udviklet sig Læren om, at Kongedømmet skyldtes en Overdragelse af Folket. For her kun at nævne den af Holberg paa andre Omraader tidt omtalte Locke, saa gik han, for at forklare Staternes Oprindelse, tilbage til den ved Menneskets Skabelse af Gud givne Lighed og Frihed, thi det var paa en frivillig Sammenslutning af disse frie og lige Mennesker, at Staten og altsaa ogsaa Statsmagten var grundet. Han holdt den enevældige Fyrstemagt for ifølge sit Væsen at være uforenelig med det borgerlige Samfunds Krav; et Folk vilde kun kunne føle sig trygt og leve i et borgerligt Samfund, naar Lovgivningen var lagt i Hænderne paa en Forsamling af flere.

Midt imellem disse skarpt modsatte Synsmaader havde paa katholsk Grund Bossuets navnkundige Samtidige Fénelon givet en jævnere Opfattelse af Kongemagten ved det Ideal af en Forfatning, han i sin Télémaque havde fremstillet under Billedet af Tilstandene paa Kreta. Han lader her Lovene staa over Kongen, der vel har uindskrænket Magt til at gjøre det gode, men dog er saaledes bunden, at han ikke kan gjøre det slette. Guderne have kun gjort ham til Konge for Folkets Skyld dette skylder han al sin Tid og al sin Kraft. — I Overensstemmelse med denne sin Opfattelse blev Fénelon ogsaa Talsmand for en Gjenindførelse af Rigsstænderne i Frankrig.

Imidlertid havde der i de protestantiske Lande udviklet sig en til Læren om Naturretten støttet Opfattelse af Staternes Oprindelse og Statsmagtens Væsen, som ikke uvæsenlig fjærnede sig fra den luthersk-theologiske Opfattelse. Hugo Grotius, Pufendorf og Thomasius ere de bekjendte Navne, der repræsentere denne Synsmaade, som paa det retslige og politiske Omraade danner Sidestykket til den begyndende Rationalisme i religiøs Henseende.

Denne Retning er overveiende monarkisk i sin Opfattelse, og der er efter den ikke Tale om at forkaste Enevælden, saaledes som Locke gjorde. Selv Undersaatternes Ret til at gjøre Modstand imod Fyrstens vilkaarlige Tyranni afvises. Pufendorf[1]) indrømmer vistnok, at der kan være enkelte Tilfælde, i hvilke Fyrsten paa en saadan Maade bryder den Pagt, der ligger til Grund for Staten, at et Oprør kan blive tilladeligt; men han trækker Grænserne saa snævert som vel muligt og tilraader overfor Uretfærdigheder hellere at være taalmodig end at gjøre Modstand, og, naar det kommer vidt, da at udvandre. Thomasius forkaster Modstand under alle Omstændigheder.

Men disse Tænkere og deres Tilhængere erkjende tillige andre Forfatninger som ikke mindre berettigede end den enevældige Fyrstemagt, og i deres Forklaring af Statssamfundenes Dannelse, saavel som i Udviklingen af den hele borgerlige og og folkelige Ret, gaa de ud fra et naturmæssigt Grundlag. Efter at Hugo Grotius havde gjort Begyndelsen med at opstille Menneskets Samfundsdrift som Grundlaget for Lov og Ret iblandt Menneskene, udførte Pufendorf Tanken videre. Han stillede „den naturlige Ret“ og „den moralske Theologi“ ved Siden af hinanden, saaledes at, medens den sidste sigtede til at danne en Kristen, havde den første det Øjemed at danne „et til at leve i det menneskelige Samfund bekvemt og velskikket Menneske“.

At man ikke fra dette Grundlag kunde komme til Læren om Kongerne, som umiddelbart indsatte af Gud til at være hans Stedfortrædere paa Jorden, er klart. Derfor udtalte Hugo Grotius ogsaa den Sætning, at det var Folket, som fra først af havde skabt Fyrsternes Majestæt ved at overdrage dem Magten. Pufendorf, der i dette Punkt fjærnede sig mindre fra Datidens orthodox-lutherske Statsret, var af den Mening, at Staten middelbart er udgaaet fra Guds Vilje, for saavidt denne har indplantet Mennesket Trangen til at danne en Stat og har

[1]) *De jure naturæ et gentium* (Lund 1672) VII, cap. 8.

givet det Forstand til at tilfredsstille denne Trang. Derimod fandt han det stridende imod Fornuften, umiddelbart at udlede Fyrsternes Majestæt fra Gud. Denne forstandige og ingenlunde irreligiøse Mening sluttede ogsaa Thomasius sig til, medens den saavel som hele Pufendorfs Syn paa Naturretten blev skarpt angrebet af de lutherske Theologer.

Læren her hjemme om Kongedømmet som Guds umiddelbare Indstiftelse og den heraf udviklede Royalisme.

I Danmark-Norge lod Enevoldsregeringen kun være liden Plads for politisk Drøftelse. Det er en saare tarvelig Literatur paa Statsvidenskabernes Omraade, som kom frem i Tiden fra 1660 til Midten af 18de Aarhundrede. At Misstemning over Enevældens Indførelse temmelig længe holdt sig hos Levningerne af den danske Adel, véd Enhver. Der blev tillige jævnlig skumlet privat over Fejl fra Regeringens Side[1]), og man følte rundt omkring haardt Trykket af de tunge Skatter og Tvangslaan, som Krigene nødte de første Enevoldskonger til at paalægge Undersaatterne; men i det Hele var Stemningen loyal og tilfreds. Englænderen Molesworth, der saa blodig har kritiseret den dansk-norske Statsforfatning og — vi kunne gjerne tilføje — det danske Folk, maatte i de sidste Aar af det syttende Aarhundrede fremhæve den mærkelige Kjendsgjerning, at der aldrig forekom Majestætsforbrydelser i den dansk-norske Stat, Forfatningen havde allerede slaaet altfor dybe Rødder. En anden Udlænding blev forbavset over 1702 at se Kong Frederik IV. kun med et Par Ledsagere ride fra Kjøbenhavn til Frederiksborg, et Vidnesbyrd om, hvorledes Kongen vidste, at han var elsket af Folket[2])

---

[1]) Bircherods Dagbog giver paa flere Steder stærkt Indtrykket deraf f. Ex. 171, 202, 429, 440 (Molbechs Udgave 1816.)

[2]) (Vrigny) *Relation d'un voyage fait en Danemarc 1702* (Rotterdam 1706) S. 137.

Den Opfattelse af Kongedømmet, der i længerere Tid gjaldt som den officielle, var den ældre, som de lutherske Theologer og Statsretslærere hævdede, og som i Virkeligheden faldt sammen med Bossuets, bortset naturligvis fra den Forskjel, der var paa Lutheranernes og Katholikernes Opfattelse af Kongemagtens Stilling til Religionen og Kirken. Den theologiske Professor Hans Vandal havde i det store Værk om Enevoldsmagten, som han udgav faa Aar efter dens Indførelse [1]), udviklet denne Lære med den størst mulige Konsekvens. Allerede Værkets første Ord udtale, at „alle de, der oprigtig bekjende Kristi Navn og Lærdom, holde det for sikkert og hævet over al Tvivl, at hin Straale og hint Gjenskin paa Jorden af den himmelske og den guddommelige Storhed, der kaldes den højeste borgerlige Myndighed, er en Ordning af guddommeligt Udspring, som Gud selv har væbnet med Sværdet og styrket med den højeste Magt“. Det er Menneskelægtens Fjende, fra hvem andre Opfattelser ere udgaaede [2]), og Forfatteren kalder den Mening, at det er Folket, som overfører Magten til Kongen, „en ulykkebringende, fordærvelig og afskylig Lære“ [3]). Folket kan umulig overgive Kongen en Myndighed, som det selv ikke har; men hvad enten Kongerne bestige Tronen ved Arv eller ved Folkets Stemmer, er det Gud, af hvem de umiddelbart faa Magten. Folkets saakaldte Valg er kun at opfatte som en Udtalelse fra dets Side, der skal gjøre det klart, at det villig bøjer sig for Magten [4]). Det guddommelige Præg, som Kongedømmet altsaa har, er særlig paatrykket det ved Salvingen, og idet den royalistiske Opfattelse her fuldstændig slaar over i det mystiske, paastaar Vandal med det gamle Testamente til Hjemmel, at „den gud-

---

[1]) Johannes Vandal: *Juris regii ἀνυπευθύνου et solutissimi cum potestate summa nulli nisi deo obnoxia libri VI.* (Hafniæ 1663—67). Forfatteren siger, at han vil fatte sig „*paucissimis, in quantum nobilissimæ materiæ ubertas permiserit*“. Bogen er 1148 Sider i Kvart!

[2]) S. 1.

[3]) S. 109.

[4]) S. 112, jfr. S. 166 og 168.

dommelige Salving har i Medfølge særlige og heroiske Gaver, med hvilke Gud plejer at berige de salvede og udvalgte". Baade Saul, David og Salomon havde faaet den hellige Aand, og Gud har i det Hele iblandt de Goder, som han i rigt Maal skjænker Kongerne, saaledes paatrykket og skjænket dem noget af sit eget Væsen, at man hos Kongerne kan mærke en vis guddommelig Dyd i at herske[1]). Gud har da ogsaa „en vis særlig Omsorg for dem, ifølge hvilken han styrer, leder, bevarer og beskytter dem og værner dem imod alle Angreb". Han leder deres Hjærter med en særlig Omhu fremfor de andre Dødeliges, han sender sine Engle for at styrke dem (Daniel X og XI), og han truer alle, som modsætte sig dem, med øjeblikkelig Undergang (Ordsprogene c. 24 v. 21—22)[2]). Det er da heller ikke en blot Titel (*nudus titulus*), naar Gud kalder Fyrsterne Guder[3]).

Ligesom Vandal af Skriften vil godtgjøre, at Kongedømmet har været den første Form for Herredømmet paa Jorden, idet Adam allerede havde havt det[4]), saaledes mener han, at der kun paa Biblen kan grundes en Statsret, og enhver Fortolkning af Bibelsteder, der kan anføres imod Opfattelsen af Kongedømmet som en umiddelbar guddommelig Indstiftelse, afviser han som falsk. At der overfor et saadant Kongedømme ikke kan tænkes nogensomhelst retmæssig Modstand, selv om Kongerne opføre sig nok saa slet, er en Selvfølge. Forfatteren glemmer endelig ikke at tilføje en Udvikling af, hvorledes kun den lutherske Bekjendelse indeholder en fuldt betryggende Opfattelse af Kongedømmets Stilling, hvorimod der truer det Farer baade fra Katholicismen og endnu mere fra Kalvinismen. —

Omtrent tyve Aar senere gjorde Hofprædikant H. G. Masius aldeles den samme Synsmaade gjældende i et Skrift om „den evangeliske Religions Vigtighed for Fyrsterne", i hvilket han netop i Modsætning til Hugo Grotius og Pufendorf stærkt frem-

---

[1]) S. 177.
[2]) S. 182—185.
[3]) S. 194.
[4]) S. 277.

hævede, at Kongedømmet, som Guds Statholderskab (*vicariatus*) her paa Jorden, var umiddelbart indstiftet af Gud[1]. Det er bekjendt, at dette Skrift, der iblandt andet indeholdt skarpe Udfald mod Kalvinismen som farlig for Kongedømmet, blev angrebet af Thomasius, og at Striden hurtig fra den literære Skueplads forplantedes til en anden, idet Thomasius's Modskrift imod Masius blev brændt af Bøddelen i Kjøbenhavn. I den Grad godkjendte den dansk-norske Regering Masius's eller den luthersk-theologiske Opfattelse af Kongedømmets Væsen og Ophav.

Naar Regeringen saaledes blandede sig i Sagen, hang det sammen med dens Ængstelse for, at der af Hugo Grotius's, Pufendorfs og Thomasius's Opfattelse skulde drages Slutninger, der kunde rokke det Grundlag, hvorpaa dens egen Enevoldsmagt stod. Denne var jo kun af ny Oprindelse, da den var grundet paa Stændernes Overdragelse af Arveregeringen til Frederik III i Oktober 1660 og paa Souverænetetsdokumentet, som Frederik III i Januar 1661 havde omsendt til Underskrift rundt omkring i Landet. Var denne Kongemagt af umiddelbar guddommelig Oprindelse, eller skyldtes den Folkets Valg, saaledes at Gud kun middelbart havde Del deri? Havde endvidere al Kongemagt ikke i Kraft af sin guddommelige Oprindelse Ret til at gjælde som arvelig, saaledes at det maatte opfattes som Overgreb, naar Stænderne til sine Tider havde udøvet Valgret? Netop dette havde Vandal paastaaet med stor Styrke i sit Skrift, og han havde endog, idet han tog sit Udgangspunkt fra den ældste Sagnhistorie, fra Saxes Fortælling om Dan og Humble, søgt at vise, at den danske Kongemagt oprindelig og i mange Aarhundreder havde været ikke blot arvelig, selv paa Spindesiden, men ogsaa uindskrænket[2]. Først Kristian I havde gjort den Indrømmelse til Adelen, at Riget skulde være et Valgrige, og især havde Frederik I i sin store Velvilje imod Adelen i den Grad ment,

---

[1]) *Interesse Principium circa religionem evangelicam* Hafniæ 1687, ogsaa udgivet senere i *H. G. Masii: Dissertationes academicæ.* Hamburgi 1719.

[2]) Liber VI, cap. 8 og 9, S. 1090—1102.

at han var knyttet til den, fordi den havde overdraget ham Tronen, at han baade indrømmede den mange Særrettigheder, en vis Del af sin Magt og, at Riget i Fremtiden skulde være et Valgrige. Men alt dette var atter kuldkastet, da Kristian III havde faaet Magten, thi da var det blevet fastslaaet, at hans Søn Frederik skulde følge efter ham paa Tronen, og at, hvis han døde, en af de andre Sønner skulde være Konge efter Faderen. Riget var altsaa atter blevet et Arverige. At dette stedse havde været Tilfældet med Norge, glemte Vandal naturligvis ikke.

Havde Danmarks, for ikke at tale om Norges, Fortid været en saadan, da er det en naturlig Følgeslutning, som Vandal trækker med Hensyn til Enevoldsmagtens Indførelse, naar han paastaar, at da var der intet nyt sket, det var snarere Kongedømmets gamle og ved Fortidens Uretfærdighed svækkede Ret, der nu endelig efter Verdens Styrerens Forsorg[1]) var bleven fornyet igjen, idet alle Rigets Stænder ikke blot havde samtykket deri og givet deres Bifald dertil, men endog af sig selv overdraget Kongen den igjen[2]). Medens Regeringen fuldstændig lyste den Vandalske Opfattelse i Kuld og Kjøn, taalte den ikke Udtalelser i modsat Retning. Den theologiske Professor Kristen Nold blev afsat uden Lov og Dom, fordi han havde dristet sig til at nævne som en Mening, der af mange blev holdt for sand uden dog at være utvivlsom, at Fyrster heller maatte vælges end fødes[3]). Ikke mindre gik det, som bekjendt, ud over Oluf Rosenkrantz, da han vilde forsvare den danske Adels Udøvelse af dens tidligere Ret til at vælge Kongerne[4]), og da han stræbte af Fortidens Historie at vise, at Danmark var et ældgammelt Valgrige. Dan og Humble spillede en Rolle med blandt hans Ar-

[1]) Hentydning til Frederik III's Valgsprorg: *dominus providebit.*

[2]) S. 1104.

[3]) N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie (1ste Udgave) III, 87.

[4]) *Apologia nobilitatis Danicæ.* 1681 (trykt i Lybek). Det er vistnok dette Skrift, til hvilket Christian V hentyder i sit Testamente fra 1683 S. 12 (J. J. A. Worsaae: Kong Christian V's Testamenter, Kjøbenhavn 1860).

gumenter ikke mindre end blandt hans Modstanderes. I selve den 1665 affattede Kongelov taltes endnu kun om, at de forskjellige Stænder ved Souveræneteتsakten havde opgivet deres tidligere Valgrettighed og af egen fri Vilje og fuldberaad Hu overdraget Frederik III. Enevoldsmagten; men i Forordet til Christian V.'s danske Lov tilføjes der tillige, at „i saa Maader den gamle Arveret i Vores Kongelige Hus og Familie igjen er bleven indført", og i sit den 15. April 1683 undertegnede Testamente udtaler Christian V. sig næsten ordlydende paa samme Maade[1]), han fremhæver i Modsætning til Adelsvældens Dage „de gamle Tiders Maximer og Observance, da Kongens Magt endda ei ved Haandfæstninger og andre Love var beskrænket",[2]) og han gaar i sin Opfattelse af Enevoldsmagten saa vidt, at han siger, at „Rigerne hører Kongen til som sit Patrimonium og Ejendom.[3]) Skjønt man fra det luthersk statsretlige Standpunkt meget godt forstod at fortolke en Overdragelse fra Folkets Side, saaledes at den kunde bringes i Samklang med Læren om, at Kongemagten havde sit umiddelbare Udspring fra Gud, er det karakteristisk, at Hyperroyalisten Frederik Gabel, en Søn af den fra Frederik III.'s Historie vel kjendte Kristoffer Gabel, fandt det at være en uforsigtig Tilstaaelse af Kristian V., naar han i Indledningen til Danske Lov havde talt om, at der 1660 havde fundet en Overdragelse fra Folkets Side Sted. Den souveræne Arveregering, mener Gabel nemlig, var aldrig bleven „til Adelen eller Undersaatterne fra Kongerne transporteret eller af Undersaatterne lovligen acqvireret, mens er ikkun under Adelens og Herremænds altfor store Myndigheds Kapper bleven skjult, og af Frederik III. igjen bleven opdækket og igjen aabenbaaret ... Kongen haver *postliminio reversum absolutum imperium*... af Guds Naade, som han med Rette alene skrives af, igjen oprettet. Gud alene giver Konger,

---

[1]) Anf. St. S. 11.
[2]) Smstds S. 23.
[3]) Smstds S. 20.

og Konger, af Guds Naade satte, give Regeringsmaaden, som Undersaatterne sig submittere til“.[1])

Men denne Uforsigtighed at tale om Souverænetetens Overdragelse 1660 har maaske netop virket overordentlig til at give Enevælden i Danmark en vis Folkeyndest, da det ikke faldt nogen ind efter den herskende Ultraroyalisme at trække Slutninger deraf til Skade for Kongemagten. Den fra oven støttede Opfattelse, at Kongemagtens Indskrænkning i de tidligere Aarhundreder kun skyldtes Adelens Overgreb, og at den fordum havde været stærk, saaledes som den nu atter var bleven, havde paa Grund af Hadet imod Adelen slaaet forbavsende faste Rødder i den almindelige Bevidsthed.

Har den dansk-norske Enevælde i Magtfylde saagodt som været enestaaende i Evropa, saa har Ærefrygten for Kongerne sikkert ingensteds lagt sig for Dagen i en mere til formelig Tilbedelse grænsende Form. Man se blot den Devotion, der træder frem i en Vrimmel af Dedikationer af Skrifter saa til en, saa til en anden Konge, eller man lægge Mærke til de Taler, som ved højtidelige Lejligheder holdtes til Ære for Kongerne. Her skal kun nævnes nogle Udtalelser fra Universitetslæreres Side paa Kristian VI.'s Tid. Hvad skal man sige, naar man ser en saa udmærket Mand som Hans Gram ved en Universitetsfest i Anledning af denne Konges Fødselsdag 1744 i sin Festtale som Universitetets Rektor kalde Kristian VI. en Fyrste, som „ikke en eller anden af Digterne opfunden Jupiter, men Gudernes Gud, Gud alene, Gud, der selv er Konge og Kongernes Fader, fylder med sin Visdom, værdiger sit Venskab, styrker med sine Lærdomme, mætter med sine Samtaler, fylder med sin Guddomsmagt, giver Del i sin Virksomhedskraft, kort sagt smykker med sit Billede. Spørger Du om hans Trone? Den er nøje forenet med den guddommelige. Om hans Herskerspir? Det rækkes ham af Guds Haand. Om hans Planer? De udrinde fra Guds Tanke. Om hans Lykke? Den styrkes

[1]) Suhm: Nye danske Samlinger I, 251—52 jvfr. III, 7.

af Guds Yndest". Gram opstiller ligefrem, at Kristian VI. lever i et Samliv med Gud, hvorved han inspireres. Men i det Hele, mener Gram, har der været et nøje Forhold imellem Kongerne af den oldenborgske Slægt og Gud. Man vil ikke kunne finde nogen anden Herskeræt, som i den Grad har tilbedt Gud, og, hedder det, „skjønt alle Konger af denne Slægt have været udmærkede, saa synes det dog, at ifølge en vis guddommelig Beslutning have de vundet størst Ry, været de lykkeligste og, støttet baade Kirken og Videnskaben mest, som have været prydede med Navnet Kristian". Af alle disse er igjen Kristian VI. den ypperste. — Det er da ogsaa den store Historikers Syn paa vor Fortids Historie, at der ikke har været noget Rige, som i højere Grad end Danmark og Norge har kunnet glæde sig ved Guds vedholdende Varetægt og Naade.[1])

Men det samlede Konsistorium skulde om muligt overtrumfe Gram, da det ved et Indbydelsesskrift indbød til at overvære dets Sørgefest ved Kristian VI.'s Død. Her klages der over, at Enevoldskongerne maa dø, skjønt de baade ere og uden Brøde kunne kaldes Guder. „O! hvilken sørgelig Menneskenes Lod, dersom Døden ikke engang skaaner dem, som syntes at kunne og endog at burde love sig selv Udødelighed". Ja Konsistorium anraaber formelig Kristian VI. som en Helgen. „Tillad", hedder det, „o Højsalige Fader Kristian, at vi nu efter din berømmelige Apotheose vente denne ene Trøst af Dig, at paa Grund af din Fromhed vore Bønner maa finde stærkere Gjenlyd hos Gud, hos hvem Du vel altid har formaaet meget, men nu formaar mere end nogensinde".[2]) Da saa Universitetets Rektor Scheidt, der formodentlig er Fader til de her nævnte Udgydelser, holder Sørgetalen,[3]) gaar det Side op og Side ned i lignende Stil, og idet han minder om, at der om to Aar vil være gaaet 300 Aar, siden den oldenborgske Slægt

---

[1]) Dänische Bibliothek 6te Bind S. 481, 486, 491 og 489—90.
[2]) Dänische Bibliothek 9de Bind S. 553 og 557.
[3]) Denne, der naturligvis som alle Universitetstaler i hin Tid var affattet paa Latin, fylder 94 Sider i Oktav, hver paa 31 Linier.

kom paa Tronen, kan han ikke finde Udtryk nok til at prise disse Kongers Storhed, Visdom og Lykke undtagen ved at sige, at de i den Grad have lignet selve Gud, hvis Stedfortrædere her paa Jorden de have været, at den ikke tager fejl, som tror, at den oldenborgske Slægt ikke saameget nedstammer fra hin ældgamle saxiske Helt Vitekind som fra selve Dyden og Visdommen.[1])

Under en saadan fra Hoffet begunstiget Tidsaand maatte der, — for at bruge et Udtryk af Guldberg en Række Aar senere — tales med Hede og Ømhed af Historikerne om de fremfarne Konger. Da derfor A. Hojer 1718 havde udgivet sin „Kurzgefasste Dännemarckische Geschichte“, formaaede den krybende Dedikation til Kongen, som han havde forudskikket Skriftet, ikke at kaste Dække over det ubehagelige Indtryk, det gjorde i Universitetskredse ikke mindre end i de højere Kredse ved den dristige Tone, hvormed han havde talt om oldenborgske Konger saavel som om Middelalderens. Hojer har utvivlsomt fældet Domme, der ere uforsvarlige, fremfor alle ved den Maade, hvorpaa han havde brudt Staven over Valdemar Atterdag; man kan forstaa, at det vakte Harme, naar han havde sagt, at Slesvigs Historie ikke syntes at høre til det egentlige Danmarks Historie[2]), og efter den gjældende bornerte Synsmaade, at man under Krige og ydre Sammenstød selv altid havde havt Retten paa sin Side, var det forklarligt, at man fandt det stødende for Nationalfølelsen, naar han efter udenlandske Forfatteres f. Ex. Pufendorfs Skrifter fremstillede Krigene med Sverige i et noget andet Lys. Men det var ogsaa selve den gjældende Kongetilbedelse, der følte sig forarget ved Hojers Bog. Der blev endog nedsat en Kommission af to Mænd, Frederik Rostgaard og den kongelige Bibliothekar Wolfen, til at indgive en Betænkning om det forargelige Skrift, og i denne paa Tydsk skrevne Betænkning er det en jævnlig

---

[1]) Sammesteds S. 578.
[2]) I det Hele er han dog nøiagtig i sin Opfattelse af Slesvigs Stilling.

tilbagevendende Anke, at Hojer har Passion for at raisonnere paa en uanstændig Maade over kongelige Personer. Det er upassende og skadeligt for Ungdommen, at Hojer meddeler de ydmyge Ord, som Erik Menved tilskrev Paven, han bruger altfor simple Udtryk ved den Maade, hvorpaa han omtaler Valdemar Sejrs Fangenskab, det er en altfor foragtelig Omtale af en Konge, naar han har sagt, at Kristoffer II. var ringeagtet i Riget, det er usømmeligt, at han har sagt om Erik af Pommern, at han drev meget Sørøveri, han skulde have sagt: „Kongen gjorde især Svenskerne megen Skade til Søs", og hvilken Forargelse er det ikke, at han siger om Kristoffer af Bajerns Enke Dorothea, at hun havde forelsket sig i Knud Gyldenstjerne, han burde have sagt, at hun var vel stemt imod Gyldenstjerne! Og saa har han vovet at fortælle, at Kristian I. under sit Ophold i Rom havde veget i Rang for Kardinalerne og holdt Vadskebækkenet for Paven! Naturligvis maa han ikke bruge det Udtryk om danske Konger, at de havde været grusomme, og han har begaaet en stor Fejl ved at omtale en Historie som Povl Laxmands, da den ikke er til Ære for Kong Hans's Minde. Men Hojer maa end ikke sige, at Kristoffer Gabel overtalte Frederik III. til ikke at holde Rigsdag i Odense, men i Kjøbenhavn, hvor Adelen i Nødsfald let kunde aves af Borgerskabet og Garnisonen. Sligt er usømmeligt for en stor Konges „Gloire".[1]) Udfaldet af denne Undersøgelse af Hojers Værk blev, at det ikke maatte komme ud i 13 Aar.[2]) Dette Hojers Uheld afholdt ham ikke fra senere i sit bekjendte Hovedværk: „König Friedrich des Vierten glorwürdigstes Leben" at kritisere meget i denne Konges Styrelse og Politik temmelig

---

[1]) Haandskrift. Gl. kgl. Samling paa Kongens Bibliothek 835 folio. Den sidstnævnte Ytring af Hojer har ogsaa vakt Holbergs Vrede. Se hans: Danmarks og Norges Stat (2den Udgave 1749) S. 64.

[2]) Kommissionsbetænkningen fremhæver ikke, at Hojer, der for øvrigt viser sig absolutistisk nok i sin Bog, kun har talt om Stændernes Overdragelse af Enevælden 1660 uden at nævne, at denne var en Fornyelse af Kongemagten i dens gamle Udstrækning. Men dette har næppe virket til at anbefale Bogen.

hvast, og skjønt han kaster Skylden for de begaaede Fejl paa Kongens Raadgivere og fælder en meget rosende Dom over Kongen som Personlighed, er det i Virkeligheden ikke Billedet af en meget „glorværdig" Regering, man faar ved hans Fremstilling. Men han har vel at mærke redigeret dette Skrift under Kristian VI., da det ikke var en Anbefaling at rose Frederik IV.'s Regering, saa at det frimodige Sprog her derfor har mindre at sige.[1])

Holbergs Opfattelse af Grundlaget for Fyrstemagten.

Den af bare Religiøsitet næsten til det blasfemiske gaaende Royalisme, som vi have fulgt i det foregaaende, havde imidlertid for en stor Del tabt det Grundlag, den havde havt i Vandals og Masius's, i Frederik III.'s og Kristian V.'s Dage. Hugo Grotius's og Pufendorfs Naturret havde i de sidste Aar af det syttende Aarhundrede banet sig Vej til Kjøbenhavns Universitet. En lille Disputats, som Professor Weghorst udgav 1696,[2]) bærer allerede Vidnesbyrd derom. Et Par Aar efter læste Professor Reitzer paa Universitetet (1700—1701) over Natur- og Folkeret tillige med over Dansk Ret, og fra Aaret 1708 har Professor Weghorst en Række Aar læst over Hugo Grotius.[3]) En Afhandling, som Reitzer udgav 1702 om Naturretten eller, som han med et Udtryk, der allerede findes hos Hobbes, kalder

---

[1]) Jeg har ikke havt Tid til at sammenligne dette hans Skrift med den haandskrevne Fremstilling af Frederik IV.'s Historie indtil 1711, som han udarbejdede under selve Frederik IV.'s Regering, og som findes paa Gehejmearkivet og tildels paa Kongens Bibliothek.

[2]) *Compendii juris naturæ disputatio prima* 1696. (Hafniæ).

[3]) Desto værre ere de Fortegnelser over Forelæsninger ved Universitetet, som findes paa vore offentlige Bibliotheker, ikke fuldstændige med Hensyn til Slutningen af syttende Aarhundrede. Der er i Universitetsbibliothekets Samling et Hul, som omfatter Aarene 1686—1697, og det er altsaa muligt, at den Række Forelæsninger, som Reitzer 1700—1701 har holdt over Natur- og Folkeretten, ikke er den første, der er bleven holdt.

den, om den „guddommelige almindelige Ret“, giver Forfatteren Lejlighed til i Forordet at nævne Grotius og Pufendorf som sine Vejledere, disse Mænd „der ere optraadte paa en saadan Maade i dette Fag, at de ikke have efterladt andre synderlig meget at sige“. Man ser ogsaa let, at han nøje følger Pufendorf.[1])

Det laa i Sagen selv, at det kun var en snæver Kreds, der ved latinske Forelæsninger og Afhandlinger kunde blive ført ind i den nye Gren af Retsvidenskaben, og foruden at de her nævnte Smaaskrifter i og for sig vare lidet betydelige, kom de ikke ind paa Statsretten.[2]) Paa en helt anden Maade greb Holberg Sagen fat, da han 1715 udgav sin „Moralske Kjærne eller Introduction til Naturens og Folkerettens Kundskab, uddragen af de fornemste Juristers, besynderlig Grotius's Pufendorfs og Thomasius's Skrifter“. Det gjaldt ham ikke om at dvæle ved nogle enkelte Punkter, hvor han kunde citere Forfatter mod Forfatter og vende og dreie Spørgsmaalene, saa han maaske kunde komme til noget andre Resultater, end hans Forgængere vare komne. Grebet som han var af det storartede og rationelle i den hele Udvikling af Retsbegreberne, som Grotius, Hobbes og Pufendorf[3]) havde skabt, vilde han give den Meddelelsestrang, der altid fyldte ham, Luft ved at oplyse sine Landsmænd om Hovedtrækkene af den nye Lære. Ogsaa ad den Vej skulde Blikket udvides her hjemme og nyttig Kundskab udbredes. Og idet han vilde meddele Naturrettens Hovedtræk, gjorde han Skridtet fuldt ud og udviklede ogsaa den Lære om Staternes og Statsforfatningernes Oprindelse, der var Naturrettens Konsekvens.

Som det ligger heri, og som Titlen af Holbergs Skrift

---

[1]) *Chr. Reitzer: Positionum ex jure divino universali partis primæ caput primum.* Hafniæ 1702.

[2]) Dette gjælder vistnok om *Chr. Ramus*: „*Dissertationes historico-politicæ de prima civitatum origine et forma*“ (Hafniæ 1709), hvor man ogsaa mærker Indflydelsen fra Pufendorf; men de ere for intetsigende til at kunne andet end blot nævnes her.

[3]) Spinozas politiske Meninger hentyder han aldrig til.

viser, tænkte han ikke paa at give et selvstændigt Arbejde. Hvad han giver af sit eget, er den klare, kortfattede og letfattelige Fremstilling og saa en Del Exempler, hentede fra den nordiske Historie og dels den danske, dels den norske Lovgivning. Pufendorf er i særlig Grad Holbergs Forbillede i dette Værk. Han følger ham i den almindelige Opfattelse af, at Gud har givet Mennesket en naturlig Retsfølelse, i hvilken de sædelige og borgerlige Retsforhold have deres Grundlag, og han er for saavidt ligesom Pufendorf og Thomasius inde paa at opstille Læren om en naturlig Religion af bestemt theistisk Præg.[1]) Men ikke mindre har han fulgt Pufendorf i Læren om de borgerlige Samfunds og Forfatningers Oprindelse. Han mener derfor, at det er Frygten for andre Menneskers Ondskab, der fra først af har bragt Menneskene til at give sig under Love og Øvrigheder, som kunde beskytte de svage mod de stærke[2]), fremdeles at der ligger en dobbelt Pagt til Grund for en Stats Dannelse, først den frivillige Sammenslutning af Menneskene i den naturlige Frihed, dernæst den anden Pagt, „hvorved beskikkes den eller de, som skulle forestaa Regeringen. Og forbinder den Regerende sig ved saadan Pagt at bære Omsorg for det gemene Bedste, og de andre at være ham lydige og undergive deres Vilje hans Vilje".[3]) Ligesom Undersaatternes Samtykke kræves til at grunde et lovligt Herredømme, saaledes er det ogsaa Folket, der giver den kongelige Titel og Værdighed.[4])

---

[1]) Allerede Weghorst havde i „*Compendii juris naturæ disputatio prima*" (1696) fulgt Pufendorfs Forbillede, men maaske nok med en skarpere Fremhævelse af Guds Medvirken. — I fuld Overensstemmelse med sin Naturret har Holberg i en af sine sidste Epistler omtalt de borgerlige Love som grundede i de naturlige (515de Epistel), og han har i Forordet til Moralske Tanker (Rodes Udgave [Kjbhavn 1859]) S. 14 omtalt den naturlige Religion som Grundlag for den aabenbarede. Jvfr. hans Fremstilling af den moralske Katechismus i 46de Epistel (Bruuns Udgave 1865-75, 1ste Bind S. 199).

[2]) II. 46, Det er aabenbart Hobbes, der her har havt Indflydelse paa Pufendorf og derved indirekte paa Holberg.

[3]) II, 51—52 jvfr. S. 73.

[4]) II, 56 og 73.

Sammenligner man Holbergs Fremstilling af disse Punkter med hans Original, Pufendorf, ser man let, at han er gaaet uden om de Bemærkninger, Pufendorf har indskudt om, at Staten kun middelbart er udgaaet af den guddommelige Vilje, og at det strider imod Fornuften umiddelbart at udlede den kongelige Majestæt fra Gud.[1]) Denne Udeladelse er næppe en Tilfældighed. Holberg har ikke villet gjentage den Ytring af Pufendorf og Thomasius, som tidligere havde vakt en voldsom Storm, fordi den indeholdt den klareste Modsætning til den gjældende orthodoxe Synsmaade. Men i Virkeligheden er det ligegyldigt, om dette siges ligefrem eller ikke, thi det ligger i Holbergs hele Udvikling, at dette og intet andet er hans Mening. Hvad er det vel andet end det middelbare Udspring af Guds Vilje, han tænker paa, naar han siger: „Den borgerlige Regering siges rettelig at være indstiftet af Gud, thi saasom Gud befaler os at øve den naturlige Lov, befaler han os ogsaa at bruge de Midler, som dertil ere fornødne, nemlig at indrette Regeringer, hvorved saadant haandhæves“.[2]) Der er en slaaende Forskjel paa Vandals og Meningsfællers Opfattelse af Kongedømmet, som indstiftet af Gud allerede paa Adams Tid, med de deraf følgende Konsekvenser, og saa Holbergs Mening om Statssamfundenes Oprindelse fra Menneskenes frivillige Sammenslutning, en Mening, han ogsaa senere har fastholdt i sin „Danmarks og Norges gejstlige og verdslige Stat“.[3])

Hvor stærkt vi end have set Opfattelsen af Kongerne som Guds umiddelbare Stedfortrædere her paa Jorden vedblive at spille en Rolle i Festtaler, saa var den Lidenskab, med hvilken Grotius's, Pufendorfs og Thomasius's Meninger tidligere

---

[1]) De *jure naturæ et gentium* lib. VII, 3 § 3 ff.

[2]) II, 55 (hvor han har fulgt Pufendorfs: *De jure naturæ et gentium* lib. VII, 3, § 2). Jvfr. II, S. 71, hvor han siger om Enevælden: „Saadan absolut Magt haver udi sig selv intet ubilligt, men overdrages Regentere udi den Henseende, at Regeringen derved kan blive des bekvemmere og tryggere“.

[3]) Anden Udgave S. 56 (Kjøbenhavn 1749).

vare blevne bekæmpede her som andensteds, nu forsvunden. Ingen krummede et Haar paa Holbergs Hoved, fordi han gjorde sig til Tolk for disse Meninger, og der kan næppe være Tvivl om, at han ved sit populære Arbejde har virket til at bane Vejen for en videre Udvikling af Naturretsstudiet her i Landet. Det varede heller ikke længe, førend en anden betydelig Mand greb med ind deri. Holbergs egen Antagonist, Andreas Hojer, havde som ganske ungt Menneske i Halle ved Thomasius's Forelæsninger faaet et Indtryk, der ikke siden tabte sin Kraft, og efter at han havde vakt megen Forargelse her hjemme ved at fremsætte meget frie Synsmaader om Ægteskab i forbudte Grader, naaede han senere at spille en betydningsfuld Rolle som juridisk Professor ved Universitetet. Hvad enten det skyldes ham eller ikke, saa optog den nye Fundats, Universitetet fik den 31te Marts 1732, udtrykkelig Natur- og Folkeretten iblandt de juridiske Fag. „Som hidtil", hedder det, „ei ved Universitetet haver været uden én juris Professor ordinarius, da finde Vi, i Henseende til den Videnskabs Nytte og Fornødenhed, allernaadigst for godt, at herefter tvende Professorer skulle tractere Jura, saa at den ene profiterer *jus naturæ et gentium* saa og *jus publicum*". Det tilfaldt Andreas Hojer at blive denne nye Professor.[1]) Han har ogsaa nogle Aar senere i sit Skrift: *Idea jurisconsulti Danici* (1737) anbefalet Pufendorfs Skrift om Menneskets og Borgerens Pligter som et vigtigt Hjælpemiddel til Juristers Uddannelse. Over dette Værk, der snart blev oversat paa Dansk, er der 1741—42 blevet holdt Forelæsninger af Scheidt, Stampe har i samme Universitetsaar læst over Hugo Grotius's berømte folkeretlige Værk, medens Kofod Ancker fremstillede Naturretten i det Hele.[2]) Holbergs egen Bog om Natur- og Folkeretten blev i denne Tid oplagt den

---

[1]) Hans første Annonce om Forelæsninger falder i Aaret 1735—36.

[2]) Forskjellige akademiske Disputatser fra denne Tid handle om Spørgsmaal fra Naturretten, et Vidnesbyrd om den Interesse, der var vakt for dette Fag.

ene Gang efter den anden[1]). Tre Aar efter Holbergs Død udkom J. Schielderup Sneedorfs Værk: „Om den borgerlige Regering“, et Skrift, der kjendelig er paavirket af Montesquieu og saa fuldstændig, som det vel er muligt, lader det borgerlige Samfund have sit Ophav fra de ydre Forhold, hvorunder Menneskene i tidlig Tid have boet[2]).

Naar man ser Hugo Grotius's og Pufendorfs Naturret vinde et saadant Fodfæste hos os, ligger det nær at opfatte den mystisk-religiøse Royalisme, hvoraf Universitetslærernes Festtaler endnu i denne Tid struttede, som blotte Fraser og slet og ret Smiger. I det mindste passede et saadant Sprog uendelig bedre til Meninger som dem, Vandal og Masius havde havt, end til dem, der kunde udvikles af Naturretten.

Det gjør derfor et velgjørende Indtryk at se, hvorledes Holberg, hvor han personlig har ført Ordet enten i Skrift eller Tale, da ogsaa paa dette Omraade forholdsvis ganske anderledes har bevaret Ligevægten. Vistnok er den Tale, han holdt i Konsistorium til Ære for Frederik IV's Minde den 12. December 1730 strax efter Kongens Død, en Lovtale i udpræget Forstand, og den delte derfor Skjæbne med andre Taler og Digte, som Frederik IV's Død fremkaldte, at de først bleve offentliggjorte, efter at Kristian VI var død[3]). Men dog vil man ikke finde noget tilsvarende her til den Slags Fraser, jeg har citeret af Talerne til Kristian VI's Minde. Om Holberg end naturligvis bruger Ordet „*divus*“, der svarer til vort „højsalig“, bruger han ingensteds Ordet „*divinus*“ om Kongen; han stræber at karakterisere denne ved at anføre Kjendsgjerninger, og at hans Følelse for Frederik IV var oprigtig, viser den Maade, hvorpaa

[1]) Efter N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie (1ste Udgave, 4de Bind, S. 524), udkom der 5 Oplag i Tiden fra 1728—63. Naar det derimod i Førstningen kun gik langsomt med Afsætningen (Selvbiografi S. 88), hænger det sammen med, at der maatte gaa nogen Tid, inden Interessen for Naturretten slog igjennem.

[2]) S. 56 (Udgaven 1757).

[3]) Den udkom 1747.

han omtaler ham i sin Selvbiografi[1]). Det er da ogsaa værdt f. Ex. at sammenligne den forholdsvis jævne Stil i hans Tilegnelse af Natur- og Folkeretten til Frederik IV med det opstyltede Sprog, hvori Hojer 3 Aar senere tilegnede den samme Konge sin „Dännemarckische Geschichte“. Og selv om den Tilegnelse til Kronprins Kristian, Holberg (1711) har sat foran sin „Introduction til de europæiske Rigers Historie“, kun lidet kan falde i vor Smag, gaar den langt mindre ud paa at smigre selve Prinsen end paa at opmuntre ham til at følge det Forbillede, han har i de ældre danske Konger. Men især gjør det et velgjørende Indtryk at læse Holbergs Tilegnelse til Frederik den Femte af hans Oversættelse af Herodian. „Eders Kongel. Majestæt“, siger han her, „maa ikke vente, at jeg ved denne Lejlighed efter de fleste Skribenteres Maade diffunderer mig udi prægtige Lovsange, og at jeg søger at etalere Eders Kongel. Majestæts Dyder.“ Dette gjør han heller ikke. Det er kun, som vi vide fra hans Epistler, en oprigtig følt Glæde over Forandringen fra den strænge og stive pietistiske Tone under Kristian VI til det muntrere, friskere Liv under Frederik V, som han har givet Udtryk ved at sige: „Eders Kongel. Majestæts livsalige Regimente haver saaledes charmeret mig og alle oprigtige Undersaatter, at vi alle have faaet ligesom nyt Liv og nye Kræfter.“ Enhver føler ogsaa, at den hele Tilegnelse trods alle de varme Ord til den unge Konge, som den indeholder, dog sigter til at formane ham ved at holde ham Idealet af en Konge for Øjnene. Der er noget elskværdigt ved at se den gamle Historiker og Moralist tale paa en saadan Maade til den unge Konge. Det er Fortidens Royalisme i dens smukkeste Skikkelse.

Man har i Tydskland tidt lagt stor Vægt paa den Styrke, hvormed Frederik II af Preussen har udtalt sin Opfattelse af,

---

[1]) S. 164. (Levins Udgave. Kjøbenhavn 1857). Man bør imidlertid ej heller glemme den jævne Maade, hvorpaa en anden, ægte sund Natur, Kristian Falster i sine, rigtignok temmelig prosaiske, Vers om Kong Frederik IV (der først ere blevne udgivne 1770 af A. Raarup) har prist den samme Konge.

at Kongemagten havde sin Rod i en Overdragelse fra Folkets Side, og at Kongen var Statens første Tjener. Der er blevet anført skarpe Udtalelser af ham, rettede imod den Synsmaade, andre Fyrster gjorde gjældende, at Staterne vare deres Ejendom, og man har med Grund fremhævet, hvor stærkt han ved sin Regering stræbte at vise, at han var Statens Tjener. Ingen kan være i Tvivl om, at Frederik II's Opfattelse har været stærkt paavirket af Pufendorfs og Thomasius's Lære. De samme Grundsætninger gaa igjennem Holbergs Udvikling af „høje Regenters Pligt". Det er ikke fra disses Forhold til Gud, men fra deres Stilling til Undersaatterne, „efterdi Menneskene have forenet sig sammen og begivet sig udi Stæder, i den Henseende at forsikres og beskyttes imod andres Uret", at han udleder Fyrstens Pligter. Denne skal naturligvis altid have sine Undersaatters Vel for Øje og tænke paa det: „Folkets Vel skal være den højeste Lov". Og naar Holberg som en af Fyrstens Pligter fremhæver Omsorgen for, at den kristelige Lære uforfalsket bliver lært, da er det ogsaa her et politisk Standpunkt, han stiller sig paa. Det er Kristendommens Evne til at opbygge det borgerlige Liv mere, end alle civile Love formaa det, som han lægger Vægt paa[1]).

Vistnok maa man ikke overse, at der af den gamle luthersk-theologiske Opfattelse blev trukket Følgeslutninger med Hensyn til Kongens Pligter, der gik ligesaa vidt som de, Naturretslærerne og Frederik II trak af deres Synsmaade. Idet nemlig Kongedømmet opfattedes som et af Gud anordnet Embede, blev det Kongernes Pligt at huske paa, at Herredømmet var givet dem for at gjøre vel imod alle. Det blev fra dette saavel som fra Naturrettens Standpunkt, en Hovedregel, at Folkets Vel skal være den højeste Lov. Men det har dog sin store Betydning i den politiske Udvikling, at Kongedømmet blev nedsat fra sin rent guddommelige Plads. Det er dette, der er sket ved Udviklingen af Naturretten paa Hugo Grotius's Grundlag. Dermed var der i Virkeligheden tilføjet Enevælden et Døds-

---

[1]) Natur- og Folkeret II, 82.

stød. Hvilke Konsekvenser til Skade for den kunde ikke drages af Læren om, at Statsordningen hvilede paa en Pagt? Kunde en saadan ikke atter hæves? Enevældens Vedvaren i Europa maatte afhænge af, hvorvidt den offentlige Mening holdt den for en mere formaalstjenlig Forfatning end enten det indskrænkede Kongedømme eller Republiken.

Har det sin Interesse at se, hvorledes hint Grundlag ogsaa her hjemme begynder at svigte det enevældige Kongedømme, saa maa Holberg nævnes som en af dem, der have virket mest dertil ved at gjøre sig til Tolk for Pufendorfs og Thomasius's Lære. Han er dels den første, der fyldig har udviklet denne, dels har hans Skrift ved den Udbredelse, det efterhaanden fik paa Grund af sin klare Fremstilling, kunnet naa ud i meget videre Kredse end de Forelæsninger, Hojer, Kofod Ancher eller Stampe holdt paa Universitetet. Han kan naturligvis paa sin Vis godt sige, at Gud beskikker Kongerne; men han mener dog, at Kongen hellere tilhører Landet end omvendt[1]), en Sætning, der staar i en skjærende Strid med Kristian V's Opfattelse, at Rigerne tilhørte ham som hans Ejendom. Og skjønt han et Sted i sin Kirkehistorie har kaldt Salvingen „en udi sig selv hellig Ceremonie“[2]), drister han sig dog senere i en af sine Epistler til at vise det naturlige i at afskaffe baade Kroning og Salving, „en Ceremonie, som er af ingen Nødvendighed, men foraarsager alene Tids og Pengespilde“[3]). Man maa ikke heller tro, at Holberg tillægger det enevældige Kongedømme en paa Grund af dets Oprindelse eller dets Idé almengyldig Fortrinlighed fremfor andre Forfatninger. Vistnok mener han, at den patriarkalske Regering har „forestillet de ældste Societeter og været et Forbillede for de siden oprettede Riger og Herredømme“, og han antager, at de tidligste Stater ere opstaaede af dem, saaledes at de første Regeringer have været Monarkier; men dette har ikke noget at gjøre med

[1]) Heltindehistorier (Udgaven 1757) S. 15.
[2]) Liebenbergs Udgave (Kjbhvn. 1867) 1ste Del S. 437.
[3]) 167de Brev. (Bruuns Udgave, 2det Bind S. 285-289). Mærk i Modsætning dertil Kongelovens Ord om Salvingen § 18.

Troen paa en særlig Guds Anordning, saaledes som Vandal og hans Meningsfæller opstillede den. Han forklarer Udviklingen simpelt historisk, at Staterne opstode, idet de patriarkalsk styrede Familier „sloge sig sammen udi Societet og udvalgte sig tilfælles Anførere, der kunde beskytte dem mod Vold osv.“[1]).

Der kan da selvfølgelig ikke tænkes paa, at en Forfatning, som har udviklet sig saaledes, saa at sige rent naturlig, skulde have et Fortrin fremfor andre, fordi den var den ældste. Forfatningernes Værd maa efter Holbergs Opfattelse simpelt hen bedømmes, eftersom de virke bedst til at værne om et Folks Sikkerhed og fremme dets Udvikling. Den Sætning, der i saa Henseende kommer stærkest frem hos ham, er, at det ikke saa meget er Regeringens Form som „Regenternes Kvalitet“, hvoraf en Stats Styrke og Velstand flyder, thi Historien viser, at man har set „Lande under samme Regerings Form nu at blomstre, nu igjen at visne“; saaledes var det Tilfældet baade, medens Rom var et Kongedømme, i dets republikanske Tid og under dets Kejsere, saaledes havde det været Tilfældet i England, hvor „Regeringens Form er saaledes sat paa Skruer, at det synes at være et Mesterstykke“; enhver „Forfatning har sine Ulejligheder, og alle Regeringsformer ere gode, naar Regentere ere dydige og dulige“[2]). I sin Natur- og Folkeret har han, idet han indskyder nogle Bemærkninger, som ikke findes paa det tilsvarende Sted hos Pufendorf, udtrykt sin Opfattelse særlig heldig ved at sige, at „ingen Regering er saa fuldkommen, at den kan komme overens med ethvert Landskab; men man maa overveje enhver Nations Stand, Vilkaar og Natur, hvorudover Aristoteles kalder den Regeringsform den bedste, som vi kunne bedst føre os til Brug og Nytte“[3]).

---

[1]) Den jødiske Historie (Kjøbenhavn 1742) 1ste Del S. 25-26 og 43.
[2]) Heltindehistorier I, 5-6, 11, 15, 26. Jvfr. 514de Epistel (5te Bind S. 201).
[3]) II, S. 58.

Holbergs Forkjærlighed for Enevælden.

Holberg har næppe havt særlig stærk politisk Interesse. Det er langt mere Æmner, hentede fra Aandslivets Omraade eller vedrørende Sæder og Skikke, end politiske Spørgsmaal, som han har drøftet i sin store Mængde af Skrifter, og han, der baade som yngre og som ældre havde Modbydelighed for alt, hvad der kunde ligne politisk Kandestøberi, har ogsaa stræbt selv at holde sig fri for sligt; men han har dog levet altfor meget med Tanken henvendt paa, hvad der rørte sig om ham, til at han ikke jævnlig skulde komme ind paa Æmner, der staa i Forbindelse ogsaa med politiske Spørgsmaal. Selve hans historiske og statistiske Arbejder maatte gjøre det nødvendigt for ham, og det fattes derfor ingenlunde paa Udtalelser af ham, hvoraf man kan se hans Opfattelse af forskjellige politiske Forhold. Jo fattigere vor statsvidenskabelige Literatur er fra hin Tid, og jo større Holbergs Betydning i det Hele har været for os, desto større Vægt have hans Meninger ogsaa i denne Henseende. Nogen synderlig Forskjel paa hans Opfattelse i hans tidligere og hans senere Aar synes der ikke at være.

Et Hovedpunkt hos Holberg, som for øvrigt hos mangfoldige i hans Tid, er det vidtstrakte Raaderum, han vil hjemle Statsinteressen og Statstvangen. Som han vil have, at Regeringen skal støtte de danske Skuespil ved at forbyde Opførelse af fremmede og daarlige Skuespil[1]), saaledes skal Staten ogsaa hæmme Overdaad og Yppighed[2]). Han havde Mistro til den frie Rørelse paa Handelens Omraade[3]), som han mente, at Statsmagten burde lede, og i skarp Modsætning til Montesquieu holdt han paa, at Frihed ikke var til Gavn for Flid. „Man opmuntres“, siger han, „til Arbejde ved Exempler og ved

[1]) 180de Epistel (2det Bind S. 333).
[2]) 515de Epistel (5te Bind S. 214) og Natur- og Folkeretten II, S. 83.
[3]) Se f. Ex. Anden Samtale imellem tvende Kjøbmænd i Boye: Holbergiana, 2det Bind (Kjbhvn. 1833) S. 15 ff. Dog havde han Syn paa, at Statsunderstøttelsen af Fabrikker let kunde komme til at gaa for vidt (529de Epistel, 5te Bind S. 257 f.).

Love, som føre Tvang med sig. Hvis man vil forsøge at kjæle for vore Bønder, vil man strax faa mange øde Gaarde“ [1]). Ligesaa levende Mistro havde han til, at Folk, naar de fulgte deres eget eller deres Forældres Hoved, kunde finde den rette Plads i Samfundet. Han har flere Gange med en aabenbar Forkjærlighed og med et ikke ringe Lune fremsat det Paradox, at der af Staten burde udnævnes Dommere til at undersøge Børns eller unge Menneskers Naturgaver for da at fastsætte, hvilken Vej de skulde slaa ind paa [2]). Naturligvis burde det ogsaa være den høje Øvrighed, der dømte, om unge Mennesker maatte rejse udenlands eller ikke. „Man kunde maaske holde fornødent at holde nogle Fregatter udi Nordsøen og Bæltet, for at krydse paa vore Jeans de Francer og opbringe alle dem, som rejste uden Forlov“ [3]). Holberg har paa slige Steder med Flid sat Sagen paa Spidsen, og han driver det til helt at slaa Gjækken løs, naar han i sine Moralske Tanker vil have, at Stadens Øvrighed skal drage Omsorg for, at den stedse kan være „forsynet med et tilstrækkeligt Antal af kjønne, ugiftede og uskamferede Jomfruer“ [4]). Men selv bag saadanne Løjer som dette sidste Sted ligger der en Grundtanke, som stemmer med hans vante stærke Fremhævelse af Statsmagtens Ret til at være den alt regulerende. I god Samklang hermed kræver han ogsaa en stram Disciplin, og han angriber dem, der ikke kunne se, at det endog er deres Pligt at ofre en Del af „deres Reputation“, hvis Øvrigheden fordrer det. „Naar f. Ex.“, siger han, „en Konge befaler mig at sige, at jeg haver gjort Uret, og jeg trues med Uheld, hvis jeg saadant ikke gjør, opofrer jeg ved Vægring en ægte for at conservere en uægte Reputation, thi ét er at erklære sig at have gjort Uret, naar den, som haver Magten, befaler, et andet er at bedrive en Mis-

---

[1]) 518de Epistel (5te Bind S. 232).
[2]) Niels Klim (Dorphs Oversættelse, 3dje Udgave Kjbhvn. 1874) S. 85. Moralske Tanker S. 237-38, 245. Jvfr. 390de Epistel (4de Bind S. 213-44).
[3]) 334te Epistel (4de Bind S. 92-93).
[4]) S. 200.

gjerning efter Ordre"[1]). Dette sidste er naturligvis i Holbergs Øjne utilladeligt. Denne samme Ærefrygt for Øvrigheden og Staten er det, der bringer ham til i Niels Klim at lade Potuanerne holde offentlige Bønner saaledes, at de ikke have Hensyn til de Bedende selv, men kun til Fyrstens og Statens Vel. Derved skulde den Tro befæstes hos Potuanerne, at enhver Borgers Velfærd var saa nøje forbunden med Statens, at deres Interesser ikke kunde adskilles[2]).

En saa stærk Fremhævelse af Statens Myndighed og af Disciplinen overfor Øvrigheden som den, Holberg førte Ordet for, kunde vistnok forenes med Republikanismen efter Oldtidens Forbilleder; men paa Holbergs Tid passede den bedst til Enevælden. Hvor langt han end havde fjærnet sig fra de gamle lutherske Statsretslærere ved sine Meninger om Statssamfundenes og Forfatningernes Oprindelse, er han dog en udpræget Tilhænger af Enevælden, og han holder Modstand imod Fyrsterne for utilladelig under hvilkesomhelst Forhold[3]). Dette hans Standpunkt hænger ikke blot sammen med, at, som han siger, enhver ærlig Mand er forbunden til at forsvare den Regering, som han lever under[4]); men det er en nødvendig Følge af, at Enevælden efter hans Mening paa Grund af den stærke Magt, den lægger i Fyrstens Haand, bedst kan sikre Ro og Fred i Landet. Han er endog i polemisk Iver imod Enevældens bitre Fjende Molesworth gaaet saavidt, at han har sagt, at den „sandelig er den eneste, som meriterer at kaldes fuldkommen Regering, efterdi ved den alene erholdes den Sikkerhed, som de første Mennesker ved Societeter have søgt at erholde"[5]). Det

---

[1]) Heltindehistorier II, 252.

[2]) S. 61. Uagtet jeg ikke tror, at Holberg har holdt alle de enkelte Træk, han omtaler ved Potuanernes Stat og Samfund, for at kunne gjennemføres i det virkelige Liv, og uagtet han her flere Gange har udtrykt sig med en paradox Styrke, er det Billede, han har givet af Potu som en fast Stat med en stærk Statsmagt, vistnok, taget som Helhed, stemmende med hans Overbevisning om, hvad der var det rette.

[3]) Natur- og Folkeret II, 60, p. 70-71.

[4]) Danmarks og Norges Stat S. 62.

[5]) Smstds. S. 61.

Billede, han i Niels Klim har tegnet af de slette Tilstande i Frihedens Land, vidner ogsaa klart om hans Syn paa, at først og fremmest bør Regeringen i et Land være stærk[1]). Han afviser da ogsaa med Harme den Paastand, at man skulde kunne kalde dem nedrige Gemytter, der frivillig give sig under Enevælden, saasom det sker ikke af nogen Bassesse, men for tilfælles Sikkerhed[2]). Ikke mindre mener han, at Enevælden gjør en Stat stærk udadtil ved den Hurtighed, med hvilken Fyrsten kan optræde imod Rigets Fjender uden at behøve at spilde Tiden med at sammenkalde Stænder og Folkeforsamlinger[3]). Men med en særlig Forkjærlighed kommer Holberg jævnlig tilbage til den Tanke, at Enevælden har en egen Styrke til at kunne hæve et Folk ved den umaadelige Indflydelse, som en Fyrste med en stærk Magt kan udøve til at omskabe sit Folk. Naar han i det Hele har den sunde Mening, at det ikke er Sted, Luft og Føde, men Regering, Love og Anordninger, som danne Menneskene og Folkeslagene[4]), saa lader han denne sidste Indflydelse ligesom faa en Tryllekraft i den enevældige Fyrstes Haand. Han ser Vidnesbyrd derom ikke blot i østerlandske Folks Historie, men ogsaa i det Opsving, Ludvig XIV's Regering havde fremkaldt i Frankrig, i det Omslag, som Maria Theresia havde skabt i Ungarn, hvis Folk fra tidligere at have været ringeagtede som Krigere nu tildroge sig almindelig Beundring, i Preussens forbavsende Udvikling under Frederik II, og fremfor alt ser han i Peter Czars Historie et glimrende Vidnesbyrd om sin Sætnings Rigtighed. Der er næppe nogen afdød Hersker udenfor Danmark-Norge, om hvem han har talt med saamegen Beundring som han[5]).

---

[1]) S. 130.

[2]) Danmarks og Norges Stat S. 61, jvfr. Natur- og Folkeret II, 67.

[3]) Natur- og Folkeret II, 58-59.

[4]) 260de, 473de, 518de og 519de Epistel (3dje Bind S. 275; 5te Bind S. 75, 230 ff. 236).

[5]) Se om disse Træk Heltindehistorier S. 20 f., den 533te, 536te, 88de og 106te Epistel (5te Bind S. 266 og 269, 2det Bind S. 10 og 85), samt Heltehistorierne (Liebenbergs Udgave, Kjbhvn. 1864) 1ste Bind S. 140.

Det er i det hele igjennem stærkt royalistiske Briller, at Holberg læser Historien. Derfor føler han i sin Kirkehistorie ingen Forargelse ved den Indflydelse, som Konstantin den Store og hans Efterfølgere vilde udøve i Kirken, og skjønt han har Uvilje imod Arianerne, bringer det Værn, disse fandt hos Kejser Constantius, ham ikke til at klage over Fyrstemagtens Overgreb. Ligesaa lidt kritiserer han Kejserhoffets Færd imod Johannes Chrysostomus, med hvis Ulykke han dog har Medfølelse. Derimod har han Kritiken rede imod Ambrosius, fordi denne vovede at paalægge Kejser Theodosius Kirkebod for Blodbadet i Thessalonica[1]). Han angriber ikke blot, og det med god Grund, den franske Gejstligheds Holdning imod Ludvig den Fromme; men han stiller sig med en paafaldende Ensidighed i hele Fremstillingen af Middelalderens Kirkehistorie paa Kongernes Side imod Paver og Gejstlighed. End ikke Innocens III's Optræden til Gavn for den ulykkelige Dronning Ingeborg imod Philip August formaar at vække hans Samstemning. Antiklerikale og royalistiske Tendenser have her støttet hinanden.

Ikke mindre skinner hans Forkjærlighed for den stærke Kongemagt frem allevegne, hvor han i sine historiske Skrifter eller i Epistlerne kommer til at tale om Forfatninger. Vistnok har han et klart Øje for, hvilke fordærvelige Virkninger den orientalske Despotisme maa føre med sig[2]), og paa den anden Side værger han sig bestemt imod, at han principielt skulde holde frie Forfatninger for ubrugelige. Hvor han i sin „Danmarks og Norges Stat“ taler om Enevælden som den bedste Forfatning, tilføjer han, at dette skriver han ikke for at fordømme andre Regeringer[3]), og da han et Sted i sin Danmarks Historie kommer ind paa at klage over de uheldige Virkninger af Kristian IV's Haandfæstning, siger han udtrykkelig: „ikke fordi et indskrænket

---

[1]) I, 280-81. Endnu stærkere udtaler han sig i den 170de Epistel (II, 300), hvor det hedder: „Jeg for min Part haver over intet mere forarget mig end over den hellige Ambrosii Forhold imod Theodosium, som var en af de bedste romerske Kejsere.“

[2]) Heltehistorier I, 176 ff.

[3]) S. 61.

Monarki jo vel kan bestaa, naar det fra Førstningen saa er indrettet, og stedse bliver holdt i lige Stand“[1]). Men idet han særlig blev ægget ved de Angreb, der f. Ex. af engelske Forfattere som Molesworth rettedes imod Enevælden, fik han Forkjærlighed for at se Skyggesiderne ved den politiske Frihed. Det kan ikke forbavse, at han fandt store Fejl ved de forenede Nederlandes Statsordning eller at Polens Forfatning forekom ham slet[2]). Derimod har det Interesse at se ham med stor Styrke angribe de saa kaldte blandede Forfatninger, i hvilke Vægten var lagt paa at skabe Ligevægt imellem Statsmagterne. „En saadan Mixture“, mener han, „haver havt ligesaa slet Virkning udi Staten, som en Ragout eller Punch, der bestaar af adskillige Ingredienser, haver udi et Menneskes Legem“[3]). Han vil derfor i Modsætning til Rollin og andre historiske Forfattere[4]) ikke vide noget af, at Roms Storhed i Oldtiden skulde kunne forklares af dets Forfatnings Fortrinlighed, fordi den var en Sammenblanding af Monarki, Aristokrati og Demokrati. Rom var efter hans Opfattelse blevet stort til Trods for, at det havde havt en slet Forfatning, der stadig maatte ændres og under hvilken der idelig fandt indre Uroligheder Sted. Han mener, at dets Storhed skyldtes en ved en Slags religiøs Begejstring skærpet Fædrelandsfølelse, der var bleven nedarvet igjennem Tiderne og

---

[1]) Anden Udgave (Kjbhvn. 1753) II, S. 755.

[2]) 388de Epistel (4de Bind S. 236-37), „Anhang til hans historiske Introduction“ (Udgaven Kjøbenhavn 1757) S. 269 og Niels Klim S. 208. Om den svenske Forfatning i Frihedstiden, der kunde give Stof nok til Kritik, har han aldrig talt i Epistlerne. Derimod vil man finde en klar Hentydning til den i Sneedorf: Om den borgerlige Regering, S. 365.

[3]) Danmarks og Norges Stat S. 59 og Afhandlingen: Om Aarsagen til Roms umaadelige Tilvæxt foran hans Oversættelse af Herodian S. 9 (andet Oplag Kjbhvn. 1753). Jvfr. 515de Epistel (5te Bind S. 213).

[4]) I den sidstnævnte Afhandling. Der findes her ingen Hentydning til Montesquieu's berømte Skrift: „*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*“ (udkommet 1734), og Holberg nævner ellers tidt Montesquieu; men man kunde dog fristes til at tro, at Holberg har kjendt dette Skrift, som blandt andet gjør opmærksom paa, at der allerede fra meget tidlig Tid var noget religiøst ved den romerske Patriotisme (Udgaven af Montesquieus Værker Kjøbenhavn og Genève 1661, 6te Bind S. 88).

intet Sidestykke havde havt hos noget andet Folk, undtagen hos Araberne efter Mahomeds Optræden. I det Hele gaar han næsten med Voldsomhed løs paa at kritisere Tilstandene i Oldtidens Republiker, baade i Athen og Rom, som om Friheden her blot havde havt Ulykker til Følge, og han mener, at der hører stor Skjønsomhed i Forklaringerne til, for at de græske og latinske Forfattere ikke skulle blive farlige for Ungdommen. Denne kan ellers let bringes paa Afveje ved at se Kongemord blive berømmet.

Den Stat, der paa Holbergs Tid stod som det mærkeligste Exempel paa politisk Frihed, var England. Her havde han levet flere Aar, han var bleven stærkt paavirket af det engelske Aandsliv og følte en særlig Interesse for Englændernes skarpt udprægede Folkekarakter, „nu omstunder fast den eneste, der er frugtbar paa heroiske Dyder“[1]). Hvad var da naturligere, end at han blev bragt til at fæste Blikket paa Englændernes politiske Forhold, der utvivlsomt havde havt stor Indflydelse paa den engelske Literaturs, Tænknings og Folkekarakters Udvikling?

Der er en tydelig Dobbelthed at spore i hans Opfattelse. Snart synes han oplagt til at bekæmpe den almindelige Mening, at Englændernes politiske Frihed var forbavsende stor. Han nægter da for det første, at man har Ret til at fælde en Dom under ét om Englænderne i politisk Henseende, thi deres Historie frembød meget forskjellige politiske Standpunkter, snart havde de bøjet sig slavisk for Kongerne, snart havde de intet villet taale. „Den engelske Nation“, siger han, „er som en Febricitant, der plages nu af formegen Hede, nu igjen af formegen Kulde. Naar Heden regerer, er den ligesom Samson, førend hans Hoved blev raget, nemlig stiv og uovervindelig; naar den anden Affect derimod tager Overhaand, er den som samme israelitiske Helt, efterat han havde mistet sit Hovedhaar, nemlig uden Hjærte og uden Styrke“[2]). Ogsaa kan

[1]) Danmarks Historie I, 132.
[2]) 375de Epistel (4de Bind S. 208). Jvfr. 323de Epistel (IV, 64). Paa en lignende Maade udtaler han i sin *Synopsis historiæ universalis* (2den Udg.

Holberg faa det Syn, at den engelske Forfatning i Virkeligheden ikke kan hindre en Konge fra omtrent at gjøre, hvad han vil. „Forskjellen“, siger han, „imellem en fuldkommen Enevolds Herre og en ved Love indskrænket engelsk Konge er fast alene denne, at alt, hvad den første erholder ved Befalning, erholder den sidste ved Forestilling, saa at begge faa deres Vilje frem, skjønt ikke paa én Maade. Thi en Konge udi England, som forstaar Regeringskunst, kan altid være forsikret om Pluralitet udi Parlamenterne, og derudover faar alt, hvad han forlanger“ [1]). Naar man tænker paa de parlamentariske Tilstande under Georg II, kan man ikke frakjende denne Opfattelse al Sandhed, og Enhver maa indrømme, at Georg II endog en Tidlang i en forbavsende Grad formaaede at afpasse den engelske Politik efter sine særlige hannoveranske Interesser. Men naturligvis er Holbergs Sætning meget ensidig, thi for at opnaa sine Ønsker i visse Retninger, maatte Kongen i andre Henseender lade Whigpartiets Førere have frie Hænder, og det var mere Ministrene end Hoffet, der forstode at dreje Valgene efter deres Hoved. Om muligt endnu mere ensidigt er det dog, at Holberg ikke blot fremstiller Georg I som den, der havde været Hovedmanden for alle den engelske Regerings Handlinger i hans Tid [2]), og som den, der var uovertruffen i Regeringsdygtighed, men at han endogsaa lovpriser den saare ubetydelige Dronning Anna [3]), som om det var hende selv, og ikke Malborough og Godolphin, hvem Englands Storhed under den spanske Arvefølgekrig skyldtes.

Ved andre Lejligheder derimod kan han ikke finde Ord, der ere stærke nok til at udmale Englændernes Frihedskjærlighed paa hans egen Tid. „De flestes Begjærlighed efter Frihed“,

---

Kjbhvn. 1733) S. 143, at Englænderne let gaa fra den ene Yderlighed til den anden og derfor nu nær vare gaaede fra Anarchiet og den altfor store Frihed til en enevældig Styrelse.

[1]) 19de Epistel (I, 83).

[2]) 397de Epistel (IV, 260). Jvfr. Introduction til de europæiske Rigers Historie. S. 581.

[3]) 400de Epistel (IV, 268).

siger han, „er saa stor, at intet Land kan vise noget, som lignes dermed“. Som der findes dem i England, der „skrive directe imod Troens Fundamente Article“, saaledes maa man især forbavses over „den Frihed, particuliere Folk tiltage sig at tale og skrive imod Regeringen og ved offentlig Tryk udi bittre Terminis at kritisere Anordninger og Anstaltninger, som af Kongen og Parlamentet gjøres udi Krig og Fred ... Men de fleste Engellænder ville i ingen Ting lade sig tvinge; Erfarenhed lærer ogsaa, at Tvang tjener til intet uden at forøge deres Frækhed“[1]). At nu dette Frihedsliv havde havt stor Indflydelse paa den engelske Literatur, der i saa mange Henseender forekom Holberg udmærket og selv i sine Udskejelser interesserede ham, var han for sund og skarpt seende en Mand til ikke at faa Øjet op for, og han har i sin Selvbiografi udtalt om Englændernes Frihed, at om den end fører adskillige Ulejligheder med sig, saa medfører den dog „mange flere Nytter“[2]). Men undertiden blev han dog alvorlig ængstet ved den Indflydelse, han mente, den havde til at styrke Angrebene paa Kristendommen. „Deisterne udi Stor Brittannien“, saaledes begynder hans syvende Epistel[3]), „holde ved at storme imod Revelationen og tiltage mere og mere udi Frækhed. Det synes, at den Afsky, som Englænderne have for Enevoldsmagt udi verdslig Regering, strækker sig og til Guds Herredom. Det synes, at de ved Parlamentsakter vilde have den guddommelige Magt indskrænket, saavel som den kongelige, at de intet Souverænetet vilde lide hverken udi Himlen eller paa Jorden.“

Man kommer naturlig til særlig at spørge om, hvorledes Holberg har opfattet de store indre Stridigheder i England i det syttende Aarhundrede, hvis endelige Udfald var den politiske Friheds Sejr. Disse Kampe have aabenbart inter-

---

[1]) 260de Epistel (III, 276), jvfr. 235te Epistel (III, 195). Man jævnføre hermed det ubehagelige Indtryk, det gjorde paa Erik Pontoppidan under hans Ophold i England omtrent 1720, „at høre og se saa mange Tegn til den højeste Øvrigheds Ringeagtelse“ (Selvbiografi, Odense 1874 S. 51).

[2]) S. 237.

[3]) 1ste Bind S. 29.

esseret ham, og han er gjentagne Gange kommen ind paa at udtale sig om dem. I sit tidligste historiske Værk: „Introduction til de europæiske Rigers Historie“ viser han alt andet end Varme for den engelske Friheds Sag. For ikke at tale om den egentlige Revolutionsperiode under Karl I, ved hvilken han glider saare let hen over Kongens egen Skyld og helt bryder Staven over Revolutionspartiet, saa kan man slet ikke af hans Fremstilling ane, at den engelske Frihed havde været truet ved alvorlige Overgreb af Karl II og Jakob II. „Enhver retskaffen og upartisk Engelskmand“, siger han, „maa tilstaa, at Kong Jakob var en meget from Herre og af en meget tractable Natur, saa at hans Undersaatter derfor ikke kunde have Aarsag andet end at elske ham, havde han ikke havt saadan Nidkjærhed for den romerske Religion“ [1]). Det er da ogsaa kun fra den religiøse Side, han opfatter Revolutionen 1688, og naar han glæder sig over den, er det, fordi den var en Sejr for Protestantismen over Katholicismen. Senere fik han vistnok Øjet op for, at Karl I's Regering havde været forfatningsstridig, at de stuartske Fyrster havde drevet en uheldig Politik, og at den engelske Frihed havde været i virkelig Fare under Karl II og Jakob II. Men han havde dog endnu Forkjærlighed for at udlede den hele Kamp fra de religiøse Forhold; det var efter hans Mening Independenterne og Katholikerne, der af rent religiøse Grunde havde vakt de egentlige Storme [2]). Er der end adskilligt sandt i, hvad han siger derom, er hans Opfattelse dog ensidig, en Følge af, at den religiøse Modsætning fængslede ham langt mere end de politiske Spørgsmaal.

I Slutningen af Holbergs Liv udkom som bekjendt Montesquieus *Esprit des lois* (1748). Som Holberg tidligere var bleven stærkt greben af denne Forfatters *Lettres Persanes*, saaledes følte han sig i høj Grad fængslet ved det nye og langt betydeligere Værk. Men hvor beundringsværdigt han end fandt det i mange Stykker, er han dog i flere af sine Epistler gaaet ind

---

[1]) 2den Udgave 1728 S. 566.

[2]) *Synopsis historiæ universalis* S. 141 og 143, men navnlig den 357de Epistel (4de Bind S. 147 ff.).

paa Æmner, i hvilke han ikke kunde samstemme med Montesquieus Opfattelse. Han har baade kæmpet imod dennes Theori om Klimaets absolute Indflydelse paa Menneskenes Udvikling, og imod den Lære, han tillægger ham, at Dyden var Grundvolden for de republikanske Forfatninger, Æren for det indskrænkede Kongedømme, og at Frygten var Grundlaget for Despotismen eller den uindskrænkede Regering[1]). Den samme Iver for at forsvare Enevælden, der træder frem i Holbergs Polemik her, bragte ham ogsaa til at kritisere den lovprisende Fremstilling af den engelske Forfatning, Montesquieu som bekjendt har givet i *Esprit des lois.* Det er aabenbart, at den franske Forfatters aandrige Skildring har gjort et stærkt Indtryk paa ham. „Hvis", siger han, „den engelske Forfatning nu efter nøjere Syn ingen Reparation behøver, saa kan man med vor Autor sige at have fundet, hvad man stedse har efterledet og ønsket, udi en sammenmænget Regerings Indrettelse. Jeg drister mig ikke til at dømme anderledes derom"[2]). Men han kan dog ikke andet end fremhæve, hvorledes der i England endnu stedse var Uenighed om Grænsen for Kongernes, Overhusets og Underhusets Magt og om en Mængde forskjellige politiske Spørgsmaal. Han ender derfor med at udtale Tvivl om den engelske Forfatnings Fortrinlighed. Andet var ej heller muligt for Holberg. Thi netop det var Ensidigheden hos ham som hos saa mange, der vare blevne opfostrede under Enevælden, at de ikke blot opfattede den faste Vedvaren af visse Grundtræk i en Forfatning som nødvendig for et Folks rolige og lykkelige Udvikling, men endog frygtede næsten enhver Uenighed om politiske Spørgsmaal som faretruende. Har et Folk i Tidens Løb efterhaanden ændret og „flikket"[3]) paa sin Forfatning, er det for Holberg et Vidnesbyrd om, at denne i og for sig ikke har duet. Han har intet Syn for, at selv om en Forfatning paa et senere Punkt i et Folks Historie nødvendigen maa

---

[1]) 514de Epistel (5te Bind S. 200 ff.). Holberg har næppe forstaaet Montesquieus Ord om Monarkiet og Despotiet rigtig.

[2]) 517de Epistel (5te Bind S. 223 ff.).

[3]) Jvfr. smstds.

ændres for at kunne gjøre Fyldest, kan den godt tidligere have været tidssvarende. Han forvexler politisk Ubevægelighed med politisk Fasthed, og da netop Ubevægeligheden — rent politisk taget — er et Kjendemærke paa Enevælden, bliver denne ogsaa af den Grund ham en betryggende Forfatning. Han tænker sig aabenbart, at en enevældig Styrelse maa kunne holde sig saa mange Aarhundreder, det skal være. „Den kongelige Trone", siger han med Hensyn til Forfatningsforandringen 1660, „blev saaledes grundfæstet, at den kunde staa imod al Storm og Anstød til evig Tid ubevægelig"[1]).

Holbergs Syn paa den politiske Udvikling i Danmark.

„Blandt europæiske og andre os bekjendte Regenter", siger Holberg[2]), „er ingen *jure* Souveræn uden ene Kongen af Danmark .... Til de danske Konger er saadan Magt overdragen ved en højtidelig Akt af alle Rigets Stænder. En saadan Overdragelse vil man næppe finde udi noget andet Rige, hvormeget man end blader i Historien." Naturligvis vidste Holberg godt, at der ogsaa var andre Enevoldskonger i Europa, og særlig havde han høje Tanker om den Magt, som de franske Konger kunde udøve. Han havde et klart Blik for, hvor urigtigt det vilde være at tiltro de franske Parlamenter en Magt, der i fjærneste Grad kunde sammenlignes med den, det engelske Overhus og Underhus udøvede, og han paastod, „at i hvilket Rige der er en staaende Krigsmagt, som haver aflagt Troskabsed til Kongerne alene, der er og Souverænetet, og alle de Jura, som de høje Kollegier tilegne sig, ere ikkun Skygger og saadanne Herligheder, som Kongerne tillade dem at øve"[3]). Men de danske Kongers Souverænetet havde i hans som vistnok i alle Danskes og Nordmænds Øjne faaet et eget smukt Præg ved at kunne støtte sig til en højtidelig Overdragelse fra Folkets Side.

---

1) Danmarks Historie III, 480.
2) 27de Epistel (1ste Bind S. 117).
3) 6te Epistel (I, 26-29).

Gaar man imidlertid Holbergs Opfattelse nærmere paa Klingen, svinder denne Overdragelse rigtignok ind til ikke at blive synderlig mere, end den var efter den ældre mest vidtgaaende absolutistiske Synsmaade — naturligvis fraregnet den med denne forbundne Lære om den umiddelbare Oprindelse fra Gud.

Holberg har dels i sin „Danmarks og Norges Stat" givet en sammentrængt Oversigt over den danske Statsforfatnings Udvikling i den ældre Tid[1]), dels er han i sin „Danmarks Historie" tidt kommen ind paa Spørgsmaal, der vedrøre dette Æmne[2]). Det var hans Opfattelse, at Kongemagten i Danmark i Middelalderen havde været stærk og saa godt som uindskrænket. Vistnok tillægger han enkelte Gange Stændernes Myndighed en vis Vægt, og i sin fædrelandssindede Iver for at bekæmpe Paastanden om, at Danmark nogensinde havde været et virkeligt Len af det tydske Rige, tager han sin Tilflugt til selve den Magt, Stænderne havde havt Ret til at udøve i Middelalderen. Den Lenshylding, som Svend Eriksøn i Merseburg maatte yde Frederik Barbarossa, havde saaledes efter hans Paastand under alle Omstændigheder været ugyldig, fordi Stænderne ikke havde samtykket deri[3]). Men det er dog den kongelige Magt, han, saa tidt det paa nogen Maade lader sig gjøre, fremhæver som den alt formaaende i Riget, og han mener, at naar den undertiden gjør Indtrykket af at have været indskrænket, er det kun en Følge af, at Kongerne mindre have taget deres Højhed i Agt[4]).

Om Danmark i gamle Dage havde været et Arverige eller Valgrige, var efter Holbergs Skjøn ikke let at afgjøre, og han har i forskjellige Skrifter udtrykt sig noget forskjelligt derom. I sin korte verdenshistoriske Oversigt mener han, at

---

[1]) S. 63-71.
[2]) I Begyndelsen af tredje Del af denne findes en Oversigt over de Bevisgrunde, der kunne anføres for eller imod, at Danmark tidligere havde været et Arverige. Den stemmer for en Del ordlydende med det Referat, han har givet i Danmarks og Norges Stat.
[3]) I, 225 (Anden Udgave 1753).
[4]) Danmarks og Norges Stat S. 63.

det overhovedet er umuligt at sige noget sikkert derom med Hensyn til Tiden før Kalmarunionen [1]). Men baade i sin „Danmarks og Norges Stat" og i Danmarks Historien hælder han tydelig til at holde det for rimeligst, at Kongemagten havde været arvelig. Heri var der først sket en klar Forandring ved Kalmarunionens Stiftelse, da en indskrænket Valgret var bleven indført. Dette, siger han saa, burde atter være blevet ophævet, da Foreningen brast, og Norge blev da virkelig ogsaa „anset som et Arverige; men Stænderne i Danmark forstode at mage det saaledes, at Danmark siden var et Valgrige, i det ringeste *facto*, om ikke *jure*" [2]).

Efter den oldenborgske Families Tronbestigelse tilstaar han, at Stænderne ogsaa meget havde indskrænket den kongelige Magt, særlig under Frederik I, der viste en saa stor Mildhed, „at mange holder for, at den har gaaet for vidt, saasom den lagde Grundvold til den kongelige Myndigheds Svækkelse og erhvervede Adelen saadan Magt og saa mange Herligheder, at Riget bekom Anseelse heller af et Aristokrati end et Monarki" [3]). Men han glemmer ikke senere at nævne, hvorledes baade Kristian III og Frederik II atter udøvede en stærk Kongemagt, indtil Adelens Myndighed fik en Ende under Kristian IV. Den ene Gang efter den anden fremhæver han den udstrakte Magt, denne sidste havde udøvet, „saa at aldrig nogen Konges Myndighed havde været større" [4]). Selv efter at Adelen, som Holberg indrømmer, i Slutningen af Kristian IV's Regering paany havde vundet stor Magt og siden brugt dennes Død til at hæve den til dens højeste Spidste [5]), har han dog Tilbøjelighed til at fremhæve, hvorledes Frederik III formaaede at vinde „saa stor Myndighed som nogen af de fremfarne Konger, hvorfor han ogsaa var i

[1]) S. 176.
[2]) Danmarks Historie III, S. 7-8.
[3]) Danmarks Historie II, 174.
[4]) Smstds. II, 747, jvfr. 748, 750 og 752, jfr. III, 8. Dette hindrer ham dog ikke fra, som senere skal blive omtalt, at lade Adelen have Magt til at hindre Kristian IV's Reformplaner til Gavn for Kjøbstæder og Bønder.
[5]) Smstds. III, 18.

Stand at udvirke, hvad han vilde"[1]). Der er i selve Holbergs Fremstilling af Frederik III's første Regeringsaar Træk nok, der vise, hvor langt det var fra, at dette i Virkeligheden var Tilfældet. Da saa endelig Souveræneteten indførtes, saa er det hans Mening, som det havde været Vandals, Frederik Gabels og Kristian V's, at dette var en blot Restitution af „Hans Majestæt udi den Ret, som de gamle danske Konger tilforn havde"[2]).

Ikke mindre er Holbergs Opfattelse af de ældre danske Konger som Personligheder gjennemtrængt af royalistisk Beundring. Han kan nok kritisere Konger i Middelalderen som Harald Hejn og Knud den Hellige, han kan dadle Erik af Pommern for den Grusomhed, han havde ladet sine Soldater udøve paa Femern, og han lader ham have en stor Del af Ansvaret for Kalmarunionens hurtige Forfald. Ogsaa ved den oldenborgske Kongeslægts Historie kan han dadle forskjellige Regeringshandlinger[3]), og det falder ham selvfølgelig ikke ind at forsvare eller undskylde Kristian II's Grusomhed i Sverige. Men naar denne sidste Konges Historie fraregnes, er det kun i det smaa, han kan se Fejlene; i det store nærer han saa fuldt som nogen af sin Samtid en Beundring for de oldenborgske Kongers Fortjenester, som trænger al Kritik tilbage. Det hjælper ikke, at han selv saa tidt taler om sin egen Upartiskhed. Hans Royalisme er ikke mindre end hans udpræget danske Følelse adskillige Gange løbet af med ham. Hvad kan vel være en stærkere Lovtale over en Kongeslægt i Almindelighed, end naar han ved at nævne den oldenborgske Families Tronbestigelse siger, „at Danmark fra Christiano I, som var Stamfader, er bleven regeret af lutter Fredericis og Christianis, og ligesom samme Konger alle have havt ens Navn, saa have de ogsaa alle lignet hinanden udi Dyder, saa at man i begge Henseender

---

[1]) Smstds. III, 138.

[2]) Danmarks og Norges Stat S. 70. Jvfr. S. 62. Jvfr. hans Dissertation (under Povl Rytters Navn) imod Andreas Hojer i Boyes Holbergiana III, 111 „den indførte eller rettere sagt gjenoprettede Enevoldsregering".

[3]) Danmarks Historie II, 434, 499, 819, III, 229 o. s. v.

kan holde den oldenborgske Kongestamme som den mærkværdigste og anseligste udi Historien. Den eneste Plet udi efterfølgende Historie er Christiani II Regimente; thi det synes ellers i det øvrige, at Dannemark nu over 300 Aar haver været regeret af en og den selvsamme Konge, saasom man har set Christiani I Dyder skinne udi lige Grad hos alle Christiani I Efterkommere. En synderlig Guds Gave og Herlighed, som jeg finder ikke noget Rige at være vederfaret"[1]).

I god Samklang med denne almindelige Dom priser han baade Kristian I's Klogskab overfor Sverige[2]) og finder hans Holdning i den slesvigske Sag 1460 saa fortrinlig, at han kalder den „hans Mesterstykke udi Statssager"[3]). Han mener, at om end Kristian I i sin hele Regering intet andet havde udrettet end at forene Holsten og Slesvig med Danmark, kunde man kalde ham for en af de nyttigste Konger udi Danmark. Skjønt han ved at tale om Kristian I's sidste Regeringsaar siger, at alle andre danske Konger burde have anset det som en Umulighed at holde Sverige udi Lydighed, efterat det ikke havde kunnet leve fornøjet under saadan dydig Potentat[4]), saa holder han dog al Kritik tilbage overfor Hans's og Kristian II's Beslutninger at ville prøve paa at vinde Sverige igjen. Han kalder Hans ikke blot en god Mand, men endogsaa en stor Konge, ja en af de største og duligste, Danmark nogensinde har havt[5]). Ved Kristian II's Fængsling fritager han Frederik I for al Skyld, ligesom han ikke har et Ord om det haarde i den Fremfærd, der blev vist imod Kristian II[6]). Han holder Frederik I for at have været en særlig „dydig" Mand, en „særdeles fornuftig, from og sagtmodig Herre"[7]), og om end denne Konge uheldigvis havde svækket Kongemagten ved store Indrømmelser til Adelen, saa

---

[1]) Danmarks Historie I, 636-37.
[2]) S. 660.
[3]) S. 675.
[4]) S. 726.
[5]) S. 852.
[6]) II, S. 262.
[7]) II, S. 177 og 269.

maatte dette ikke tilskrives Regentens Skrøbelighed, men Tidens Vanskelighed. Om Kristian III siger han, at han ligesom hans Samtidige, Gustav I i Sverige, kan tjene som et Mønster i Dyder og fornuftigt Regimente for alle Potentater[1]), og han kalder ham — unægtelig ikke uden en vis Ret — „Statens, Religionens og Lærdommens Stifter i Danmark", fordi han havde bragt „alting af et Chaos og en yderlig Forvirrelse udi en herlig og zirlig Orden"[2]). Siden kalder han Frederik II en af de nyttigste Konger, disse Riger nogen Tid havde havt[3]); men alt, hvad han kan sige til Berømmelse for denne eller nogen anden Konge, falmer i Sammenligning med hans Pris over Kristian IV. Denne er næsten et Ideal for ham af en Konge. Den firskaarne Djærvhed i Kristian IV's Personlighed, hans ejendommelige Lune, hans uovergaaelige Virksomhedsaand, og maaske fremfor alt den Sans for at fremme alskens borgerlig Syssel, der var saa karakteristisk for ham, gjør ham afgjort til Holbergs Helt, saameget mere som Kongens Tapperhed ogsaa kastede Glans over hans Personlighed[4]). Netop de Egenskaber, der efter Holbergs Opfattelse særlig høre med til at gjøre en Konge stor, finder han i udpræget Grad hos ham[5]). Der er næppe nogen anden afdød Fyrste end Peter Czar, som han mener at kunne stille ved Siden af ham, hvorimod han som bekjendt i en lidet heldig Sammenligning har ment at kunne hævde Kristian IV Fortrinet fremfor Gustav Adolf. Det er smukt at se, hvorledes den Ulykke, der rammede Kristian IV i hans sidste Dage, sætter Holbergs Følelser for den gamle Konge i Bevægelse. Men ved Siden deraf maa man forbavses over, hvor lidt han har Syn for, at Kristian IV selv har havt

[1]) II, 311.
[2]) II, 396.
[3]) II, 509.
[4]) Se II, 517, 546, 594, 647-48, 778, 831. I *Synopsis historiæ universalis* kalder han ham *rex incomparabilis*.
[5]) 511te Epistel (5te Bind S. 188). Jvfr. Danm. Hist. II, S. 656: „jeg holder for, at Videnskabens Forfremmelse, Handels og Manufakturers Stiftelse er det, som egentligen næst Gudsfrygt gjør en Konge stor, og hvis Antegnelse tjener mere til Opbyggelse end Kriges og Feltslags Beskrivelse."

sin Del af Ansvaret for Rigernes forværrede Stilling udadtil. Han giver en rigtig Fremstilling af, hvad der gjorde Danmarks ydre Forhold vanskelige efter 1633; men desuagtet lader det ikke til at forundre ham, at der blev øst Penge ud med begge Hænder af den næsten tomme Statskasse ved Tronfølgerens Bryllup med Magdalene Sibylle, og han trækker ingenlunde Konsekvensen til at paavise det farlige i Kristian IV's Holdning overfor Svenskerne og det ukloge i hans Færd imod Hollænderne. Man fristes til at smile paa Holbergs Bekostning, naar man ser ham udtale sin Beundring for baade Frederik II og Kristian IV, fordi de havde indrømmet Sverige saa højmodige Fredsvilkaar 1570 og 1613[1]), som om de ikke havde stræbt at faa alt, hvad de kunde opnaa. Endnu mere studser man ved at se ham i sin Iver for at prise Frederik III's „vise Regering“ endog før 1660 omtale, at der under den fandtes ligesaa god Orden og Anstalter i Danmark, som der under Dronning Kristines Regering herskede Forvirrelse i Sverige[2]). Man tænke sig god Orden i Tiden imellem 1648 og 1657! Senere har han et rigtigere Syn paa Forholdene[3]); men det er, som om han, naar han nævner en af Kongerne personlig, da nødvendigvis maa fremstille deres Virksomhed som havende velsignelsesrige Frugter. At han ved sin Fremstilling af Souverænetetens Indførelse ikke blot saameget som muligt fremhæver Stændernes Henvendelse til Kongen om at tage imod Arveregeringen, men ogsaa lader dem tilbyde ham den uindskrænkede Magt, følger af sig selv. Der er ikke Skygge af Antydning af, at Kongen selv har havt nogen ærgjerrig Tanke.

Holberg har selv henpeget paa, at han som Historiker har maattet tage Hensyn til, at der var Censur i Danmark, og han havde ved Udgivelsen af sit første historiske Skrift: „Introduction til de europæiske Rigers Historie“ Vanskeligheder fra Censors Side at overvinde. Jo nærmere han i Fremstillingen af Danmarks Historie kom op til sin egen Tid, desto mere

1) Danmarks Historie III, 323.
2) III, 96.
3) III, 159 og 226.

maatte han tænke paa, at der vilde blive vogtet paa hans Udtalelser. Naar man husker, at det blev paabudt Hans Gram ved Eftersynet af Slanges Kristian IV's Historie at paasé, at denne intet kom til at indeholde, „der kunde være krænkende for denne Konges Ære“[1]), vil man forstaa, at hin Tids Historikere kunde føle sig indskrænkede i deres Frihed. Paa den Maade kan man maaske forklare, at han ikke med den ringeste Antydning har udtalt Misbilligelse af den Maade, paa hvilken den danske Regering under Frederik III bar sig ad for at faa den ældre Sperling i sin Magt, og man forstaar, at han ytrer sig saa forsigtig om Griffenfelts Domfældelse, som han gjør det. Ej heller kan man dadle ham, fordi han ikke bruger et skarpere Udtryk om Sofie Amalies Had imod Eleonore Kristine, end at han siger: det blev drevet noget for vidt[2]). Stærkere Ord kunde ikke bruges paa en Tid, da man ikke var vant til paa Tryk at se andet, end at alt, hvad Enevoldskongerne og deres Dronninger foretoge sig, var et Vidnesbyrd om en mere end menneskelig Fuldkommenhed. Men det er dog et Bevis paa Holbergs forbavsende Lyst til at retfærdiggjøre de oldenborgske Konger i alt, naar han ved Eleonore Ulfeldts Fængsling finder, at vistnok var Karl II af Englands Holdning nederdrægtig, men at derimod Frederik III var i sin god Ret i sin Fremfærd imod hende[3]).

I hvor høj Grad det end var den officielle Tale, at samtlige Stænder i 1660 havde overdraget Frederik III Enevoldsmagten, vidste dog enhver, at dette kun højst uegentlig var Sandhed, for saavidt Adelens Samtykke dertil havde været alt andet end frivilligt. Det er som bekjendt det ejendommelige ved den dansk-norske Enevælde, at den ligesom Tyranvælden i Oldtidens Republiker har været bygget paa de lavere Stænders Had imod Aristokratiet, og at den er optraadt fjendtlig imod dette. Selv om Kristian V oprettede Grevskaber og Baronier, og selv om Adelsmændene, for saavidt de vare Herremænd,

[1]) Nyt historisk Tidsskrift, VI, 246.
[2]) III, 593.
[3]) III, 587.

vedbleve at have store sociale Forrettigheder, mente dog Kristian V ikke mindre end Faderen før ham, at man gjorde klogt i at bruge borgerlige saavel som Adelsmænd i Statens højete Embeder. Han har i sit Testamente af 1683 udtrykkelig anbefalet sine Efterkommere „ikke at binde Bestillinger og Charger til adelig Naissance, Blod og Byrd, men langt mere at aabne enhver af vores kjære og troe Undersaatter, efter deres Meriter og Capacitet, Døren endog til de højeste Charger og Bestillinger udi vores Kongeriger og Lande“ [1]). Der er ingen Tvivl om, at den ulige større Lighed, der var kommen imellem adelige og borgerlige, har været en Hovedgrund til den Yndest, som Enevoldskongerne i det Hele vare Gjenstand for udenfor de gamle Adelsslægters Kreds. Molesworth har udtrykt Forholdet paa sin ejendommelige Maade ved at sige, at „Folk finde sig i Enevældens Aag, fordi det hviler ligelig paa alle“. Man kunde i det 18de Aarhundrede bukke og krybe for Stormændene, naar man kunde opnaa noget derved; men som man i det ydre satte en Forfængelighed i at ville agere Standsperson saavel som de, der stode højere i Samfundet, saaledes vare Folk i det Hele, for at bruge Holbergs Udtryk, for højhjærtede til at ville skikke sig i Foragt [2]). Det er paafaldende, hvorlænge Had imod Adelen har holdt sig her i Landet, og hvorledes Enevælden i Modsætning til Adelsherredømmet gjaldt som et Værn for Friheden. Flere Indskrifter paa Illuminationer ved Aarhundredesfesten for Souverænetetens Indførelse 18. Okt. 1760 fremhævede netop dette [3]).

Uagtet Holberg tilsidst lod sig selv gjøre til Baron, har han delt denne Opfattelse. Royalisme og Lighedsfølelse have havt den afgjørende Stemme hos ham i politisk Henseende. Vistnok har han udtalt sig imod Adelshad og ogsaa med Hensyn til dette Forhold fremhævet sin Iver for at være upartisk; og

---

1) S. 17.
2) Danmarks Historie II, 755-56.
3) Suhm: Nye Samlinger til dansk Historie III, 67-69, jvfr. Dorothea Biehls Udtalelser om Stemningerne imod Adelen ved denne Lejlighed. Historisk Tidsskrift, 3dje Række, 4de Bind S. 272.

han var aabenbart ej heller nogen Ven af Demokratiet i Republiker, da det efter hans Skjøn let blev enstydigt med Anarki. Man har endog angrebet ham for, at han i sine Komedier har skaanet de store[1]) og med en enkelt Undtagelse (Don Ranudo) taget Stoffet for sin Satire fra det borgerlige Livs Forhold og fra Bondestanden. Men ligesaa lidt som man af Holbergs Angreb paa Pedanteriet og den døde Lærdom har Ret til at slutte, at han principmæssig vilde Universitet og Videnskabelighed tillivs, ligesaa lidt kan man af hans Styrke i at hente komisk Stof fra Spidsborgerligheden eller Bøndernes Raahed og Uvidenhed slutte, at han ikke har havt Kjærlighed til Borger og Bonde. Tvertimod, han ønskede at hæve disse Stænder saavel som den studerende Verden. Det var paa Videnskab og borgerlig Syssel i Stad og paa Land, at Statens og Folkets Kraft beroede efter hans Opfattelse. Naturligvis skulde Folk blive ved, hvad de vare, og ved, hvad de forstode sig paa. Den simple Mand skulde ikke, for at kappes med de store, kjøre i Karosser eller kjøbe kostbare Klæder, Haandværksmanden og Bonden skulle ikke sidde paa Kroen og forhandle om, hvorledes det gik Mirwejs i Persien, eller om hvem der havde Udsigt til at blive Kejser i Tydskland. End mindre skulde Bønder og Haandværksmænd have Del i „Regimentet“[2]). Men der var alligevel en udpræget Lighedsfølelse hos Holberg. Han glædede sig over den jævne, sunde Fornuft hos Menigmand. „Jeg taler aldrig med Bønder“, siger han, „uden at jeg jo lærer noget af dem. Thi de raisonnere ikke uden om solide og magtpaaliggende Ting, hvorom de vide fuldkommen Besked“[3]) Han kan med en egen Bitterhed tale om, at en fornemme og mægtig Mand altid gjælder for en vís Mand[4]), og han polemiserer med Styrke imod den Synsmaade, at én Slags Gjerning er bedre end en anden. Hvad det kommer an paa, er at man giver sig af med, hvad man duer til. „Det er bedre“, siger han i sine Moralske Tanker, „at din Søn bliver

---

[1]) Nyt historisk Tidsskrift VI, S. 402.
[2]) Slutningsrepliken i Jeppe paa Bjerget.
[3]) 29de Epistel (1ste Bind S. 125).
[4]) Moralske Tanker S. 278.

en dulig Maler eller Bygningsmester end en daarlig Philosophus, bedre, at han bliver en habile Kandestøber end en udulig Borgemester. Dig synes vel, at et Haandværk er for ringe; .... men jeg maatte gjerne spørge, om en habile Haandværksmand ikke er fornemmere end en udygtig Raadsherre. Den rette Ambition er at kunne beklæde sit Embede med Ære" [1]).

Som Holberg idelig i sine Skrifter kommer tilbage til at hudflette Rangsygen, fordi den netop staar i Strid med den rette Lighedsfølelse, saaledes har han i Niels Klim dels fremhævet det som en særdeles heldbringende Forholdsregel, at Fyrsten i Potu „saavidt som Statens Vel tillader det, søger at vedligeholde Lighed imellem Undersaatterne" [2]), dels har han givet sin Uvilje imod al uægte Glans et skarpt Udtryk ved at lade Potuanerne have en Slags Rangforordning, der stiller Bønder og Agerdyrkere iblandt dem, som maa gjælde for at have de anseligste Livsstillinger, medens Hoffolk rangere allerlavest [3]). Enhver skikkelig Bonde og dygtig Jordbruger bliver da ogsaa hos Potuanerne holdt højt i Ære, og de tiltales af Kjøbstadfolk med Hædersnavnene: Fader og Herre. Naar de i Begyndelsen af Høsten kjøre til Byen med en stor Mængde Vogne, læssede med Korn, drager Byens Øvrighed dem imøde udenfor Byen og fører dem ligesom i Triumf med Musik og skingrende Trompeter ind i Staden [4]).

Ingen kan være i Tvivl om, at slige Udtalelser sigte til at angribe Bondestandens Kaar og Stilling her hjemme. Selv om Holberg i sin Mistillid til den frie Rørelse kunde have Frygt for, at Bønderne vilde blive dovne, hvis de fik for stor Frihed, saa han godt, at den Trældom, de havde lidt under i lange Tider i Danmark, baade var uretfærdig og fordærvelig

---

1) S. 243.
2) S. 66.
3) S. 68.
4) S. 34. Jvfr. Moralske Tanker S. 48 („Jeg kan ikke se, at man jo med lige saa stor Føje kunde give en Magister- eller Doctorhat til en Agermand som til en Grammaticus") og S. 185 ff.

for Landet. Ligesom Spørgsmaalet om Livegenskabet i Almindelighed har interesseret ham levende[1]), saaledes har han i sin „Danmarks og Norges Stat" stræbt at fremstille Vornedskabets Oprindelse og Udvikling. Han viser her kjendelig stærk Sympathi med de Forsøg, som flere Konger, baade Kristian II, Kristian III og Kristian IV[2]) havde gjort paa at faa Vornedskabet hævet, og han taler med stor Varme om, hvorledes Frederik IV endelig havde sat dette igjennem, da han havde set, „hvormeget saadan Trældom strider imod Kristi Lærdom, og hvor skadelig den var for Landet, idet de arme Bønder under saadant Aag tabte al Lyst til Arbejde og Hjærte til at fægte for Fædrenelandet"[3]). Han kalder Frederik IV's Forordning derom den største Zirat i denne store Konges Historie[4]). Skjønt Holberg godt har set, at dette Skridt langtfra var tilstrækkeligt, og at Bøndernes Tilstand vedblev at være slet[5]), har han ikke selv fremsat enkelte bestemte Forslag til Reformer paa dette Omraade; men han hører dog med til Bondesagens Forfægtere, fremfor alt ved den Styrke, hvormed han har søgt at hæve Bondestanden i det almindelige Omdømme.

Det er denne Holbergs Lighedsaand i det Hele tilligemed hans royalistiske Følelser, der har bestemt hans Syn paa Adelen. I en af sine Epistler har han i stor Korthed udtrykt sin Opfattelse ved at sige: „Jeg dømmer saaledes, at Adel bør beholde den Agt og Herlighed, som den haver acquireret, men holder tilligemed for, at det havde været bedre, at slige Stiftelser aldrig havde været skete. Jeg mener herved Arveadel, hvorved Jalousie og Misforstand rejser sig imellem et Lands Indbyggere. Thi en bemidlet Mand af Meriter støder

---

[1]) Kirkehistorie II, 772 f.

[2]) Danmarks og Norges Stat S. 305 og Danmarks Historie II, 380.

[3]) Danmarks og Norges Stat S. 305.

[4]) Smstds. Jvfr. hans Omtale deraf i hans Lovtale over Frederik IV.

[5]) Den Udvikling, han i Moralske Tanker S. 187 ff. giver af Bondestandens Herligheder, kan ikke gjælde for andet end en af den Slags paradoxe Skildringer, han undertiden kan finde Morskab i, for at vise, at man ogsaa kan se en Sag fra en anden Side end den, hvorfra Folk ellers og ogsaa han selv plejer at se den.

sig stedse over, at han formedelst Fødsel alene, som er en pur Hændelse, skal agtes ringere end en fattig og umeriteret Ædelmands Søn. Saadant er og vil blive en stedsevarende Tønder til Tvedragt og desforuden have den slette Virkning, at manges medfødte Dyder derved kvæles, naar man mærker, at Æresposter erhverves ikke ved Gjerninger, men alene ved Fødselen" [1]). Holbergs Opfattelse af Danmarks tidligere Udvikling er derfor bestemt antiaristokratisk. Som han gaar ud fra, at der i Oldtiden her i Norden ikke havde været „synderlig Forskjel imellem Stænder, undtagen at der var Fribaarne og ufri Folk" [2]), saaledes dvæler han aldeles overvejende ved Skyggesiderne af Adelens Indflydelse under dens Udvikling her i Middelalderen. Han vender sig mere end éngang med skarp Kritik imod den aristokratiske Opfattelse, som Hvitfeldt havde gjort gjældende. Hvor han skildrer Danmarks dybe Fald under Kristoffer II's Regering, fremhæver han — unægtelig med god Grund — det overordentlige Ansvar, der faldt paa Stormændene paa Grund af deres egennyttige, oprørske Holdning, og han frakjender Hvitfeldt Ret til at paastaa, at Stænderne, d. v. s. Adelen, havde havt Lov til at afsætte Kong Kristoffer [3]). Ikke mindre fremhæver han, at Hvitfeldt af aristokratiske Hensyn havde kaldt Adelens Tugtemester, Valdemar Atterdag, den onde [4]). Men særlig stærkt er han paa Post overfor Hvitfeldt i Behandlingen af Kristian II's Historie. Han sér godt, at hvad der end kan dadles ved denne Konges personlige Karakter, saa vare hans Love for en stor Del til Gavn for Borger og Bonde. Med alt sligt sympathiserer han, og han holder det for godt, at Adelens Overmagt ved slige Love var bleven trængt tilbage [5]). Han finder det derfor naturligvis

---

[1]) 163de Epistel (2det Bind S. 271). Han har derfor ogsaa i Niels Klim ladet Potuanerne afskaffe Fødselsadel (S. 56).

[2]) Danmarks Historie I, 107.

[3]) Danmarks Historie I, 408, jvfr. 403 og 423 („Rigets Elendighed kan mere tilskrives Stændernes utidige Opstand end Kongens slette Regering").

[4]) Danmarks og Norges Stat S. 274.

[5]) Se Danmarks Historie II, S. 90. S. 93 hedder det: „Alle hans Love og Forordninger ere saadanne, at han heller derved har fortjent Titel af Kristian den gode end den onde".

forkasteligt, at Adelen siden fik disse Love brændte paa Viborg Thing[1]). Adelens Opsigelse af Troskab og Lydighed imod Kristian II bryder han rent ud Staven over[2]). Som dette er i nøje Overensstemmelse med hans vante royalistiske Synsmaade, saaledes hænger det nøje sammen med denne, at han væsenlig kaster Ansvaret for Danmarks Ulykker i første Halvdel af syttende Aarhundrede over paa Adelen. Det var den, der havde hindret Kristian IV's Forsøg paa at hjælpe Kjøbstæder og Bondealmue[3]), det var den, der havde hindret Kristian IV fra at faa Penge til de nødvendige Udrustninger[4]), og det var naturligvis dens egennyttige Iver for ved Haandfæstningerne at sørge for sit eget Tarv, der havde bragt Riget i den slette Tilstand, som tilsidst gjorde det nødvendigt at „restituere den souveræne Magt“.

Var denne Begivenhed efter Holbergs Opfattelse en Lykke for Riget i det Hele, saa var den det tillige, fordi den havde fastslaaet det rette Forhold imellem Stænderne. „Siden den Tid“, siger han, „have de højlovlige Konger ophævet den store Ulighed, som foraarsagede saa stor Jalousi mellem Undersaatterne og truede Riget med en fuldkommen Undergang, haandhævet Adelen efter deres Stand og Værdighed, men derfor ikke udelukket fra vigtige Bestillinger dem af Borgerstand, som have gjort sig meriterede“[5]) Det er den samme Opfattelse, vi have sét ham udtale i en af sine Epistler, at siden Adelen engang existerede, skulde man ogsaa lade den bestaa; der var ingen Grund til at trykke den lavere ned, efterat der lykkeligvis var gjort Ende paa dens politiske Magt. Ja baade fra Holbergs tidligere og fra hans seneste Aar er der endog Træk, som pege paa, at han gjerne vilde paavirke Adelen og for saa vidt havde Interesse for den. Første Gang, man ser ham kundgjøre, at han vil holde Forelæsninger ved Univer-

[1]) Danmarks Historie II, 103-4 og navnlig 105.
[2]) Smstds. II, 120, jvfr. 143, Note.
[3]) Smstds. II, 596 og 841. Danmarks og Norges Stat, S. 305.
[4]) Smstds. II, 754.
[5]) Danmarks og Norges Stat S. 277. Jvfr. Danmarks Historie III, 519.

sitetet, er i Aaret 1718-19, da han bebuder foruden at ville læse over Metafysik tillige at ville læse over de vigtigste Rigers og Staters „*status publicus*"; især det gamle Roms og Grækenlands, og, hedder det videre, fremfor alt med det Maal for Øje, at lokke de unge Adelsmænd til at høre offentlige Forelæsninger[1]). Da han saa en Række Aar senere skjænkede sine Ejendomme til en offentlig Institution, var det til det i Sorø 1747 gjenoprettede ridderlige Akademi, ved hvilket der ifølge Fundatsens Ord skulde kunne optages „unge Personer af Vore kjære og troe Undersaatter, som ere Grever, Friherrer, Adelspersoner og de, som lige med Adelen ere privilegerede"[2]). Ganske vist stod der i Holbergs Testament: „Min sidste Bøn er, at det allernaadigst ville behage Deres Kongel. Majestæt, at saasom der ogsaa udi Middelstanden findes mange Personer af Meriter, dette Privilegium, at blive optaget i Akademiet, ogsaa extenderer sig til dem, paa det jeg ikke skal synes at ville foragte min egen Stand. Dette har altid lagt mig paa Hjærtet"[3]). Holberg har intet Ansvar for, at dette ikke blev til noget; men han maatte kunne sige sig selv, at saaledes som Sorøakademi ved Fundatsen var organiseret, vilde det væsenlig blive rekrutteret fra de høje Samfundskredse, selv om Privilegiet nok saa meget blev extenderet. Under alle Omstændigheder vidste han, at hans Gave for en stor Del vilde komme Adelen til Gode, og hvor han i en af sine Epistler forklarer Grunden til, at han havde bestemt sin Formue til det ridderlige Akademi, taler han kun om den Vigtighed, det kan have som et „indenlandsk adeligt Akademi" til at forhindre Udenlandsrejser i Utide og fremme Udviklingen af Statsvidenskaberne[4]). Hans Forhold i denne Sag vidner derfor klart om, at han opfattede Adelen som en

[1]) Den samme Forelæsningsrække bebuder han i Aaret 1719-20.

[2]) Danmarks og Norges Stat S. 246.

[3]) J. Møller: Mnemosyne, 2det Bind (Kjbhvn. 1831) S. 126.

[4]) 177de Epistel (II, 325 ff.). Jvfr. Danmarks og Norges Stat S. 266 og Dedikationen foran hans Oversættelse af Herodian, hvor han fremhæver det nyttige ved „visse Seminaria, hvorudi fornemme unge Personer" kunde oplæres i „galante Studiis og Statsvidenskaberne".

Stand, man maatte respektere, siden den engang fandtes, og at det var bedst, den blev saa dygtig som muligt. At han saa samtidig lod sig gjøre til Baron, var naturligvis en Forfængelighed af den gamle Mand, der viste, at han ikke var fri for den almindelige danske og norske Rangsyge. Det kan ikke anføres som Vidnesbyrd om, at hans Lighedsprinciper skulde være blevne svagere; men det tyder paa den anden Side ligesom hans Forhold til Sorø Akademi paa, at han ikke principmæssig havde noget imod Adelen, saadan som den var stillet i den daværende dansk-norske Stat.

Holbergs Tanker om Reformer.

Holberg var, som den foregaaende Udvikling vil have givet Indtryk af, i mange Stykker en konservativ Mand, han gik vidt i sine Fordringer til, at Folk ikke skulde raisonnere over det, de ikke forstode sig paa, han frygtede hurtige Reformer, og han hadede Projektmageri[1]) saavel som politisk Kandestøberi. Men han var tillige i udpræget Grad en kritisk Natur, han anerkjendte slet ikke, at noget var godt, blot fordi det var gammelt, og han ønskede Røre paa Aandens Omraade. Som han selv i sine Epistler og maaske stærkest i sine Moralske Tanker, for ikke at tale om Niels Klim, kunde more sig med at forarge sin temmelig filistrøse Samtid ved at fremsætte kolossale Paradoxer[2]), saaledes fængsledes han af de Forfattere, der forekom ham at have noget nyt at sige, og han var rede til at slaa løs paa dem, der brød Staven over slige Forfattere, fordi de gik til Ensidigheder og Yderligheder. Han vilde ikke vide noget af, at man fordømte Skribenter som Hobbes, Bayle eller Montesquieu. Aandelig Magelighed var ham det værste af alt, og hvor skarpt han end i sine Epistler

[1]) Jvfr. de bekjendte Skildringer i Niels Klim af Potuanerne og Martinianerne.

[2]) Se det Forsvar, han i den 69de Epistel (1ste Bind S. 293 ff.) har ført for Paradoxers Nytte.

kæmpede imod Deister og Atheister, havde han dog mindst ligesaa stor Uvilje imod dem, der vare „orthodoxe af bare Dovenhed“. Naar han med sit satiriske Lune i Komedier, i Peder Paars eller i forskjellige prosaiske Skrifter vilde rømme op i de overgjemte smaalige Tilstande her hjemme, og naar han samtidig vilde give sit Folk en friere, videre Synskreds ved at sætte forskjellige Spørgsmaal under Forhandling og udvide Kundskaben til den almindelige europæiske Kulturbevægelse, giver dette Indtryk af, at han var endnu mere Fremskridtsmand, end han var konservativ.

Ganske vist, han gik i sin Opfattelse af Statsforfatningerne til at fastslaa en formelig Ubevægelighed som det ønskelige[1]), og han foretrak netop den arvelige Enevælde, fordi den syntes at yde dette Gode; men hans kritiske Lyst har dog mere end éngang sprængt hans Beundring for den gjældende Tingenes Orden, og han har angrebet baade Institutioner og Forhold, som vare den dansk-norske Enevældes naturlige Konsekvenser. Naar han idelig og idelig hudflettede Rangvæsenet, rokkede han i Virkeligheden ved et af de vigtigste Midler, Enevoldsmagten her i Landet havde havt til at gjennemtrænge Samfundet fra øverst til nederst med Tanken om, at det var Kongens Naade, paa hvilken Fortrinene i Samfundsstillingen beroede. Han har med Styrke angrebet vigtige Sider af den gjældende Retsordning, Højesterets Sammensætning[2]) ikke mindre end den jævnlige Brug af Kommissioner i Retssager[3]); han spotter over, at Embedsmænd „i dette Land“ sædvanlig faa Lov at sidde i deres Embeder til deres Dødedag[4]), han giver skarpe Sidehug til det Hykleri og den Bassesse, med hvilken

---

[1]) Det omtales næsten som et Ideal af ham i Niels Klim, at ingen Lov i Potuanernes Land var bleven forandret i 500 Aar (S. 70).

[2]) 160de Epistel (2det Bind S. 258), jvfr. 159de Epistel.

[3]) 147de Epistel (2det Bind S. 214), 192de Epistel (3dje Bind S. 30-31) og Moralske Tanker S. 278. Han taler dog her kun om Brug af Kommissioner i Civilsager. Rimeligvis har han ikke dømt synderlig gunstigere om den Brug, Regeringen selv tidt gjorde af Kommissioner ved offentlige Sager; men her maatte han naturligvis tie.

[4]) 307de Epistel (4de Bind S. 18).

man maatte stræbe at vinde store Herrers eller deres Domestikers Yndest, saafremt man vilde arbejde sig frem i Staten[1]), og han taler med Bitterhed om, hvorledes det var vigtigere at staa sig godt med anselige Mænd i Hovedstaden end at gjøre sig elsket af Bondealmuen[2]). Mere paafaldende er maaske dog den voldsomme Skildring, han i Moralske Tanker har givet af Hofmænd, af den Tomhed, den Forening af Pengegriskhed og Ydmyghed, der giver slige Mænds Liv dets Præg[3]). Selv om han i en Note har forvaret sig imod, at han ved en saadan Skildring skulde tænke paa alle Hofmænd — hvad i og for sig vilde være meningsløst —, forbavses man dog over at se en saadan Skildring komme frem i et Land, hvor Hoffet havde saa meget at sige som i den dansk-norske Stat. Det stemmer fuldstændig hermed, naar han, som tidligere anført, i Niels Klim lader Potuanerne have en Rangforordning, ifølge hvilken Hoffolkene som de unyttigste Borgere rangere allerlavest, naar han i det underjordiske Land Kabak lader Kammerherrer, Hofmarskaller og andre Hoffolk blive valgte iblandt dem, der fødes uden Hoved, og i et andet underjordisk Land, Mezendore, lader Chamæleonerne gjøre Tjeneste som Hoffolk, „fordi de vide at vende Kaaben efter Vejret"[4]).

Alt dette, kunde man sige, er kun Enkeltheder, der ikke have noget at gjøre med store Principspørgsmaal, og Betydningen deraf skal ej heller overdrives. Men hvad der uomtvistelig har stor Interesse, er at se, hvorledes den Statsenhedstanke, som gjør Holberg til Enevældens varme Ven, bliver krydset af Frihedsideer ved Spørgsmaalet om Religionsforholdene. Det var en naturlig Følgeslutning af den gamle Opfattelse hos Vandal og de lutherske Statsretslærere saavel som hos Bossuet, at naar Kongedømmet var Guds Statholderskab paa Jorden, saa blev

1) Moralske Tanker S. 370, jvfr. S. 248.
2) Smstds. S. 130 og 132.
3) S. 447 ff.
4) Niels Klim S. 68, 112 og 178. Med Rangforordningen hos Potuanerne kan sammenholdes den Reflexion, han i sin 12te Epistel (1ste Bind S. 55) gjør efter en berømmelig fransk Autor om Hofmænd og Bønder.

det Kongernes første og vigtigste Pligt at opretholde den ene, sande Religion i Staten og ikke at taale nogen anden. Enhver véd ogsaa, efter hvor snævre Grænser det i den dansk-norske Stat var tilladt dem, der hørte til andre Bekjendelser end den lutherske, at udøve deres Religion. Men da hint Grundlag for det enevældige Kongedømme faldt ved Naturretsstudiets Indflydelse, faldt ogsaa Konsekvensen deraf. Tanken om Menneskets naturlige Ret til Frihed i rent aandelige Spørgsmaal kunde nu bane sig Vejen. Dette var samtidigt med, at synkretistiske Bevægelser gjorde sig gjældende paa det religiøse Omraade og med at mange mente, at man under Kampen imod Datidens deistiske og fritænkerske Retninger burde glemme Forskjellen imellem de kristne Bekjendelser; man havde en fælles Fjende at forsvare sig imod. Holberg var stærkt paavirket af disse flersidige Kræfter i Tiden, og der er faa Æmner, som han jævnligere og stærkere er kommen tilbage til i sine prosaiske Skrifter end Nødvendigheden af Taalsomhed og Frihed paa det religiøse Omraade. Det var hans „Principium, at Samvittighedstvang og Religionsforfølgelse strider ikke alene mod Kristendom, men endog imod Humanitet, det har han ment fra den første Tid, han kunde skjønne paa ondt og godt, og at vige fra dette Principium er ikke andet end at underminere Religionen“.[1]) Han udtaler derfor sin levende Samstemning med Mænd som Grotius, Clericus og andre „moderate Theologi“, der „formane til Enighed og indbyrdes Tolerance dem, som formedelst smaa Stridigheder separere sig fra hinanden, skjønt de ere enige i Troens fundamentale Article“[2]). „Udi dette farlige Seculo“, siger han, „er fornødent at sætte curiøse Spørgsmaal til Side og at arbejde paa kristelige Secters Forening, thi det hedder nu: „Cananiterne ere udi Landet, Hannibal eller Deismus ere ved Portene, hvorudover indbyrdes Tvistighed og borgerlige Krige maa ophøre“. Hvor skarpt han end fordømmer Katholikernes Intolerance, saa udtaler han dog tillige, at „In-

[1]) 10de Epistel (1ste Bind S. 42) og Selvbiografi S. 215.
[2]) 32te Epistel (1ste Bind S. 143).

tolerance haver regeret ligesaa stærkt blandt vor nordiske Gejstlighed som udi noget andet Land"[1]), og han gjør gjældende, at Reformatorerne hurtig havde brudt med deres eget Frihedsprincip ved ikke at tillade religiøse Meninger, der vare afvigende fra deres egne[2]). Han nægter bestemt, at „differente Religioner kan ikke consistere med et Lands Fred og Rolighed"[3]).

Men Holberg vilde dog ikke have en uindskrænket Religionsfrihed. Han vilde for det første ikke taale Spot over Religionen. „Et", sagde han, „er at skrive mod Religionen, et andet er at drive Spot dermed. Det første kan ske udi et oprigtigt, skjønt vildfarende Forsæt, det andet derimod er Bevis paa Kaadhed, Ondskab og Ugudelighed. Man maa corrigere vildfarende Mennesker med Formaninger, men Bespottere med Ris og Svøbe. Dette sker dog ikke, thi man pidsker, fængsler og excommunicerer de første, og lader de sidste passere for *beaux esprits*[4])". Og han, som paa saa mange Omraader havde Forkjærlighed for at tillægge Statshensynet en overordentlig Vigtighed, kom alvorlig ind paa at undersøge, hvorvidt dette Hensyn kunde tillade en vidtgaaende Religionsfrihed. Her som saa tidt kæmpede Tanken om Statsmagtens Ret til at regulere alt med hans Syn paa, hvad rent humane Hensyn kræve. Det var atter her den gamle og den nye Tid, der stredes om Herredømmet over ham. Ingen vil med Rette kunne nægte, at Samfundets sædelige Interesser bør have Vægt ved Spørgsmaalet, om en Religion kan taales eller ikke i en Stat. Men Holberg gik videre og lod rent politiske Hensyn have Betydning i denne Sag. Der ligger mindre Vægt paa, at han i sin Natur- og Folkeret, idet

---

[1]) 78de Epistel (1ste Bind S. 326). Jvfr. om Tolerancen Epistlerne 1ste Bind S. 61, 311, III, 78, IV, 127, 284, V, 60, 215; Heltindehistorier I, 192, II, 108, Heltehistorier I, 301, 348, II, 346. Niels Klim S. 45, 57, 94, 131; Moralske Tanker S. 64 ff.

[2]) Moralske Tanker S. 263-64.

[3]) Moralske Tanker S. 65.

[4]) 14de Epistel (1ste Bind S. 61). I sin Selvbiografi gaar han endog S. 203 saavidt, at han overhovedet ikke vil have det tilladt, at der bliver skrevet imod Religionen.

han netop her nævner Masius som Autoritet, fremhæver, at den evangeliske Lære er gunstig for Fyrstemagten[1]). Men mere end éngang mærker man Opfattelsen hos ham af, at Fyrstemagten har Ret til at gribe ind i det religiøse for at bevare Ro og Enhed i Landet. Maaske har hans royalistiske Ulyst til at kritisere de oldenborgske Konger virket med; men man kan ikke andet end forundres over at se ham, Religionsfrihedens Talsmand, med kjendelig Sympathi skildre Kristian III's Iver for at holde alle Kjætterier borte fra sine Lande[2]), og blandt andet se ham med Iver forsvare, at denne Konge jog Johan af Lasco og hans reformerte Ledsagere bort, da de toge deres Tilflugt til Danmark for at frelse sig fra Maria den blodiges Forfølgelse i England[3]). Han havde da ogsaa, maaske paavirket af sin Uvilje imod Pietisterne, et Nag til religiøse Konventikler og mente, at Staten havde Ret til at forbyde dem som i det hele hemmelige Selskaber. „Hemmelige Forsamlinger“, siger han, „giver Anledning til Mistanke og derfor ikke gjerne tolereres udi en Stat, og endskjønt de kan være gode og uskyldige, give de dog Anledning til onde Stiftelser og Sammenrottelser, hvorpaa haves adskillige Exempler saavel af gamle som af nye Historier“[4]). Særlig har han fremhævet, hvorledes den „store engelske Tragedie“, d. v. s. Revolutionen i England under Karl I, havde været Frugten af slige „separate hellige Societeter og den deraf flydende Fanaticisme“.

Han fandt det derfor ogsaa i sin Orden, at Statsmagten modsatte sig saadanne Sekter og Bekjendelser, der ifølge deres Lære eller Samfundsforfatning kunde antages at ville blive Staten farlige. Paa den ene Side mener han, som i det hele

---

[1]) II, 82.

[2]) Danmarks Historie II, 385.

[3]) Smstds II, 389. Jvfr. Danmarks og Norges Stat S. 142 („hvoraf kan ses denne gudfrygtige Konges Nidkjærhed at haandhæve den augsburgske Bekjendelse“).

[4]) 11te Epistel (1ste Bind S. 47). Om religiøse Konventikler se Danmarks Historie III, 204 og Betænkning over Conventicler i Hoybergs Holbergiana S. 219 ff. (Kjbhvn. 1755).

holder Religionsløshed for farlig for Staterne[1]), at Atheister, der søge at forplante deres Vantro, med Rette kunne forvises fra et Land, fordi de ved deres Lære stræbe at „underminere civile Societeters Grundvold", paa den anden Side holder han for, at fanatiske Sekter ikke kunne „taales af en Regering, fordi de ikke ville følge anden Lov end, hvad de i deres Sværmerier anse for at være Guds Bud til dem"[2]). Til slige farlige Sekter regnede han ogsaa dem, der hyldede Chiliasmen eller Læren om Jesu forventede Komme og Oprettelse af et tusindaarigt Rige. En saadan Lære, mente han, maatte have „den onde Virkning i Staten, at Regentere blive ansete som Interimskonger, der maa vente paa en general Ordre, naar de ved et nyt Riges Opkomst skulle nedlægge Scepter og Krone. Thi naar Tjenere faa først i Hovedet, at de skulle have et nyt og mere anseligt Herskab, begynde de at anse deres forrige Herskab med Lunkenhed og at vende deres Øjen til den udi deres Imagination oprindende Sol; saa at derfore denne Mening, helst deres, som determinere en vis Tid, ikke vel kan konsistere med Regering"[3]). Men interessantest er det at følge, hvorledes han stillede sig til Katholicismen. Som vi have set, at han i sin Fremstilling af Kirkehistorien gjennemgaaende fulgte en royalistisk Opfattelse af Forholdet imellem Stat og Kirke og kun kunde se Pavers og Ærkebispers Optræden imod Kongerne som Overgreb imod Statsmagten, saaledes opfattede han overhovedet Katholicismen som uforenelig med Kongernes Enevælde. „Thi", siger han, „samme Religion indskrænker saavel Kongers som anden Øvrigheds Magt og foraarsager, at al Regering bliver *biceps* eller tohoved, saasom en af de anseligste Stænder udi visse Tilfælde kan skyde sig under en fremmed Potentats Jurisdiction og appellere til den romerske Pave"[4]).

Denne Opfattelse af Katholicismens Farlighed for Statsmagten var langtfra en Opfindelse af Holberg. Den havde

---

[1]) Niels Klim 121.
[2]) Moralske Tanker S. 73 og 69.
[3]) Kirkehistorie I, 92-93.
[4]) 27de Epistel (1ste Bog 118-19).

allerede spillet en stor Rolle i Reformationstiden, og det var den, der bragte Independenterne i England og Cromwell til at holde det for nødvendigt, i Forhold til Katholikerne at gjøre et Brud paa den Religionsfrihed, som de principmæssig opstillede. Den havde bragt John Locke til at vakle med Hensyn til, hvorvidt det var muligt at trække de fulde Konsekvenser af den Religionsfrihed, som han mente, at alle Mennesker kunde gjøre Fordring paa, forudsat at de ikke nægtede Guds Tilværelse. Vistnok havde han i sin Forfatning for Carolina i Nordamerika opstillet Religionsfrihed for alle, der troede paa Gud, altsaa ogsaa for Katholiker; men i sit første Brev om Tolerancen har han fremhævet visse Lærdomme som saa statsfarlige, at en Regering ikke kan taale dem. Enhver kan se, at det er Katholicismen, han her tænker paa. Pufendorf havde paa Grund af lignende Tankegang, da han i sit Skrift „Monzambano" vilde give Hovedtrækkene af en ny Ordning for det tydske Rige, heri opstillet Nødvendigheden af, at Jesuiterne bleve jagne ud af Tydskland, og idet Thomasius tog Ordet for Religionsfrihed, var det aabenbart Katholicismen, han ligesom Locke tænkte paa, naar han undtog visse Religioner herfra, fordi de vare farlige for Staten[1]).

Holbergs Standpunkt er imidlertid ikke helt sikkert. Medens man af hint nylig citerede Sted om Katholicismens Uforenelighed med Enevælden skulde tro, at han vilde udvise den af Staten, er der andre Steder, hvor hans synkretistiske Tendens ogsaa synes at omfatte Katholikerne[2]), han kan tale om, at Lockes Forfatning for Carolina med dens fuldstændige Religionsfrihed er „en Modele til en grundig Tolerance, som befordrer Fred udi et Land, hvor adskillige Sekter ere", og han vil i det højeste udelukke visse ivrige Katholiker, sær Jesuiter fra Tolerance[3]). Da saa i Slutningen af hans Liv Frederik II af Preussens Forordning om almindelig Religionsfrihed blev

[1]) Bluntschli: Geschichte des allgemeinen Staatsrechts und der Politik (München 1864) S. 195.
[2]) Se 78de Epistel (1ste Bind S. 324).
[3]) Moralske Tanker S. 66, 70 og 73.

bekjendt, og den blev angrebet af „hidsige og skarpe Theologi“, saa var Holberg i Modsætning til dem en stor Beundrer af den. Han, som lejlighedsvis havde udtalt, at han hellere holdt Venskab med en redelig Jøde, Hedning eller Mahomedan end med en Kristen, der intet havde uden det blotte Navn af Kristendom [1]), forarges slet ikke over, at denne Forordning ogsaa syntes at omfatte Jøder og Mahomedanere. Større Skrupel volder Spørgsmaalet om de romerske Katholiker ham, for saavidt disse „ved deres Principia ere forbundne til at paatrykke andre deres Meninger“, han indrømmer, at man udi ethvert Land, hvor Samvittigheds-frihed gives til alle Sekter, maa have Øje paa Romankatholske og Sværmere; men han henviser dog til Holland som et Land, der giver Exempel paa, at hverken Katholikerne eller nogen anden Sekt volder Forstyrrelse, og han hælder da ogsaa nu til erkjende Katholikernes Religionsfrihed, saalænge de ikke søge „at forurolige det Societet, hvorudi Samvittighedsfrihed dem er forundet“ [2]). Holbergs Frihedssind ender med at faa Bugt med hans store Uvilje imod Katholicismen og hans Ængstelse for, at Staten kan komme til at lide ved den.

Maaske endnu mere umiddelbart er Holberg gaaet den nedarvede enevældige Stats Grundsætninger paa Livet ved at hævde Aandsfrihedens Ret overfor Censuren. Intet kan tænkes mere stemmende med det syttende Aarhundredes Enevoldsmagt end netop Censuren, der ogsaa som bekjendt herskede i fuldt Maal her hjemme. Men trods al sin Uvilje imod umodne Domme af selvbestaltede Kritikere holdt Holberg paa Ytringsfrihed. Maaske er ingen Udtalelse af hans prosaiske Skrifter bleven tiere anført end det stærke Sted i hans Selvbiografi, hvor han siger: „Det Imprimatur, som sættes paa Skrifter, er det samme, som man vil sige: Se det er en Bog, som intet indeholder uden alene gemene og forslidte Ting, som man har hørt af andre saa

---

[1]) 119de Epistel (2det Bind S. 130). Han har ogsaa paa adskillige Steder i sin Kirkehistorie (II, 757, 825) og i sin Jødiske Historie (II, 629, 640, 649, 650, 651, 733) brudt Staven over den Haardhed, der i tidligere Tid er bleven vist imod Jøderne.

[2]) 450de Epistel (5te Bind S. 30-32).

tidt, at man nu væmmes ved at læse dem"[1]) o. s. v. Den ene Gang efter den anden klager han over, at det ikke er muligt at faa en ordentlig Literatur her hjemme, medmindre Censuren kommer af Vejen. „Vores Norden", siger han, „frembringer galante Hoveder; men de bliver i mine Tanker aldrig modne, førend disse Hindringer blive borttagne og førend Levningerne af den gamle gothiske Surdejg bliver rent udrensede"[2]). „Vore Poeters største Plage er at tvinge deres Gejst, at mistænkelige Censores ikke skal bryde dem"[3]). Som han føler Trykket for sit eget Lands Vedkommende, saaledes frygter han ogsaa for, at Svenskerne ikke ville bringe det til noget stort, saalænge de gamle Censurer vedvare[4]). Særlig klager han over Censurens skadelige Indflydelse paa Historieskrivningen. Han siger ligesom med et lille Suk, at Folk holde hans Danmarks Historie for saa upartisk, som muligt være kan paa de Steder, hvor Skrivefrihed er underkastet *public Censure*[5]). Udenfor England, hedder det hos ham et andet Sted, drives Historieskriverne ved Frygt til at forvende Sandheden[6]).

Under Indtrykket heraf vilde han ikke lade den Indvending gjælde, at „en Del Skribenter tage sig altfor stor Frihed til, saa at de bør absolut saaledes holdes i Ave. Men af to Onde er det altid bedst at vælge det mindste, thi den Nytte, som denne Varlighed fører med sig, er saa godt som intet at regne imod den Ulejlighed, den kommer afsted"[7]). Han har da ogsaa dels indirekte i Niels Klim anbefalet Ytringsfrihed, og det endog til en vis Grad i politiske Sager[8]), og iblandt det, han mente, havde virket til at udvikle et frisk og frodigt Liv, dels i Oldtiden dels i andre europæiske Lande paa hans egen Tid, fremfor alle i England, tillægger han aabenbart den mere vidtstrakte

[1]) S. 202.
[2]) S. 203.
[3]) S. 179.
[4]) S. 203.
[5]) 113de Epistel (2det Bind S. 109). Jvfr. 447de Epistel (5te Bind S. 13).
[6]) 391de Epistel 4de Bind S. 248).
[7]) Selvbiografi S. 203.
[8]) S. 45.

Ytringsfrihed den største Vigtighed. „Den Frihed", siger han, „de Gamle have havt, at skrive, hvad de have villet, har alene givet dem Fordel for vore Tiders Skribentere, hvilke enten af Interesse eller af Hykleri skrive slette Bøger"[1]). Ikke mindre misunder han de engelske Historikere, fordi de kun have at bestride deres egne Affekter, naar de ville undgaa at forvende Sandheden[2]).

Holberg har i sin Uvilje over Censuren vistnok for en stor Del, og maaske overvejende, tænkt paa Indskrænkningerne i Friheden med Hensyn til Drøftelsen af aandelige Spørgsmaal, og han var for gjennemtrængt af Ærbødighed for Fyrsten og Statsmagten, til at han skulde holde ligefremme Angreb paa Regeringen for tilladelige. Det forarger ham at se sligt i England[3]), og han har lejlighedsvis lagt sin Opfattelse for Dagen ved at frakjende Prædikanter Ret til at censurere den høje Øvrighed udi offentlige Forsamlinger[4]). Men dette hindrer ikke, at han kan have holdt Frihed for gavnlig til en vis Grad ogsaa med Hensyn til politisk Drøftelse[5]), og det maa netop være Censurens politiske Betydning, der staar for ham, naar han harmes over dens Indflydelse paa Historieskrivningen. Ganske vist kunde Ærgrelse over det meget umodne, Holberg saa komme frem og som kun tjente til at „komme Boghandleres Gryder til at kaage", bringe ham til at klage over, at Literaturen, „som tilforn haver været plaget med Obstruction, nu laborerer af Tarmeløb"[6]). I en saadan Stemning kunde han udtale: „jeg recommenderer selv Skrivefrihed, men mig synes, at den paa nogle Aar gaar for vidt"[7]). Dette har imidlertid intet at sige med Hensyn til hans virkelige Mening om Censurens

---

1) Selvbiografi S. 174.
2) 391de Epistel (4de Bind S. 248).
3) 260de Epistel (3dje Bind S. 276-77).
4) 170de Epistel (2det Bind S. 299).
5) Jvfr. Niels Klim S. 70. Moralske Tanker S. 343, hvor han priser den offentlige Drøftelse, Romerne tillode af Love og Anordninger, inden de fik Gyldighed.
6) Forord til Heltindehistorierne.
7) 478de Epistel (5te Bind S. 87.

fordærvelige Indflydelse. Ligesaa lidt maa der vistnok lægges en alvorlig Mening ind i hans Ord, naar han foreslaar en helt anden Censur istedenfor den gjældende, saaledes at der skulde beskikkes Censorer til at efterse, „om et Skrift var en Copi eller Original, om det befattede vigtige Ting eller Sladder“, eller, som han endnu skarpere udtrykker det, at der skulde udnævnes „en Art af lærde Skarnagere og Skorstensfejere, der vilde gjøre Mønstring udi publique og private Forretninger, som ved uvedkommende Ting og Vidtløftigheder saaledes tilvoxe, at Republiquen og Societeter deraf laborere, ikke mindre end syge Legemer af for meget Blod og for mange Vædsker. Dette kunde ske en Del ved Skrifters Censores og en Del ved Præsides udi Retterne“ [1]). Saadanne Steder ere ikke andet end en skarp Kritik i en spøgefuld Form af det utaalelige ved, at Literaturen overfyldes med daarlige Bøger.

Hvorledes skal man nu, efter hvad her er udviklet, bestemme Holbergs politiske Standpunkt? Vi have paa den ene Side set ham opstille Enevælden som den Forfatning, der, for saavidt man kan nævne nogen enkelt som den fortrinligste, da fortjener denne Plads. Men trods det har han tydelig Indtrykket af, at f. Ex. Englænderne udfolde en Kraft og en Aandsfylde, som han ikke kan nægte, hænger sammen med den politiske Frihed, og han har ikke blot Følelse af, at der i den dansk-norske Stat er adskilligt, som trænger til at ændres, han har en stærkt udtrykt Frihedsbevidsthed baade paa det religiøse og det almindelig aandelige Omraade. Som han ved sin Tilslutning til Grotius og Pufendorf tydelig forlod det Grundlag for Enevælden, hvorpaa denne hvilede efter den gamle luthersk theologiske Statsret, saaledes vilde han ved sin Lære om Religionsfrihed og Censurfrihed indføre Reformer, der stode i den

[1]) Moralske Tanker S. 208 og 211. Jvfr. hans Skildring af Potuanernes Stat i Niels Klim S. 80 og 85, hvor han har brugt det samme Billede med Skorstensfejere som i Moralske Tanker.

skarpeste Strid med den gamle Opfattelse af den enevældige Regerings Pligt, at skulle vaage over Undersaatternes Opdragelse, og af dens Ret til at holde alle Ytringer af Aandslivet nede, der strede imod dens Syn paa, hvad Statens Tarv krævede. Jo mere Holberg paa mange Punkter har fastholdt Statsmagtens Ret og Kald til at regulere alt, jo mere han i andre Henseender har vist Mistillid til den frie Rørelse, desto stærkere bliver man slaaet af at se ham paa saa vigtige Omraader kræve Frihedens Ret uden at han ændser, hvorledes han derved banede Vejen for en Kritik, der let kunde komme til at vende sig imod den enevældige Kongemagt. Maaske har han slet ikke tænkt over slige Muligheder; men det kan ogsaa være, at han i sin Tro paa, at Enevælden var den bedste Forfatning — ikke fordi den i og for sig var Gud velbehageligere end andre, men fordi den var den nyttigste —, har ment, at den offentlige Mening, naar den udviklede sig, vilde blive en Støtte for Enevælden.

Det Standpunkt, Holberg staar paa, er den saakaldte oplyste Absolutismes, der i Slutningen af det attende Aarhundrede spillede en saa mærkelig Rolle rundt omkring i Europa, og hos os først havde en udskejende Repræsentant i Struensee, siden paavirkede baade Regering og offentlig Mening i Reformperioden fra 1786—1797. Naar den franske Revolution er den sidste store Frugt i politisk Henseende af det attende Aarhundredes Tidsaand, saa er den oplyste Absolutisme den første. Det faldt i Holbergs Lod, inden han døde, at se en Regering i Europa, der stærkt pegede i den Retning, han holdt af, en Regering, der paa éngang var strængt regulerende og faderlig omsorgsfuld og tillige opstillede Humanitetens og Aandsfrihedens Banner, der efter en vid Maalestok indrømmede Religionsfrihed og tillod Ytringsfriheden et stort Spillerum paa det videnskabelige Omraade. Denne Regering var Frederik II af Preussens. Holberg har derfor i en af sine sidste Epistler udtalt den stærkeste Lovprisning over denne Konges Styrelse, over hans Finanshusholdning, hans Reformer paa Retsvæsenets Omraade, hans „Faveur imod studerende Personer“, hans Frihed for alle Præjudicia og

hans Tolerance udi Religionen, for ikke at tale om, at han som Skribent hørte til „de bedste og sindrigste Autores“[1]). Imod Slutningen af sin Regering, henved en Snes Aar efter Holbergs Død, skulde Frederik II endog virkeliggjøre, hvad Holberg ved Skildringen af Potuanernes Stat og i sine Moralske Tanker havde anbefalet, nemlig at tillade en offentlig Drøftelse af Love, inden de traadte i Kraft. Det var, da baade preussiske og andre Landes Jurister bleve opfordrede til at indgive kritiske Bedømmelser af Udkastet til det første Hovedafsnit af den preussiske Landret. Fører Frederik II af Preussens Enevælde, trods sit næsten despotiske Præg, i Virkeligheden bort fra den gamle Absolutisme, og danner den det første Trin i den Reformperiode, der er Forløberen for Revolutionen og de moderne konstitutionelle Stater, saa har Holbergs Forfattervirksomhed i politisk Henseende sin Plads som forberedende Udviklingen af den senere Tids Reformideer her hjemme. Han indtager med andre Ord, saaledes som det blev udtalt i Begyndelsen af denne Afhandling, en Mellemstilling i politisk Henseende imellem det syttende og attende Aarhundrede paa samme Maade, som han gjør det i religiøs Henseende.

Man kan, om man vil, kritisere dette Standpunkt som en Halvhed. Man kan sige, at af de Forudsætninger, han opstillede ved at hylde Pufendorfs Lære om Samfundspagten, burde der konsekvent trækkes Slutninger, som vare farlige for Enevælden; han var utvivlsomt uklar i sin Dom om Englands Forhold; man kan finde det besynderligt, at han holdt Enevælden for at være bedst skikket til at indføre de Reformer, hvortil Stat og Samfund trængte; man kan bebrejde ham, at han blev staaende ved at angribe Fortidens Vornedskab og ved i Almindelighed at omtale Bøndernes Kaar som slette, medens han ikke pegede paa bestemte Reformer, som netop haardt behøvedes paa dette Omraade; det ligger nær at spørge, hvorledes han, der holdt paa Liv og Røre i det aandelige og paa Personlighedernes Ret, kunde føre Ordet for en vidtgaaende Statstvang,

[1]) 534te Epistel (5te Bind S. 269-270).

der i Virkeligheden maatte blive en Bom for den frie Udvikling, og man kan finde det naivt, naar han troede, at Ytringsfrihed i Længden kunde gaa sammen med en saadan Statstvang.

Men man maa vogte sig for at dømme fra vor Tids Standpunkt. Der var iblandt hin Tids Fremskridtsmænd paa Europas Fastland — med Undtagelse af Sverige — faa eller ingen, som tvivlede om, at en stærk Fyrstemagt var det bedste Middel til at befri Folkene for det Tryk, som Fortidens politiske, sociale og religiøse Fordomme havde lagt paa dem. Var Tanken om Aandsfrihedens Ret end vakt, saa var der endnu kun ringe Bevidsthed om, at der ogsaa var en politisk Frihedsret, som i Længden maatte og burde gjøre sig gjældende. Den engelske Forfatning havde ganske vist sine Beundrere, iblandt disse selve Filosofen paa Sanssouci; men ligesom denne vel vogtede sig for at udvikle Friheden i sit Rige og tvertimod kvalte, hvad der kunde pege i den Retning, saaledes dristede de, der lovpriste Englands politiske Frihed, sig ikke til at tænke sig denne overført paa Fastlandsstaterne. Her syntes det at skorte paa alle Forudsætninger derfor. Det blev til den oplyste Absolutisme, at de politiske og sociale Fremskridtsmænd, med Fysiokrater og adskillige af de franske Filosofer i deres Midte, saa hen som den, der skulde løse Tidens Opgaver. Her hjemme kom ingen af de to talentfulde Mænd, der i de nærmeste Aar efter Holberg spillede en Hovedrolle i vor politiske Literatur, hverken J. Schielderup Sneedorf eller A. Schytte, ud over at prise Enevælden som den ypperste Forfatning. Reformer i Forvaltningen, ikke i Forfatningen, det var Tidens Løsen endnu i en Række Aar her som andensteds. Først en senere Tid var det forbeholdt at trække Konsekvenserne af, hvad der i hin Tid var sat i Bevægelse; men derfor bliver Overgangstiden fra det gamle til det nye lige vigtig og betydningsfuld. Holberg har sin Plads iblandt dem, der tidligst optraadte i denne, og det er efter hans Stilling til sin Samtid, han maa bedømmes.

